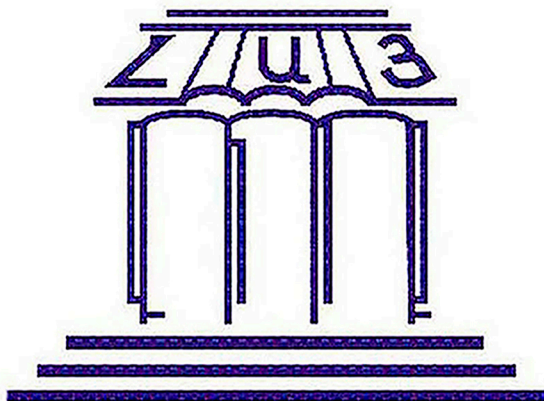

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

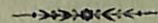
21739

9117

619
U-13

ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ԿԵԱՆՔԻՍ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

ՏՈՔԹ. Ա. ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ

ՆԻԻ ԵՈՐԳ
1931

61 9-

G-13

20 JUL 2010

1905 JUL 25

614

G-13

~~266~~

ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ԿԵԱՆՔԻՍ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

ՏՈՒԹ. Ա. ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ

27732

ՆԻԻ ԵՈՐԲ

1931

109 JUL 2013

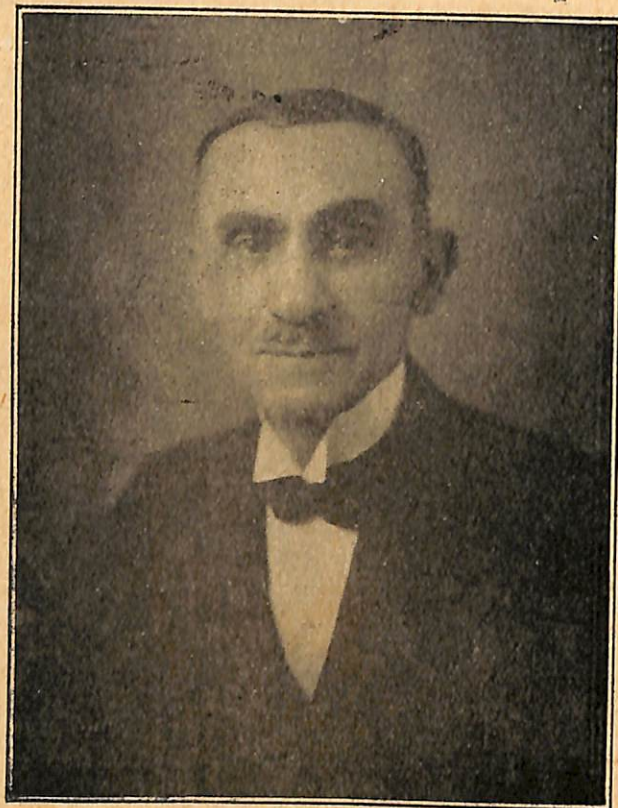
Այս գրողիկին նպատակին դուրս է լուրջ գրական
գործ մը հրամցնել ընթերցողներուն: Պարզ կեանքի պատ-
մութիւններն են որոնցմով կը յուսանք հետաքրքրել մեր
բարեկամները, յիշեցնելով անոնց՝ թէ ինչպէս ապրեցանք
անցած կես դարը եւ նոր սերունդին նմոյսներ տալով
այն կեանքին, որմէ լուր չունին: Գոհ պիտի ըլլանք եթէ
զուարթ տրամադրութիւն, ժպտուն երես եւ թեթեւ սիրտ մը
բերէ ընթերցողներուն:

~~52191-67~~

1026-2002

ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՄ ԱՅՍ ԳՐՔՈՅԿԸ
ԻՄ ՀՕՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ
ՈՐ ԻՆԾԻ ՈՐԵԻԷ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
ԶԹՈՂՈՒՑ
ԲԱՑԻ ՈՒՂԵՂԷՍ
ՈՐՈՎ ՊԱՅՔԱՐ ՄՂԵՑԻ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԵՏ
ՄԻՆՉԵԻ ՀԻՄԱ.

ՏՈՒԹ. Ա. ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԴՊՐՈՑՍ

Ասկէ կէս դար առաջուան կրթական գրութիւնը նկարագրելով՝ նպատակս չէ այն ժամանակի դաստիարակութիւնը քննադատել կամ գանձնք ծաղրանքի նիւթ դարձնել: Ընդհակառակը, երբ կը մտածեմ, թէ անոնք ինչպիսի զոհողութիւններով եւ ի՞նչ աննպաստ պայմաններու տակ ստանձներ էին ազգին զաւակներուն կրթութեան գործը, սիրտս երախտագիտութիւնով եւ յարգանքով կը լեցուի անոնց հանդէպ: Անոնք տուին ինչ որ այն ժամանակին իրենց ամենալաւն էր, ստանալով հազիւ աղբիւր չափ վարձք մը, ինչպէս որ միշտ եղած է հայ դաստիարակներուն բախտը:

Խալֆայական գրութիւնն էր որ կը տիրէր այն առէն: Խալֆան միեւնոյն առէն ուսուցիչ, կառավարիչ եւ հոգաբարձու էր. ընտանեկան կրթութեան հոգն ալ իր վրան առած էր: Երբ ծնողները կը տանէին իրենց զաւակը եւ կը յանձնէին խալֆային, կ'ըսէին. «Ահա զաւակս քեզի կը յանձնեմ, միսը՝ քեզի, ոսկորը՝ ինծի»:

Այդ վայրկեանէն սկսելով խալֆան կատարեալ աէրն էր տղուն, պատասխանատու ըլլալով նաեւ անոր ընտանեկան կրթութեան: Ծնողները իրենց զաւակներուն անառակութիւնները խալֆային կը գանգատէին, որ լաւ ծեծ մը քաշէ:

Այն անձնուէր եւ յարգելի դաստիարակը նկարագրել կուզեմ ոչ թէ որեւէ անարդալից վերաբերումով այլ այն ժամանակի հազուստները եւ ձեւերը ցուցնելու համար:

Խալֆան 60 տարեկան միջահասակ ու գիրուկ մարդ մըն էր: Գլուխը կը դնէր հաստ կըր ֆէս մը, որուն շուրջը չորս մատ լայն սեւ փաթիթոց մը փաթ-

թուած էր։ Տեղական հիւսուածքով սեւ էնթարի եւ վարը հաստ այծի մազէ շինուած շալվար մը կը հագնէր։ Մէջքը քանի մը մեթր երկայն լայն գօտի մը ունէր, ոտքերուն վրայ բուրդէ գուլպայ, անոր վրայէն ալ կաշիէ գուլպայ մը կօշիկէն զատ։

Աչքերուն՝ վարագոյր (cataract) կոչուած հիւանդութիւնը եկած եւ հին մեթոտով գործողութիւն եղած էր։ Այնպէս որ հաստ ապակիով մը եւ գիրքը քթին մօտեցնելով կը կարդար։ Աջ թեւը ժամանակին կոտրած էր եւ այն կողմի ուսը անշարժ էր։

Դպրոցը 20 ոտք երկայն, 10 ոտք լայն սենեակ մըն էր եկեղեցւոյ բակը, որուն չորս կողմը մէկ մեթր լայնքով փսիաթ փռուած էր, ուր կը շարուէինք կը նստէինք 40-50-ի չափ։

Մայրերնիւ մէկ մէկ պզտիկ բաղմոց շինած էր, որ դպրոց տանելով վրան կը նստէինք։ Նոյն բաղմոցները իրարու նետելով՝ կուռելու համար ալ կը գործածէինք, երբ խալֆան կը բացակայէր։

Դպրոցը տաքցնելու համար վառարան չկար։ Տունէն մէկ մէկ հողէ շինուած պզտիկ վառարաններ ու քիչ մը ածուխ կը բերէինք եւ առաւօտները անոնց մէջը կրակ վառելով՝ մեր առջեւը կ'առնէինք։ Կըրնաք երեւակայել, թէ ածուխի հոտը, փչուած մոխիրները եւ տղայոց շունչը ի՞նչ տեսակ օդ մը կ'արտադրէին։ Մանաւանդ երբ կէսօրները մեր կերակուրներն ալ կը տաքցնէինք այս վառարաններու վրայ, հոտը կատարեալ կ'ըլլար։

Ահա այս էր այն ատենուան կրթական հաստատութիւնները։

Պիտի հարցնէք թէ բան մը կը սորվէինք եւ ի՞նչ կը սորվէինք։

Այո, կը սորվէինք. ուղէինք չուզէինք՝ պիտի սորվէինք։ Խալֆան անկիւն մը ծալապատիկ կը նստէր. առջեւը պզտիկ դրասեղան մը, ձեռքը փայտէ դասաղան մը։ Դպրոցը քանի մը դասարաններու բաժնուած էր եւ ամէն դասարան զատ զատ կանչելով կը հարցնէր, կը սորվեցնէր։ Ընթերցարան, թուարանութիւն, աշխարհագրութիւն, հայերէն, զիւր գրելու դասեր կուտար։

Ամբողջ քաղաքի մէջ հայերէն գիտցող մը գրեթէ չկար, խալֆան հայերէն գիտէր, որովհետեւ Գըրլանդը՝ խալֆայի աշակերտ եղած էր, բայց չէր կրնար մեզի հայերէն սորվեցնել։ Այն ատեն սեւէ մարգուսթէն վեր էր այդ բանը։ Ասոր հետ մէկտեղ հայերէն երգեր կը սորվեցնէր։

Մինչեւ հիմայ գոց գիտեմ այն երգերը, որ խալֆան մեզի սորվեցուց, թու թակի պէս, առանց մէկ բառ հասկնալու։

Դպրոցին մէջտեղը կը կենար եւ կը սկսէր երգել իւր ծուռ ձայնովը։

«Իմ սիրելի դաւակունքս», երկնցնելով թրթռացնելով ձայնը։

«Իմ հայրենիք զիս կը կանչէ... Հեռու եմ Հայաստանէն» պոռաքած ատեն այնչափ կ'երկնցնէր որ ծայրը չէր գար։

Հիմայ կը զարմանամ, թէ ինչպէս սորվեցուց մեզի՝ «Հայ չէք մի, մի՛ թուլանաք» երգը։

Աշխարհագրութիւնը հիմակուան սերունդէն շատ լաւ կը սորվէինք։ Աշխարհիս բոլոր երկիրներու, քաղաքներու, լիճերու, գետերու, լեռներու անունները գոց գիտէինք եւ քարտէսին վրայ կը ցուցնէինք։ Վայ եկեր էր գլխուդ, եթէ չէիր կրնար ցուցնել կամ

սխալ ցուցնելիք. գաւաղանը կ'իջնէր ուսերուդ վրայ, կամ թաթերուդ մէջ:

«Ասիոյ գետերը համրէ՛», կը պոռար խալֆան. «Օպի, Ենիսէյ, Լենա, Ամուր, Եանկէյնհան» ըսելով մէկ շունչով կը պատասխանէինք:

«Որո՞նք են Ասիոյ երկիրները», կը հարցնէր:

Սիպերիա, Քամչատկա, Ճարան, Չին իմիէրաթօրուդու, Աննամ, Սիամ, Պիրմա, Հնդկաստան, եւն. — կը շարէինք՝ քարտէսին վրայ ցուցնելով սահմանները:

Տղայ մը կար, որ «Չին Ինիէրաթօրուդու» չէր կրնար արտասանել. Ինիէրաթօրուդու, կ'ըսէր եւ ամէն անգամ ծեծ կուտէր: Վրան ալ ծաղրական առակ մը կը խօսէր խալֆան:

«Գաֆասը պէօյիւք պէյնի պօշ»:

«Գուլաղընտան թուծ չիֆթէ գօշ»:

(Գլուխը մեծ, մէջը դատարկ):

(Ականջէն բռնէ հող հերկէ):

Այն օրէն կը յիշեմ, թէ Մեքսիկոյի մէջ լերան մը անունը Փօյիօգախափէրջ էր:

Ինչե՛ր կը քաշէինք այն օտար ափեղ ցփեղ անունները սորվելու համար:

Հարաւային Ամերիկայի լիճերուն անունները մինչեւ հիմայ կը յիշեմ՝ «Չիլիսսագա, Փօթօսի, Վալփարայիդօ», եւն. Եւրոպական երկիրներու եւ Չինաստանի քաղաքներուն անունները դոյ սորված էինք:

Երեւակայեցէք ասկէ յիսուն տարի առաջ ամէն մէկերնիս կրնայինք Միացեալ Նահանգներու անունները գոյ ըսել. Մէյն, Նիւ Եօրք, Վերմօնթ, Մասսչուսէց, Բօտ Այլընտ, եւայլն կարգով կը համրէինք որ ամերիկացի տղայ մը անգամ չի կրնար ընել:

Մեր կարդացած աշխարհագրութեան մէջ Բուսանիա պէյութիւն մըն էր: Պուլշարիա Թուրքիայի նահանգ էր, Իտալիոյ մայրաքաղաքը Ֆիօրէնցա էր, Եգիպտոս՝ Ճէզաիր, Թունուս Թուրքիոյ մասերն էին:

Խալֆային ձեռքի փայտը մեծ դեր կը խաղար եւ այլեւայլ պաշտօններու կը ծառայէր: Անկարգութիւն ընողները, դասը չգիտցողները, գէշ խօսք մը խօսողները, տունին մէջ անհնազանդները ծեծելու կը դուրս տանէր զայն: Անկէ զատ խալֆան կը գործածէր զայն քարտէսին վրայ տեղ մը ցուցնելու, առջեւի կըրակարանը խառնելու, եւ իր կռնակը քերելու: Փայտը վզին ետեւէն վար կը խոթեր եւ վեր վար կը քսէր քերուած տեղերը, ուր ձեռքը չէր հասնէր:

Իրապէս, այդ փայտն էր մեղ հանդարտ պահուղը: Եւ խալֆան իր երախտագիտութիւնը յայտնելու համար ամէն օր փայտը կը համբուրէր ճակատը կը դնէր:

«Եթէ այս գաւաղանը չըլլայ, զիս տրը վրը կը խաղցնէք» կ'ըսէր:

Մեղի կը պատմէր, թէ ինչպէս իր վարժապետը, Գըրլանդըճ խալֆան՝ իրեն գաւաղան մը նուէր բերող տղուն չնորհակալութիւն յայտնելու համար, բոլոր տղաքը ոտքի կը կայնեցներ եւ հագուց մը խօսիլ կուտայ եղեր, անոր մեռելներուն համար:

Շատ անգամ ինք ալ բարձր ձայնով կը հարցնէր.

«Փայտը ո՞ր տեղէն ելած է»:

«Դրախտէն», — կը պատասխանէինք միաբերան:

«Մարդը ի՞նչ կ'ընէ», — կը շարունակէր:

«Մեղրամում», — կը պոռայինք անմիջապէս:

Մեր առաջին դպրոցական կեանքը իր շատ մը զուարճալի կողմերն ալ ունէր: Խալֆան ամէն պարագային առակ մը կամ հին պատմուածք մը կը խօսէր,

մենք ալ կը խնդայինք: Դպրոցը աւելի ընտանեկան յարկի մը կը նմանէր: Իսկ խալֆան՝ մեր պապն էր:

Եթէ տղայ մը ծնւլ կամ բթամբաւ ըլլար, պղտիկ ոտանաւոր մը կը փակցնէր անոր ճակտին.

«Օրսանգըն խաւ պաղչեմին պիւղպիւղն»

«Թա հզեղեմն աղա գազ սըն աղա գազ»:

«Ձեռ կրնար պարտէզի սոխակ դառնալ»,

«Սկիզբէն ի վեր սագ ես, սագ»:

Եթէ մէկը անառակ ըլլար և անմեղութիւն ձեւացնէր, անոր կ'ըսէր.

«Կամացուկ սատանայ, սատանաներն անդամ կը փախնան քեզմէ, անոնց ալ խաղ մը կ'ընես»:

Այս խօսքերը հայերէն կը գործածէր:

Երբեմն անառակութիւնը ընդհանուր կը դառնար և խօսքը մեր ամէնուն ուղղելով՝ կ'ըսէր.

«Ագրաւը իր ձագերուն նայեր է և ըսեր է, «սե՛ւ ձագերս, որ մէկերնուդ աղէկ ըսեմ և Աստուծոյ առջեւ ամօթապարտ չըլլամ»:

Ծեծը, գաւաղանը այնչափ սովորական գործած էր որ առանց ծեծի գրեթէ օր մը չէինք անցներ և զանգատող ալ չէր գտնուեր, որովհետեւ այն ատեն ծեծը կրթութեան համար անհրաժեշտ կը նկատուէր: Մեր ծնողներն ալ նոյն գաղափարն ունէին:

Երբեմն յանցանքը այնչափ կ'ընդհանրանար որ խալֆան չէր կրնար դատել յանցաւորը կամ անմիջը և բոլոր տղաքը կարգաւ կը ծեծէր: Այս զրուծիւնը կը կոչուէր, կարգածծ:

Երբեմն մեծ յանդգնութիւնով գաւաղանը կը գողնայինք, և կը կորսնցնէինք. բայց խալֆան ընդհանրական ծեծի միջոցը գործածելով վերջապէս կը զանէր թէ ո՞վ է բռն գողը: Տղայմէ մէկը չէ միւսը բերնէն կը փախցնէր:

Օր մը որոշեցինք ըմբոստանալ և ամէնքս մէկ ըլլալով խալֆային ծեծ մը քաշել: Յովսէփ անուն տղայ մը կամաւոր յանձնառու եղաւ առաջին շարժումը սկսելու: Ժամանակը եկաւ, Յովսէփ ըմբոստանալ, խալֆան ծեծելու սկսաւ, տղան ձեռքովը մեղի նշան կ'ընէր՝ «եկէք հասէք» կ'ըսէր: Ոչ ոք տեղէն չարժեցաւ: Խալֆային և ծնողներու բռնակալութիւնը համարձակութիւն չէր թողած մեր սրտին մէջ: Այն ծեծը պարապ տեղը կերաւ Յովսէփ:

Թուարանութիւնը՝ մինչեւ չորս գործողութիւնը, կոտորակները և տոկոսի հաշիւները կը սորվէինք: Անկէ անդին ոչ գիտցող կար ոչ ալ պահանջող կար: Տղայ մը եթէ զրեւ կարգաւ գիտէր, աւետարական հաշիւներ ընելու կարող ըլլար, աշխարհադրութիւն սորվէր, քիչ մըն ալ հայերէն քերականութիւն գիտնար, կրթութիւնը լմնցած էր: Այն ատեն ոչ գոլէճ ոչ ալ բարձրագոյն վարժարան դոյրութիւն ունէր:

Եթէ թուարանական խնդիր մը չէիր կրնար լուծել, խալֆան կը պոռար. «Տու՛մա կայ, կը լուծե՛ս»: Ըսել կ'ուզէր, որ ուտելու մէջ քաջ ես: Կոտորակները բամբակէ և համար սորված էինք թէ բամբակ կոտորակը վեր ի վար չըջելու է և համարիչը յայտարարը իրարու հետ բազմապատկելու է, բայց չէինք գիտեր, թէ ինչո՞ւ այդպէս ընելու է:

Խալֆան երբեմն պէտք ունէր վար լիջնալու, ծեր էր չէր կրնար Յ-Յ ժամ ինքզինքը պահել: Այս պարագային նախ խրատական մը և սպառնալիք մը կ'սկսէր. «Բի՛շ մը վար պիտի երթամ ինչ ընեմ, ձեզ տեսնեմ դպրոցը տակն ու վրայ ընելու էք: Ի՞նչ ընեմ, մինչեւ իրիկուն ձեզ սպասեմ նստի՞մ: Հանգարտ կեցէ՛ք, ապա թէ ոչ վերադարձիս ձեզ գաւաղանի տակ կը մեռցնեմ»:

Այսպէս խօսելով դօտին կը տեղաւորէր մէկ կողմը, կարգը կուգար շարվարը հանելու: Կը քակէր վար կը ձգէր կըրարձեւ եւ մէջէն դուրս կ'ելլէր: Անշուշտ տակը ուրիշ վարտիկ մըն ալ ունէր: Գլխարկը եւ փաթթոցն ալ մէկ կողմ կը գնէր եւ խրատելով սպասնալով դուրս կ'ելլէր:

Խալֆային ոտքը դուրս ելած չեղած՝ ամէնքս ոտքի վրայ էինք: Բազմոցները օդը կ'ելլէին, փսիաթները վառարաններ իրար կը խառնուէին, փոշիով մոխիրով կը լեցուէր օդը:

Այս քառորդ ժամու ազատութիւնը լիուլի կը վաշխէինք, աչքի առնելով ծեծը և յանդիմանութիւնները:

«Խալֆան կուգայ կոր» ի ձայն մը կը բաւէր ամէն մէկը տեղը վազել տալու և գլրքը ձեռք առնելու: Բայց փոշին և վարէն լսուած պողտուքները աւելի քան կը բաւէին խալֆային տեղեկացնելու անցած դարձածները: Ներս կը մտնէր և կ'սկսէր խօսիլ:

— Անօրէններ, անառակներ, սա վիճակիս նայեցէ՛ք: Ի՞նչ ընեմ, ձեր գերի՞ն եմ, խաչտարակներ, հիմա կը ցուցնեմ ձեզի:

Այսպէս մուտալով նախ կը մանէր շարվարին կեղրոնը, վեր կը քաշէր զայն, և կը կապէր, քառատուն տղոց առջեւ: Կարգը կուգար դօտիին: Տղոցմէ մէկ կը կանչէր որ դօտիին ծայրէն բռնէ և գպրոցի մէկ անկիւնը քաշուի: Ինքը մի ծայրը մէջքին փակցնելով կը դառնար: Քանի ինքը կը դառնար, դօտին կը փաթթուէր մէջքին տղան իրեն կը մօտենար:

Այս արարողութենէն անմիջապէս վերջը տեղը կը նստէր, գաւազանը ձեռք կ'առնէր: Կէս ժամ շարունակ գաւազանը կը գործէր, հակառակ շատերու բողբոջներուն:

«Ես բան մը չըրի, խալֆա,» — կը պոռայինք: Ի պատասխան կ'ըսէր. «Դուն չըրի, հա՞... դուն հըրեշտակ ես, քեզ կը ճանչնամ: Ասիկա սատանաները եկան ըրին» Եւ կը ծեծէր:

Քառորդ ժամու ազատութիւնը մեզի 40-50 հարուածներու մալ կ'ըլլար. բայց որովհետեւ հոգ, Ազատութիւնը կ'արժէ այնչափ ծեծը:

Այս դէպքերը որ կը պատմեմ, տարօրինակ կ'երեւնան հիմապատեան սերունդին, բայց այնպէս չէր մեզի համար: Անոնք սովորական բաներ էին մեզի համար:

Յանուն արդարութեան եւ ի պատիւ խալֆային պէտք է ըսեմ, որ այն ատենուան պահանջին համեմատ ամենալաւ կրթութիւնն էր որ կուտար, և այն ատենուան շատ մը առեւտրականները իրեն աշակերտած էին:

Բարոյականի մատին ալ շատ խիստ էր այն դըպրոցը. հայհոյանք մը կամ գէշ խօսք մը աններելի յանցանք էր: Եւ բոլոր այն տարիներու ընթացքին մէկ հատ իսկ անբարոյականութեան դէպք մը չեմ յիշեր, որ պատահած կամ լսուած ըլլայ այս հաստատութեան մէջ:

ԳՈՒԼԷՃԻ ԿԵԱՆՔԷՆ ՄԵՌԵԱԼ ՄԸ ՈՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՒ

Հէքեաթ մը չէ որ պիտի գրեմ, ոչ ալ Քրիստոսի հրաշքներէն մէկը, ալ իրական գէպքի մը պատմութիւնն է, որ պատահեցաւ 40 տարի առաջ, Այնթապի Գոլէճին մէջ, որ տարօրինակ եւ հետաքրքրական է բժշկական եւ ընկերային տեսակէտներով: Խնչպէս երիտասարդ մը անձնաստղանութեան համար թոյն խումեր էր, եւ խնչպէս երկու երեւելի բժիշկներու կողմէ քննուելով վճռուեցաւ թէ մեռած է, բայց ապրեցաւ:

Այն ատեն 18-19 տարեկան՝ ուսանող էի Գոլէճին մէջ: Ընկերներու մէջ մէկը կար որ երկայնահասակ, աղուոր գէմքով, յեղափոխական դադափարներով տուգորուած աշխոյժ եւ վառվռուն երիտասարդ մըն էր: Կանոնաւոր դասերէն զատ շատ մը վէպեր եւ յեղափոխական գիրքեր կը կարդար, մեզի ալ կուտար որ կարդանք: Ինքը Գոլէճի գիշերօթիկ էր, իսկ ես իրիկունները քաղաքը մեր տունը կ'երթայի:

Շաբաթ մը սկսաւ դասերը չհարուսակել, սենեակէն դուրս չէր ելլեր, միշտ տխուր եւ մեղամաղձոտ էր: Երբ պատճառը հարցնէի, կը պատասխանէր թէ հիւանդ է, թէ եւս չէի հաւատար ու կը մտածէի թէ սիրային խնդիր մըն էր պատճառը, որովհետեւ այն օրերը օրիորդ մը ուրիշի մը հետ նշանուեցաւ, որուն հետ սերտ յարաբերութիւն ունէր ինքը: Յուսահատած կամ լքուած սիրահարի մը երեւոյթը ունէր:

Իրիկուն մը քաղաքը իմ տունն երթալու ատեն իրեն հանդիպեցայ, քիչ մը խօսակցեցանք, բայց այն օրը աւելի տխուր էր եւ բաժնուելու ատեն կտեւէս եւ կաւ, երկու անգամ ձեռքս սեղմելով աշիջ ըսաւ. նշա-

նակալից նայուածքով մը: Այս երեւոյթը իմ վրաս այնպիսի տպաւորութիւն մը գործեց, որ այն գիշերը չկրցայ քնանալ: Մտքէս չէի կրնար հեռացնել այն կասկածը որ անիկա անձնաստղանութեան պիտի գիմէր, թէպէտեւ որոշ չէի գիտեր բուն խնդիրը:

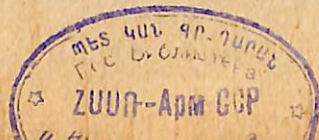
Հետեւեալ առաւօտ ժամը ութին դպրոց հասայ եւ դասարան երթալու տեղ ուղղակի իր սենեակը գացի, դուռը զարկի, պատասխան չեկաւ: Դուռը բացի, ներս մտայ: Ինքզինքս ահռելի տեսասանի մը առջեւ գտայ:

Տղան աթոռի մը վրայ նստած, ձախ թեւը ուրիշ աթոռի մը վրայ դրած էր, զուսը կրծքին վրայ ինկած, բերնին թուքը՝ մէկ ծայրը գետին հասած իսկ միւս ծայրը բերանը, փայլուն թելի մը պէս կախուած մնացած էր: Գոյնը ածուխի պէս սեփ սեւ գարձած, անշարժ եւ անշունչ մնացած էր: Անունը պոռացի, ուսերը բռնելով շարժեցի, արթնցնել աշխատեցայ, բայց ի դուրս: Ուեէ կեանքի նշան չկար վրան: Անմիջապէս հասցեայ թէ կասկածս իրականութեան փոխուած էր, ինքզինքը թունաւորած էր: Ահ ու սարսափի մատնուեցայ, ինքզինքս մինակ գտնելով ահադու գէմքով մեռելի մը հետ:

Բան մը ընելու էի, այն ատեն բժշկութեան վրայ դադափար չունէի եւ Տոքթ. Շէփըրտը մէկ մզոն հեռու հիւանդանոցն էր: Ուրիշ բժիշկ մը կը բնակէր Գոլէճի բակին մէջ, հոն վազեցի, չունչս կտրած: Բըժիշկին օձիքէն բռնեցի. «Աճապարեցէ՛ք, մահ կայ» ժիշկին օձիքէն բռնեցի: «Աճապարեցէ՛ք, մահ կայ» Տոքթ. Շէփըրտը հոս հասցուր, մեռել մը կայ» ըսի: Տղան ոտնամանները հանեց, սկսաւ վազել գէպ ի հիւանդանոց:

Բժիշկը սենեակէն ներս մտաւ, աղուն բազկերա-

1026-2002

կը բռնեց, սիրտը մոտիկ ըրաւ. «Մեռած է» վճիռը տուաւ: «Կ'աղաչեմ տօքթօր, զիս հիմա մի՛ հարցաքննէք, այս տղան թոյն խմեր է. կարելի է ուշ չէ, ազատեցէք», ըսի հարցուփորձի վտանգը աչքի առնելով: Բժիշկը տղուն վրայ աշխատելու տեղ սկսաւ ինձի հարցումները ուղղել եւ ասդին անդին նայել՝ թոյնը գտնելու համար, կարծես թէ ընդհանուր դատախազը եղած ըլլար: Քիչ մը վերջ ելաւ գնաց, զիս մինակ թողելով մեռելին հետ: Կուլայի, կը վախնայի, չըւարած, խուճապի մատնուած վիճակի մը մէջ էի: Համարձակութիւնս ժողովեցի, մեռելը գրկեցի եւ անկողին վրայ նետեցի, այն պահուն կոկորդէն ձայն մը ելաւ, գլուխը շտկուելուն պատճառով կոկորդէն ներս օդ մտած էր եւ այդ ձայնը հանած էր, բայց այդ ձայնը ինձի ներշնչում մը եղաւ եւ սկսայ փորին կուրծքին վրայ երկու ձեռքովս կոխել ու վերցնել. ամեն կոխելուս ձայն մը կ'ելլէր կոկորդէն:

Ժամը իննին մօտ էր դուռը բացուեցաւ եւ Տօքթ. Շէփըրտ ներս մտաւ. նորէն յոյս առի, կարծես Աստուած մըն էր ան հոն: Բժիշկը ուղղակի մեռելին քով վազելով գլուխը կուրծքին վրայ դրաւ եւ շտկուելով «He is dead» (մեռած է) մուտաց: Ա՛լ բոլոր յոյսս կտրեցաւ. այս բժշկին վրայ ամենամեծ վստահութիւնը ունէինք: Լալով ըսի. «Բժիշկ, ես գիտեմ այս տղան թոյն խմած է եւ դեռ մարմինը պաղ չէ, ազատեցէք»: Բժիշկը ինձի դարձաւ եւ հարցուց՝ «Վրաստան ես»: «Այո», պատասխանեցի. հա իր վերարկուն մէկ կողմ նետելով վայրկեանայէն մեռելին վրայ ցատկեց, երկու թեւերը բռնեց, սկսաւ կուրծքին վրայ կոխել եւ գէպ ի վար տանել, եւ այսպէս շարունակել: Արհեստական շնչառութեան գործողութիւնը կը կատարէր:

«Շուտ, հասէք Բրօք. Պէզճեանի, զուտ եւ մաքուր թթուածին (օքսիճին) թող պատրաստէ եւ հոս բերէ», հրամայեց, գործը շարունակելով: Կայծակի պէս վազեցի, լուրը հաղորդեցի եւ ետ դարձայ:

«Հասէ՛ք հիւանդանոց, երկտրական պաթէրիան, գրեխը եւ դեղերը թող առնեն եւ գան», եղաւ երկրորդ հրամանը, առանց վայրկեան մը դադրեցնելու գործը: Մինչեւ այն ատեն ուրիշ տղաք ալ հասեր էին, վաղեցին գէպի հիւանդանոց:

Կէս ժամ չանցած հրաշալի տեսարան մը պարզուեցաւ սենեակին մէջ: Տօքթ. Շէփըրտ ճակատէն քրտինքներ վազելով շնչառութիւն տալու գործը կը շարունակէր, մէկը երկտրական հոսանքներ կուտար, ուրիշ մը ասեղով սիրտը շարժելիք գեղեր կը ներարկէր եւ օդի տեղ թթուածին կուտային բերնէն, իսկ մենք, քանի մը տղաք, թեւերը եւ ոտքերը կը շփէինք գէպ ի վեր, արիւնը չըջան ընել տալու համար:

Այս գործողութիւնները շարունակուեցան մինչեւ ժամը տասն ու կէս, երբ մեռելը առաջին անգամ ոտքը շարժեց. Տօքթ. Շէփըրտ ականջը սրտին վրայ դրաւ եւ կէս վայրկեան վերջ պոռաց. «Կեանք կ'առնէ կոր»: Ամէնքս ալ ծափահարեցինք: Իմ աչքերէս ուրախութեան արցունքներ կը վազէին: Գործողութիւնները շարունակուեցան: Տօքթ. Շէփըրտ զօրավարի մը պէս հրամաններ կ'արձակէր եւ կը գործէր անգաղար:

Ժամը տասը մէկին անձնատպանը աչքերը բացաւ եւ առաջին խօսքը եղաւ «Հանգիստ թողէք զիս», եւ սկսաւ ճանչնալ մեղմէ ոմանք: Քիչ մըն ալ շարունակեցինք, ա՛լ սկսաւ սիրտը գործել եւ վայրկեանը չորս հինգ անգամ շնչառութիւն ունենալ:

Չմոռնամ ըսելու թէ առաջին վայրկեանէն գի-

տակից էի թէ ինքզինքս ի՛նչ մեծ վտանգի կ'ենթարկէի յայտարարելով թէ թունաւորուած է եւ ես զիտեմ : Հաշիւ ըրի թէ նամակ մը գրած ըլլալու է եւ բարձին տակէն նամակը գտայ զոր Տոքթ . Շէփըրտ առաւ ձեռքէս , երբ ես կը պոռայի « ահա ապացոյցը , ես ազատուեցայ » :

Ժամը 12ին զիս եւ քանի մը ընկերներ հիւանդին քով թողուցին որ մինչեւ հետեւեալ առաւօտ արթուն պահէինք : Հաւատարմաբար կատարեցինք այս հրամանը : Տղան առողջացաւ , Այնթապէն բաժնուեցաւ դնաց , յետոյ լսեցինք թէ մեռած է :

Տասնըվեց տարի վերջ , երբ ես բժիշկ էի , Անատոլուի մէջ քաղաք մը գացած էի ամառը անցնելու համար : Իրիկունները հինգ մղոն հեռու հայ գիւղ մը գիշերելու կ'երթայինք ձիով , ուրիշ բժիշկի մը հետ : Իրիկուն մը երբ նորէն կ'երթայինք , խօսակցութեան ընթացքին ինծի ընկերացող բժիշկին ըսի թէ ես Գոլէճին մէջ ընկեր մը ունէի , որ մեռած է , երանի թէ ողջ ըլլար , որչափ ուրախ պիտի ըլլայինք զիրար տեսնելով : Բժիշկը հարցուց թէ ո՞վ էր եւ ի՞նչպիսի երիտասարդ էր : Անունը յիշեցի եւ ճշգրիտ նկարագրութիւնն ըրի :

— Այդ նկարագրած պարոնդ այսինչը ըլլալու է , բայց անունը տարբեր է , այնինչ է , պատասխանեց :

— Ո՞ր է , ի՞նչ գործով կը զբաղի , հարցուցի :

— Այսինչ հաստատութեան տնօրէնն է . կինը Պոլսեցի է , շատ զարգացած կին մը , մանչ եւ աղջիկ երկու զաւակներ ունի , հիմա սա գիմացի լեռան վրայ այսինչին այգին ամառանոց գացեր է :

Անմիջապէս ձին դարձուցի դէպի այն լեռը : Բժիշկը « Ո՞ր կ'երթաս , իրիկուն է , մէկուկէս ժամուայ ճամբայ է » կը պոռար : ձիս արդէն կը սուրար հովի պէս :

Մութը կոխած էր , այգին հասած էի : Երկայնահասակ , շնորհալի տիկին մը ելաւ դէմս , բարեւեցի , « Հրամեցէք , պարոն » ըսելով զիս հրաւիրեց իջնել : « Պարոն այսինչը տեսնել կ'ուզեմ » ըսի , նոր անունը տալով : « Այգին է , հիմա կուգայ » , պատասխանեց : Նոյն վայրկեանին զիմացէն երեւցաւ մեր Գոլէճին անձնասպանը :

Քանի մը վայրկեան նայեցաւ , վերէն վար քըննեց զիս , ճանչցաւ . « վար իջիր տոքթոր » ըսելով վրաս նետուեցաւ : Երկրորդ անգամ յարութիւն կ'առնէր , այս անգամ ուրիշ անունով :

Այն իրիկունը երբ սեղանին շուրջ նստած էինք , իր տիկնոջ դառնալով ըսաւ . « Կը յիշե՞ս քեզի Գոլէճի կեանքէս դէպք մը պատմեր էի , ահա այս մարդն է որ պատճառ եղաւ իմ ապրելուն » :

Այս պատմութիւնը կ'ապացուցանէ նախ որ անձնասպանութիւնը ի՞նչ խենթութիւն է , տեսակ մը պարտութիւն եւ վախկոտութիւն է կեանքի պայքարին մէջ :

Երկրորդ , թէ բժշկական գիտութիւնը ի՛նչ հըրաշքներ գործելու կարող է , եթէ շիտակ գործադրուի . եւ ի՛նչ մեծ տարբերութիւն կայ բժիշկի մը եւ ուրիշ բժիշկի մը միջեւ :

ՏԱՍԸ ՕՐՈՒԱՆ “ՊԷՅ” ՈՒՅԻՒՆՍ

«Մէկ օրուան «պէյ»ութիւնը կ'արժէ», կ'ըսէին Տաճկաստանի մէջ: Ես անգամ մը տասը օր մեծահասակութիւն կեանքը վայելեցի, իմ ամենաաղքատ մէկ ժամանակս, չնորհիւ հարուստ եւ կծծի մարդու մը:

Տղայութեանս ատեն պատմութիւն մը կարգացած էի. — կծծի մարդ մը իր տունը հիւր եկած երիտասարդ մը կը մեռցնէ, զիշերը պառկած ատեն, անոր ստակը յափշտակելու համար: Առաւօտուն կը հասկնայ թէ տարիներ առաջ օտար երկիր գացած իր զաւակն է եղեր:

Իմ պատմելիքս իրական կեանքիս մէջ պատահած դէպք մըն է, որ այդպէս տխուր չէ, ընդհակառակը զուարճալի է, եւ լաւ օրինակ մըն է ցուցնելու համար թէ կծծիութիւնը ո՛ր տեղերը կ'իջեցնէ մարդը: Բաւական հին պատմութիւն մըն է, բայց պատմութիւններէն ոմանք լաւ գորգերու նման քանի հիննան՝ այնչափ արժէքաւոր կ'ըլլան:

Առաջին անգամ ըլլալով բժշկական դպրոց կ'երթայի, Հալէպէն դէպ ի Պէյրութ: Այն օրերը Հալէպի մէջ գօլէրայի համաճարակ կար: Հետեւաբար նաւերը չէին հանգիպեր Ալեքսանդրէթի նաւահանգիստը: Ստիպուած էի ուրեմն ցամաքէն, այսինքն Համա, Հօմս եւ Դամասկոսի ճամբով երթալ Պէյրութ: Այն ատեն երկաթուղի ալ չկար հոն, կարաւանով էր ճամբորդութիւնը: Չորս հարիւր զրուշի ջորի մը վարձեցի, մէկ երկու ձեռք հագուստ, պզտիկ անկողին մը եւ քիչ մը ուտելիք բեռցուցի ջորիին վրայ եւ վրան ալ հեծնելով ճամբայ ելայ: Բոլոր հարստութիւնս ջորիին վրան էր եւ զրպանս ալ մէկ տարուան դպրոցի ծախքս կար:

Գաղափար մը չունէի թէ երկրորդ տարին ուրկէ պիտի հոգայի հագուստս, ուտելիքս եւ դպրոցիս ծախքերը: Կատարեալ Պօհէմ ուսանող մըն էի:

Կարաւանին մէջ չորս հինգ հատ ուրիշ ճամբորդներ ալ կային: Ասոնցմէ մէկ հատը Հալէպցի հարուստ վաճառական մըն էր, որ տասը բեռ գորգ կը տանէր Դամասկոս ծախելու համար: Հաճի Ապոս էր մարդուն անունը որ չուխայի վրայ մետաքս բանուած քով հագուստներ հագած եւ հարիւր ոսկի արժող սեփական Սրաբական նժոյգի մը վրայ հեծած էր: Իշխան մը կը նկատէինք զինքը:

Ճամբան տասը օր գարանթինա պիտի սպասէ ինք: Այս տասը օրուան մէջ մեր ծախքերը հոգալէն զատ հինգ արծաթ մէճիտ ալ տուրք պիտի վճարէինք գարանթինայի վարչութեան: Այս պարագան ճամբորդութեան ամենէն տաժանելի մասն էր, բայց պէտք էր կառավարութեան հրամանին հնազանդիլ:

Երբ գարանթինային մէկ մղոն հեռաւորութիւն մնացած էր, այս հարուստ մարդը իմ քովս մօտենալով հարցուց թէ պիտի վճարէի՞ այս անիրաւ տուրքը, հինգ մէճիտիցն:

«Ինչ կրնամ ընել, ստիպուած պիտի վճարեմ», ըսի:

«Աղքատները չեն վճարեր, եթէ չես ուզեր ինքզինքդ աղքատ ձեւացնել, ես կ'ընեմ, եկուր դուն այս ձիուն եւ ապրանքներուն տէր եղիր, ես ալ քու քովդ իբրեւ աղքատ ճամբորդ մը քեզի ծառայ կ'ըլլամ», առաջարկեց: Անմիջապէս ըմբռնեցի կացութեան զուարճալիութիւնը: Կատակերգութիւն մը պիտի ըլլար այդ փոփոխութիւնը: Սրդէն իմ փնտռածս ալ այդ էր, հետեւապէս առաջարկը ընդունեցի: Հաճի Ապոսն ձիւն վար իջաւ, հագուստները հանեց, իմ նեյպիյիս

(տոպրակիս) մէջ տեղաւորեց, ոտքերը բոպիկ, գլուխը ճերմակ թէրլիք մը, սկսաւ քալել: Իսկ ես, ձիուն վըրայ փառաւորապէս տեղաւորուեցայ:

Գարանթինայի զիրքը Համայն մօտ դաշտի մը վըրայ էր, ուր վաթսուներեք չափ վրաններ դրուած, շուրջը զինուորական շղթայ մը քաշուած էր, երկու հարիւրի չափ մարդիկ հոն կ'սպասէին արդէն: Երբ շղթային մօտեցանք, լուր տարածուեցաւ թէ Հալէպէն Տօքթոր պէյը կուգայ կոր: Պաշտօնեաները մեզ քիչ մը հեռուէն զիմաւորեցին և անդի ծայրը յատուկ վրանի մը քովը հրամցուցին. պատուոյ վրան մըն էր այս, որ վերապահուած էր երեւելի հիւրերու: Մեր անունները արձանագրեցին, զիս իբրեւ Տօքթոր պէյ, իսկ Ապտօ՝ անդին ձին բռնած կը կենար: Երբ կարգը Ապտոյին եկաւ պաշտօնեան անոր ալ անունը գրելէն ետքը ըսաւ. «Գնա անդի ծայրը աղքատներուն վրանը մօտիւր, ճէհէննէմ եղիր, կորսուէ»: Ապտօն գնաց: Ես խնդուքս չէի կրնար զսպել, Ապտօն հեռուէն նշան կ'ըէնր, լուր կը զրկէր որ զինքը իմ քովս բերել տամ, ես կը պատասխանէի թէ ինքը աղքատ է, հոն պէտք է մնայ, իմ քովս գործ չունի:

Երկու ժամ Ապտօն չարչարելէ վերջ, պաշտօնեան կանչել տուի և ըսի թէ ես ձի ունիմ և ինծի ծառայելու համար մարդ մը պէտք է. առելի լաւ չէ՞ր ըլլար որ այն աղքատը ինծի տաք և կառավարութիւնն ալ անոր ծախքէն ազատուի: Որովհետեւ աղքատներուն օրական երկու դրուշ կուտար կառավարութիւնը սնունդի համար:

Պաշտօնեան անմիջապէս կանչել տուաւ Ապտօն և սպասուրեց. «Ուլան, Տօքթոր պէյին ձիուն պիտի նայիս, կերակուրները պիտի եփես, ջուրը պիտի բերես, ան ալ քու սնունդդ պիտի հոգայ, եթէ լաւ չը

ծառայես վիզդ կը կոտրեմ, շունշանորդի»:

Ապտօն բարեւեց: Կատակերգութիւնը սկսած էր: Անմիջապէս սկսայ հրամաններ արձակել. «Ապտօ ջուր բեր, Ապտօ, կրակ վառէ, եկուր կօշիկս հանէ» եւայլն: Ամէն անգամին Ապտօ կը հայնոյէր, իմ նախասերունդէս սկսելով, ինծի ծնունդ տուող քաղաքին. կ'անիծէր այն վայրկեանը որ ինծի հանդիպեցաւ: Կէս կատակ էր բոլոր եղածը, բայց ես մէկ կողմէն կը լսնայայի, միւս կողմէն կ'սպասեայ պաշտօնեաներուն լուր տալ իր ինքնութիւնը եթէ չհնազանդի: Մարդը հինգ մէծիտլիէն շատոնց վաղ անցաւ, բայց գործին մէջ խայտառակուիլ ալ կար:

Քանի մը օր չանցած, գարանթինայի պաշտօնեաները, որ զինուորական սպաներ էին, հասկցան թէ մեր քով գօնեաք, Բէթիի սիկարէթներ, սուրճ, պիստակ և լաւ դատելիքներ կան, չկրցան այդ փորձութեան զիմանալ, շղթան անցնելով մեր քովը եկան: Երբ հաճոյքի, ստուելիք խմելիքի խնդիր ըլլայ, թուրքը օրէնքի չի նայիր:

Իրիկունները մեր վրանին առջեւը շարուած կը նստէինք, խնճոյքներ կը սարքէինք: ճամբորդներու մէջ երգողներ, նուագողներ կային, անոնք ալ կը կանչէինք որուն մէջ ես հիւրնկալի դերը կը կատարէի, իսկ Ապտօ, կերած խմածներուն մեծագոյն մասը իրեն պատկանելով հանգերձ, մեր քովն անգամ չէր կրնար գալ նստիլ, իմ հոռւս, քանի մը քայլ անդին կը կըծկուէր և հիւրերուն կը ծառայէր: Այս պարագաներուն՝ զիտնալով թէ մարդը առելի նեղն էր, հրամաններս կը բաղմապատկէի, կը սաստկացնէի: «Ուլտօ՛, սուրճ եփէ պէյերուն, սիկարէթ տուր, սուրճին շաքարը քիչ զրեր ես, ջուրը մաքուր տեղէ չես բերած» եւայլն,

չարունակ կը յանդիմանէի. միայն քթին տակէն մուտալով ըրած հայհոյանքները կը լսէի: Զիս հոն բերող ջորիին նոյն խակ անէծք կուտար մարդը: հիւրերը երթալէն վերջ, ինձմէ կը խնդրէր որ այդչափ չդժուարացնեմ սա տասը օրուան կեանքը և իր անխելքութեան պատիժը:

Օր մը երկու զինուորներ 22 տարեկանի մօտ երիտասարդ մը բերին ձեռքերը կապուած և վրանի մը տակը ոտքերուն չղթայ գրին, քովն ալ պահապան մը թողուցին: Տղան հայու կը նմանէր: Հասկցայ թէ գարանթինայի չղթայէն անդին փախած և բռնուած էր, որ մինչ իսկ մահուան պատիժի կրնար ենթարկուիլ:

Գիշեր եղաւ, կէս գիշերի մօտ կամացուի մը վըրաններու մէջտեղէն պտտելով աղուն պառկած վրանին քովը գացի և քիչ մը հեռուէն «Հա՞յ ես» բառերը մուտացի: «Այո», եկաւ ձայնը: «Սուտ հիւանդ եղիր պառկէ», ըսի եւ ետ դարձայ:

Երկու ժամ վերջը լուր եկաւ որ բանտարկեալ տղան շատ հիւանդ էր և խնդրեցին ինձմէ որ երթամ տեսնեմ: Գացի, տեսայ որ գետինը փռուած ինքզինքը կորսնցուցած վիճակի մէջ փոխելու շարժումներ կ'ընէր: Այնչափ լաւ կը խաղար իր դերը որ քիչ մնաց ես անգամ պիտի խարուէի, և երբ յայտարարեցի որ գօլերայի բռնուած է, սարսափ մը ինկաւ գարանթինային մէջ, որորհետեւ եթէ մէկը մեռներ հոն տասը օր աւելի պէտք էր մնալինք բոլոր ճամբորդներս: Գարանթինայի բժիշկին լուր գնաց, թուրք գօշ աղաւթի մըն էր, որ ատանկ բաներէն հասկցող մէկը չէր: Անշուշտ ան ալ ստուգեց թէ գօլերա էր հիւանդութիւնը, և չղթաները քակել տուինք: Իրեն դեղ տուի և կամացուի մը ըսի. «Կէս գիշերէն վերջը փախիր դէպի

Հալէպ, քեզ պիտի մեռցնեն»: Նոյն գիշերը տղան փախաւ և ազատեցաւ:

Տասն օրը լմնացաւ դուրս ելանք, հաղարապետին վրանը գացի, հաշիւները վճառեցի, ինծի սուրճ ալ հըրամցուցին, իսկ Ապտօ վրանին առջեւ ձին բռնած կեցած էր, «Տօքթոր պէյ»-ին գալուն կ'սպասէր: Վերջին անգամ ըլլալով հրամայեցի որ ձին սանկ մը քաշէ, և իւզեկնիկն բռնէ: Ապտօ ահաւաները սեղմելով քթին տակէն կը մուտար, «Հինգ վայրկեան վերջը խերդ կ'անիծեմ»: Իրաւ ալ հարիւր քայլ անդին զիս ձիէն վար քաշեց: «Վար իջիր, անիծեալ, քթէս բերնէս բերիր», կը պոռար:

«Մէկ օրուան պէյութիւնը պէյութիւն է, ես տասը օր վայրկեցի» ըսելով իմ ջորիին վրայ նստեցայ:

Ամառ էր, միայն գիշերները կը ճամբորդէինք, քսաներորդ օրը առաւօտեան դէմ Դամասկոսի պարտէզները հասեր էինք, ջորիին վրայ կը քնանայի, երբ ջորին խրտչեցաւ և գլխուս վրայ գետինը ինկայ, անկէ անդին բան չեմ յիշեր: Իրիկուան մօտ աչքս բացի, սենեակի մը մէջ պառկած էի: Ապտօն քովս նստած գլխուս վրայ ձիւն կը դնէր:

«Ուր եմ, ի՞նչ պատահեցաւ ինծի», հարցուցի:

«Դամասկոս ենք, ջորիէն վար ինկար, գլուխդ քարի մը զարնուեցաւ ինքզինքդ կորսնցուցիր, քեզ բեռցուցինք հոս բերինք այս առաւօտ» ըսաւ Ապտօ: Իրաւ ալ գլուխս սաստիկ կը ցաւէր և սկսայ կամաց կամաց դէպքերը յիշել: Ապտօ ինծի ջուր տուաւ որ խմեմ և գնաց մածուն ալ բերաւ կերցուց:

Կ'ամչնամ ըսելու թէ Գրիստոնեայ ընկերներ ալ կային մեր կարաւանին մէջ, մէկ հատ ալ Հայ կար, ամէնքը լքեր գացեր էին, միայն այս իսլամը մնացեր էր քովս, որուն այնչափ ալ նեղութիւններ տուած էի:

Շնորհակալութիւն յայտնեցի, ներեղութիւն խնդ-
րեցի: «Հարկ չկայ» ըսաւ մարդը «բոլորը կատակ էր,
մենք ճամբու ընկերներ ենք»:

Երկու օր վերջը Պէյրութ գացի ձիով մը, Հալէ-
պէն ճամբայ ելլելէ 24 օր վերջը:

ԵՐՈՒՍԱՂԷՍ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆՍ

Ա.

1893ին երբ Պէյրութ բժշկական համալսարանը ու-
սանող էի Բրոֆէսորներէն մէկը՝ Ամերիկա մեկնելուն
առթիւ իր տունը ինծի յանձնեց որ հոգ տանիմ կարա-
սիներուն և ընդարձակ պարտէզին: Ամառուան վա-
զանցը վրայ հասաւ, հիւանդանոցի մէջ օգնական բը-
ժիշկի պաշտօնն ալ ինծի վստահուած էր: Դասատու-
ներէն մէկն ալ ամառանոց երթալու առթիւ իր ձին թո-
ղած էր նոյն տեղը:

Առաւօտուն կանուխ կելլէի նախ պարտէզը կը ջը-
րէի, վարդերը, յասմիկները և պտուղները կը ժողուէի,
նախաճաշէ վերջ հիւանդանոց կերթայի, կէսօրին կը
վերադառնայի երկու ժամ կը քնանայի և իրիկուան
մօտ ձիով պտոյտ մը կատարելէն վերջը իրիկուան ճա-
շը քաղաքի մէջ կուտէի, գիշերը տուն կը վերադառ-
նայի: Տեսակ մը իշխանական կեանք մըն էր որ կը
ապրէի:

Սը մը Ամերիկացի պարոն մը եկաւ, տան տիրոջ
Բրոֆէսորէն յանձնարարական նամակով մը, նոյն տա-
նը մէջ բնակելու համար. սկսանք միատեղ ապրիլ:
Ամերիկացին, Տոքթ. Պըզլի անունով Շիգակոցի հա-
րուստ մէկն էր որ Սը. երկիրները ճամբորդելու եկած
էր: Այս առթիւ շուկայէն արեւելքի վերաբերեալ հա-
զուստներ, իրեղէններ, իրենց համար նորութիւն ե-
ղած բաներէն ծախու կ'առնէր, սնտուկներով Ամերի-
կա կը ղրկէր: Ես ալ իրեն կ'օգնէի, այնպէս որ մէկ
երկու շաբաթ վերջը մտերիմ բարեկամ եղած էինք:

Օր մը առաջարկեց որ իրեն հետ Երուսաղէմ եր-

Թամ իբրեւ ընկեր և Թարգման։ Լիրանան գնաց, զպրոցի նախագահէն հրաման ստացաւ, որ իմ տեղս ուրիշ ընկեր մը գտնեմ և երթամ։ Նախագահին քովը պայմանագիր մը ստորագրած էր թէ իմ բոլոր ծախքերս ինքը պիտի հոգար և օրական մէկ ոսկի տար ինծի։ Որչափ որ առարկեցի այս վճարումին համար. պնդեցին ըսին թէ իրեն աւելի չահաւոր էր իր հետը տանիլ մէկը որ արեւելեան լեզուները և սովորութիւնները գիտէր. և չէր խափուեր Թարգմաններէն և միջնորդներէն։

Վերջապէս ճամբայ ելելու պատրաստ էինք, բայց անցագրի չունէի, և ժամանակ ալ չկար երկայն բարակ անցագրի ձեւակերպութիւնները կատարելու։ Դասընկեր մը ունէի որ Յոյն էր. անոր անցագիրը առի, շոգենաւ մտանք։ Հետեւեալ օրը Եաֆա ելանք, եղերքը թուրք ոստիկանը կեցած էր։ Անցագրիս առաւ հարցուց թէ անունս ի՞նչ է։ «Քերիաքոս», ըսի, դասընկերիս անունը գործածելով, «Հօրդ անունը ի՞նչ է» հարցուց։ Հօրս անունը մոռցած էի, քիչ մը տատամսեցայ, Ոստիկանը վարը կարդաց թէ Կրօնքը Յոյն գրբուած էր։ «Էքսէրէս րումեքա», հարցուց, վա՛յ, սոսկալին. ոստիկանը Յունարէն գիտէ եղեր։ «Մենք էն կիւրիցի ենք, Յունարէն չենք գիտեր»։ պատասխանեցի։ Այն ատեն Յոյներուն հանդէպ խիստ չէին. անցագրիս ինծի տուաւ։ Անմիջապէս հօրս անունը նայեցայ որ Փրասոս է եղեր։ Ամերիկացին չէր հասկնար թէ ինչո՞ւ մենք անցագրի համար դժուարութիւն ունէինք։ Ապսպրեցի իրեն որ այսպիսի պարագային անունս չըլիչէ։

Եաֆայի մէջ Ամերիկեան հիւպատոսը մեզի հետ եկաւ և շրջակայ Գերման գիւղերը պատեցանք։ Ծիշդ եւրոպական գիւղերու պէս շինուած էին. այգեպանութիւնով և գինի արտադրելով կ'ըբաղէին։

Եաֆա հին դարերէ իվեր Պաղեստինի նաւահանգիստը եղած է։ Սողոմոնի տաճարը շինելու համար ատաղձը այս տեղէն ներս բերուեր է. և արշաւող բանակներու համար այս քաղաքը իբրեւ դուռ ծառայեր է միշտ։

Հոս տուն մը գացինք որ կաշեգործ Սիմօնի տունն է եղեր. ուր Պետրոս Առաքեալ երազ մը տեսաւ, երբ տանիքին վրայ կը պառկէր։ Երկինքէն սաւանի մը մէջ բոլոր տեսակ կենդանիները լեցուած վար իջաւ և ձայն մը իրեն հրամայեց որ ելլէ ամէնէն ալ ուտէ։ Մեր գացած ատենը Սիմօնը հոն չէր, բայց կարծես թէ կաշիի հոտը կուգար մեր քիթերուն։

Ծովեղբք գացինք. Ամերիկացին սկսաւ մերկանալ, «Ասիկայ Սբ. ծով է պէտք է լողանք առնենք» կըսէր։ Մեր քովը փաթթուելիք կամ սրբուելիք բան մը չունէինք, թաղին տղաքը հաւաքուեցան մեզ զիտելու։ Զանոնք փախցուցի։ «Յովնան Մարգարէն այս տեղէն ծովը նետուէր է։ Անոր համար սուրբ է» կըսէր։ «Յովնանը անհնազանդ, անպարտաճանաչ փախըստական մըն էր։ Մանաւանդ Կետձուկի փորը քրտաւ առանց տոմսակ առնելու, անոր համար զինքը դուրս հանեցին» ըսի։

Եղերքէն շատ մը միտիայի կեղևներ ժողվելով տոպրակ մը լեցուց, Ամերիկայի մէջ ցուցնելու համար թէ սբ. կենդանիներ էին անոնք։

Քաղաքը նարինջի պարտէզներուն մէջ կորսուած էր։ Նեղ ծուռ փողոցներով արեւելեան խեղճ աղտոտ քաղաք մըն էր։ Նոյն իրիկունը երկաթուղիով Երուսաղէմ գացինք։ Ծամբան փոշիներով մեր հագուստները ծածկուեցան, և շատ մըն ալ փոշի կլլեցինք։ Կ'երեւակայէի թէ այս ճամբաները Քրիստոս և Առաքեալներ քալելով, կամ ձիով և էշով կը ճամբորդէին։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ • Աշխարհիս վրայ չկայ ուրիշ քաղաք մը որ այդչափ մեծ անուն ունենայ և զայն տեսնողը այդչափ յուսախաբ ըլլայ : Քաղաքը պարիսպներով շրջապատուած է որ մէկ ժամ քալելով կրնաս շրջիլ : Տուները քարաշէն , ցած և անբնակելի : Պատուհանները պզտիկ և տախտակէ վանդակներով գոցուած են : Փողոցները խեղդուելու աստիճան նեղ , և ամէն հարիւր քայլին քանիմը անգամ դարձուածքներ ունէր : Փողիւի, կեղտոտութեան և զարշահոտութեան տեսակները հոս իրարու հետ կը մրցէին : Բարձր տեղէ մը նայելով կարծես քաղաքը մէկ տանիքով ծածկուած է և տեղ տեղ խոշոր կամ պզտիկ գմբէթներով զարդարուած է :

Առաջին տպաւորութիւնս այն եղաւ թէ ա՞յս էր մարդկային պատմութեան մէջ ամենամեծ դերը խաղացող քաղաքը , Աստուծոյ որդւոյն իշած և բնակած տեղը : Ա՞յս էր որ ամբողջ եւրոպայի աղգերը զինուելով ամիսներով ճամբայ կտրեցին զայն փրկելու համար հեթանոսներու ձեռքէն : Ասո՞ր համար էր որ միլիոններով արիւն թափուեցաւ մինչեւ մեր օրերը :

Իսլամ և թուրք իշխանութեան ձեռքը իյնալէն ի վեր աւերակներու կոյտ մըն է այն , բայց կայ ու կը մընայ քանի մը նշաններ հին փառքերէն :

Մեր առաջին գործը եղաւ Ձիթենեաց Լեռը երթալ : պանդոկապետէն երկու հատ ձի ուղեցինք : Օրական մէկ մէկ Անգղիական ոսկի պահանջեց ձիերու համար : Տոքթ . Պըզլի առաջարկեց որ էշերով երթայինք հոն , «չե՞ որ մեր Փրկիչն ալ էշով կը ճամբորդէր» կ'ըսէր : Մէյ մէկ Պրանգի երկու հատ էշ վարձեցի Նաֆայի Դուռ կոչուած տեղէն . ճամբայ ելանք :

Ընկերս էշ հեծնելու փորձառութիւնը չունէր . եւ չէր կրնար հաւասարակշռութիւնը պահել իշուն վրայ :

Մանաւանդ ոտքերը այնչափ երկայն և էշը այնչափ ցած էր որ ոտքերը ճամբու վրայ ամէն մի քարի կը զարնուէին . քանի մը անգամ վար ինկաւ , բայց վերջը սորվեցաւ . երբ վար իջնել կ'ուզէր , ոտքերը գետինը կը կոխէր և էշը տակէն կը քալէր կերթար :

Նախ գացինք Գիթսեմանի պարտէզը . մեզի ցուցուցին այն ձիթենիի ծառը՝ որուն տակ Քրիստոս աղօթէր էր , Տր . Պըզլի կտոր մը փրցուց այն ծառէն , ինչպէս սովոր են ուխտաւորները ամեն պատմական տեղէն կըտոր մը կտրել : Հոս է նաեւ Սբ . Մարիամի աղբիւրը ուրիշ ջուր խմելով ելանք Ձիթենեաց Լեռ :

Այս լեռան վրայ շինուած է հոյակապ Բուսական եկեղեցի մը որուն զանգակատունը ելլելով զիտեցինք պատմական բոլոր վայրերը :

Արեւելեան կողմը Յուդայի լեռները . անոնց առջեւը արծաթեայ ժապաւէնի պէս Յորդանան գետը , գէպի հարաւ Մեռեալ ծովը : Մեր գէժն էր երուսաղէմ իր ամբողջութիւնովը . Օմարի մզկիթը , Սբ . Յարուսթիւն եկեղեցին , Դաւիթի բերդը , Սբ . Յակոբայ վանքը ձէհասարէթի ձորը և թագաւորներու գերեզմանները : Փանօրամայի պէս էր այդ տեսարանը :

Ձիթենեաց լեռան վրայ ժայռ մը ցուցուցին մեզի ուրիշ Քրիստոս երկինք բարձրացած էր Առաքեալներու աչքին առջեւ : Քրիստոսի ոտքերուն տպաւորութիւնն ալ ցուցուցին մեզի . իբրեւ ապացոյց երկու հատ փոսեր կային ժայռի վրայ :

Ճամբանս ըսելու թէ ընկերս՝ Քրիստոսի երկրորդ դալստեան հաւատացող ջերմեռանդ Քրիստոսեայ մըն էր և Աստուածաշունչը բառ առ բառ կը հասկնար . և բոլոր պատմութիւնները հետաքրքրութիւնով և հաւատքով մտիկ կ'ընէր : Տեսնելով իր զիւրահաւանութիւնը ես ալ սկսայ բաներ մը հնարել : Ճամբան քար մը

կ'առնէի և զրպանը կը դնէի ըսկուլ թէ՛ Պետրոսի զօքանջին քրոջը աղջկան ոտքը այդ քարին դպեր է :

Զիթենեաց լերան մօտ գիւղ մը գացինք, Բեթա-նիա : Ուր մեզի ցուցուցին Ղազարոսի տունը : Հին պղտիկ տուն մըն էր բայց Ղազարոսը հոն չէր : Կ'երեւի թէ անգամ մը մեռնելէն և ելլելէն վերջը չէր սորված և առանց մեր գալուն սպասելու նորէն մեռած էր : Մեր այցեքարտերը թողուցինք հոն և ճամբայ ինկանք դէպի Երուսաղէմ :

Ամերիկացին ճամբան կը ջանար էջը այս կողմ կամ այն կողմ դարձնել . գլուխը անցում չուանը քաշելով, բայց չէր գիտեր թէ էջերը ուղիղ դժէն չեն շեղիր : Ինծի հարցուց թէ ինչպէս կը դարձնէք այս անուշ-դաները :

«Վար կ'իջնաս և ետեւի կողմը վերցնելով ուզած կողմէ կը դարձնես», յանձնարարեցի : Իրաւ ալ ուրիշ միջոց չգտաւ : Քաղաքը մտանք, էջը ամերիկացին ամեն մի անկիւնին դարկաւ : Վերջապէս զրան մը առջեւը հասան ուր կ'երեւի թէ իշուն զօքանջին տունն էր, ներս մտաւ : Եւ Տր. Պըզլի դուրսը մնաց, դե-տինը պառկելով : Իրիկունը պանդոկը հասանք, ալ-եւս էջով ճամբորդելու դադարեալէն վաղ անցաւ :

Այն գիշերը Միս Լայնըներու տունը հրաւի-րուած էինք : Երբ լսեցի թէ «Միս» երով ժամանակ պիտի անցնէինք հագուեցայ, ինքզինքս աղուոր մը շտկեցի, ճամբայ ինկանք : Երուսաղէմէն դուրս տուն մը գացինք, ուր ութը հատ օրիորդներ կային որ ա-մենէն երիտասարդը 60 տարեկան էր, և բոլորին վը-րայ 100 կրամ միս չկար : Անմիջապէս ծունկի վրայ եկանք և կարգով աղօթքները սկսան : Մէկը ամէն չըսած միւսը կ'սկսէր, և բոլոր խօսքերնին «եկուր, ո՛վ Տէր, շուտ եկուր» է կը բաղկանար : Այս աղջիկները,

Ամերիկայէն հոն եկէր էին Յիսուսի երկրորդ գալու-եան սպասելու և տեսնելու համար : Ամեն օր տա-նիքին վրայ կ'եկնէին և երկինքը կը գիտեն եղեր որ վար իջնելը տեսնեն :

Գիշերը այսպէս անցուցինք, կէս գիշերին դուրս ելանք ծունկերս այնչափ յոգնած էին որ չէի կրնար քալել : Ինչու այդչափ կ'աճապարէք, թող ուզած ժա-մանակը գայ ըսի : Այն օրերը կ'սպասէին թէ այսօր վաղը պիտի գայ . բայց որչափ որ գիտեմ իրենք դա-ցած ըլլալու են :

Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Բ.

Հետեւեալ առաւօտ ուղղակի հոն գացինք : Աշ-խարհիս վրայ ասիէ աւելի կարեւոր աեղ մը չեմ կրնար երեւակայել : Մուրացկաններու, դարթ ծախողներու և թարգմաններու բազմութեան մէջէն անցնելով դու-ռը հասանք : Թուրք զինուորներ կեցած էին հոն : Խաղաղութեան թագաւորին գերեզմանը ամենասուկա-լի կոյններու կեդրոնը եղած է քրիստոնեայ ազգերու համար : Եթէ Թուրքը չըլլար հոն, իրարու գլուխը կը պատռեն : 19 զար առաջ պատահած այն մեծ դէպքին վերաբերեալ բոլոր յիշատակարանները այս շէնքին մէջ տեղաւորուած են :

Դրան մօտ մարմարիոն մը կար, Բրիստոսի պա-տանքուած տեղն է . քիչ մը անդին Սբ. Աստուածած-նայ կեցած և լացած տեղը կը ցուցնեն :

Գմբէթին տակը ճիշդ կեդրոնն է ամենասուրբ կէ-տը . Բրիստոսի գերեզմանը որ մարմարիոնէ պղտիկ տաճար մըն է : Մէջքերնիս ծրելով դռնէն ներս մը-տանք, ներսը ուրիշ մարմարիոն մը կայ որ Բրիստոսի

Թաղուած քարայրի դուռէն զլորած քարն է եղեր, երբ առաւօտուն իր մայրը և Մակդաղենացիին հոն գացին։ Դարերէ ի վեր համբուրող շրթունքներէն մաշած էր այն քարը։ Հոն լիսունի չափ ոսկի և արծաթ աշտանակներ դրուած են և գիշեր ցորեկ վառ կը պահուին։

Այս եկեղեցիին մէջ ամեն ազգ իրեն յատուկ տեղեր ունին։ Հայեր, Ղարտներ, Յոյներ, Լատիններ, Սիւրիացիներ։ Վայ եկեր է այն կրօնաւորին գլխուն, եթէ աւելին ծայրը ուրիշին սահմանը անցնէ։

Քիչ մը անդին Լատին կրօնաւորները կը կարգաւին, կ'երգէին։ Հոն կը ցուցնեն այն կէտը ուր Փրկիչը Մակդաղենացիին երեւցած էր։ Ուրիշ տեղ մը յաւութիւն առնելէն վերջը մօրը երեւցած տեղն է։ Ուրիշ կարեւոր տեղ մը ցուցուցին մեզի որ Գոնսթանթին կայսեր մայրը Սբ. Հեղինէն Քս. ի Սաչը գտեր է հոն, ինչպէս թէ 300 տարի վերջը։ Այն ատեն երեք հաւ խաչ գտնուեր է նոյն տեղը և խնդիր եղած է թէ որն է Քրս. ի Սաչը և որոնք էին երկու աւաղակներունը։

Մեզի պատմեցին թէ ինչպէս կրօնաւոր մը լուծեր է այս կնճիւղը։ Այն ատեն Երուսաղէմի մէջ ծանր հիւանդութենէ տառապող աղնուական տիկին մը կայ եղեր, նախ խաչերէն մէկը տարեր անոր ցուցուցած են, կիւնը սկսեր է պոռալ, ցաւերը և տառապանքները աւելի սաստկացեր են։ Երկրորդ խաչը փորձեր են, աւելի զէշ արդիւնք տուեր է, վերջապէս երբ երրորդը կը բերեն բժշկուեր եւ երբ քալեր է։ Քիչ մնաց որ Ամբիկացին չհաւատար այդ պատմութեան, բայց եւս զինքը վստահեցուցի, քանի որ Լատին կրօնաւոր մըն էր պատմողը։

Մեզի ցուցուցին ինչպէս կ'ընեն երբ ասպետ Երուսաղէմի Թագաւոր Կոսթրէյի սուրը։ Պատմեցին թէ ինչ-

պէս իօլամները վերէն վար երկու կտորի կը բաժնէր այդ սուրը և Քրիստոնեաներուն չէր դպեր։ Սուրը թշնամին մօտենալու ատեն ինքնիւրեն կը շարժի եղեր և թշնամիին կողմը կ'ուղղուի եղեր։ Երեւակայեցինք թէ ինչպէս ինչպէս կ'ընեն երկաթեայ զրահներով Եւրոպայէն հոս եկան, 600 տարի առաջ ի՞նչ արիւններ թափուեցան և հազարաւոր ինչպէս կ'ընեն ոսկորները մնացին այս երկիրներու մէջ։ Սուրով և նիզակներով կը ջարդէին զիրար այն ատեն։

Սբ. Յարութիւնի մէջ ամենէն ընդարձակ տեղը կը բռնէ Յունաց մատուռը։ Անոր կեդրոնը պզտիկ սիւն մը ցուցուցին մեզի որ աշխարհի կեդրոնը հոն է եղեր։ Աստուած ճիշդ այս կէտէն հող առեր է Հայր Ագամը շինելու համար։ Աւելին՝ Հայր Ագամին գերեզմանն ալ հոս է եղեր։ Տղայութեանս ատեն լսած էի այս պատմութիւնը մեր քաղաքի մէջ բարի քահանայէ մը որ ամեն տարի, Եկեղեցի գիշերը կը պատմէր։ Նա ուրիշ բան մըն ալ կ'ըսէր, Քրիստոսի խաչը ճիշդ Ագամի բերնին վրայ տնկուեր է։ «Եւ չեմ գիտեր բայց մեր Հայրապետները այսպէս պատմեր են» կ'աւելցնէր բարի քահանան։

Ամենատիւր բանը որ տեսայ Ագամի գերեզմանէն էր։ Օտար երկրի մը մէջ երբ մէկէն ի մէկ իմ մեծ հօրս և մօտ ազգականիս գերեզմանը ցուցուցին ինձի՝ ցնցուեցայ։ Արցունքներս չկրցայ դադարի։ Ի՞նչ կըլար ինքը ողջ ըլլար և իմ օրերս տեսնէր, կամ եւս կանուխ եկած ըլլայի և իմ օրերը տեսնէի։ Ո՞վ գիտէ, մեծ մօրս Եւայի ձեռքէն ինչէ՞ր քաշէր է որ ցաւով և տառապանքով կանուխ գերեզման իջեր է։

Հոս այս շէնքին մէջ է որ կը ցուցնեն Հեղինէ թագուհիին նստած քարը։ Հոս գտնուեր է փուշէ թագը, ինչպէս գտնուեր, այն քարը որու վրայ Փրկիչը նստեցու-

ցեր էին ծաղրելու համար, իբրև թագաւոր:

Ամենէն հետաքրքրական տեղն է Գողգոթան, խաչելութեան տեղը: Կրնանք հաւատալ թէ ասիկայ ճշմարիտ տեղն է ուր Խաչը կանգնեցաւ: Քրիստոսի ծնած կամ թաղուած տեղը տեսնողները շատ չէին, բայց այս դէպքը պատահեցաւ բոլոր ժողովուրդի աչքին առջեւ, այնպիսի ատեն մը երբ Քրիստոս համբաւաւոր անձնաւորութիւն մը դարձած էր, երբ շատեր կային հաւատացող թէ Նա Մէսիան էր. «Յս. Որդի Աստուծոյ»: Այն պատմութիւնը կրնար փոխանցուիլ երկու երեք սերունդ. մինչև Կոսթանթինի օրերը, որ 300 հարիւր տարի վերջն է:

Կաթոլիկ եկեղեցիի մը մէջ քանի մը սանդուխներով ելանք տեսանք այն ժայռը ուր կան երեք հատ փոսեր: Երեք խաչերու դրուած տեղը: Ամեն կողմէ սփռնեցով, արծաթներով զարդարուած են: Հոս էր որ 1900 տարիներ առաջ Աստուած մը մեռաւ խաչի վրայ: Կը ցուցնեն այն ճեղքը որ բացուեցաւ այն մեծ դէպքի ատեն: Բայց բոլոր հմայքը կը կորսուի երբ կը մտածես թէ Քրիստոս բացօթեայ տեղ մը խաչուեցաւ, ոչ թէ Կաթոլիկ եկեղեցիի մը խորանին վրայ:

Եկեղեցիէն դուրս ելանք ճամբան թարգմանը կը ցուցնէր Քրիստոսի նստած տեղը, թեւին զգած անկիւնը, Սբ. Վերոնիկայի դուրս ելած և թաշկինակով քրտինքը սրբած տեղը: Այն թաշկինակի վրայ Յիսուսի պատկերը ելած էր՝ որ Եւրոպայի շատ մը կողմերը կը ցուցնեն իբրև բուն թաշկինակը: Մինչև իսկ թախառական Հրեայի տունը տեսանք: Այն Հրեան որ մերժած էր Քրիստոսը դրան առջեւ նստեցնել երբ յոգնած Խաչը կը տանէր: Յիսուս իրեն ըսած էր. Քալէ՛, Մինչև այսօր կը քալէ այն Հրեան: Երբ Տիտոս երուսաղէմ եկաւ և 11 հազար Հրեայ ջարդեց այս Հրեան կացին:

Ներու տակը կերթար կը կենար՝ որ ինք ալ մեռնի ազատի, բայց իրեն ազդեցութիւն չըրաւ կացինը: Դեռ կը քալէ այն անէծքին տակը:

Շուկայ գացինք, Ամերիկացի ընկերոս սկսաւ ամեն տեսակ բաներ ծախու առնել: Ձիթենիէ շինուած տուփեր, զրառեղանի զարդարանքներ, գոյնզգոյն համրիչներ: Խանութպանը առարկաները կը դիզեր մեր առջեւ. երկուքնիս ալ զաղափար չունէինք թէ ի՞նչ կ'արժէին: Խանութպանը 1000 ֆրանգ կ'ուզէր. սանկ փորձի համար 400 ֆրանգ կ'առաջարկէի: Քիչ մը Արաբերէն խօսիլէն վերջը կը համոձայնէր: Կը զղջայի թէ ինչո՞ւ 200 չըսի: Դրամը կուտայինք, մարդը գաղտնի կերպով իմ ձեռքս երկու հատ սփռի կուտար: «Այս ի՞նչ է կը հարցնէի, Արաբերէն, խանութպանը կը շուարէր: «Ձեռ գիտեր» կ'ըսէր: Հասկըցայ թէ զիս ալ այնտեղի միջնորդներէն մէկը կը կարծէր և սովորութիւն եղած բաժինս կուտար ինծի: Ամերիկացիին կը պատմէի իրողութիւնը և կ'ենթադրէինք թէ որչափ աւելորդ դրամ կը ծախսէին Եւրոպացի ճամբորդները:

Ճամբան փողոցի մէջ Գնչու կնոջ մը հանգիպեցանք, որ կարմիր, կանաչ հագուստներ հագած էր: «Այս հագուստները ինծի ծախու առ» ըսաւ Պըզլին: Թեւազրեցի որ երթանք չուկայի մէջ գտնենք նոյն հագուստները, և առնենք: Ո՛չ» կ'ըսէր: «այս կնկան վրայինը կ'ուզեմ որ Ամերիկայի մէջ պատմեմ Կիրակնօրեայ Դպրոցներու մէջ»:

Կնկան մօտեցայ, գործին մէջը ձեռ տուել ալ կար: «Այս խնթ ֆրէնքը քու հագուստներդ կ'ուզէ, քեզի կրկնապատիկ գին վճարեմ, տեղ մը մտնենք. հանէ ինծի տուր, ըսի»: Գնչուն ալ զուարճալի դըտաւ այդ առաջարկը, խանութի մը հետեւ մտաւ

հանեց մեզի տուաւ : Թմբուկ, զուրնա, լայն գօտի, տափառ, մանգաղ, զլխարկ, (Ֆէս) փիւսկիւլ, ամբողջփեղ ինչ որ կը տեսնէր, ծախու առնելու էի : Տախտակէ դգալներով, հողէ ամաններով, ալ և ալ ոտքի ամաններով պանդոկին սենեակը կը լեցնէինք ամեն օր :

ՕՄԱՐԻ ՄԶԿԻԹԸ

Գ.

Սողոմոնի տաճարը կործանուելէ ետքը անոր տեղը շինուած է այս երեւելի մզկիթը, բուն երուսաղէմի մէկ քառորդ տեղը կը զբաւէ : Քրիստոնեաները մասնաւոր հրամանաւ և պախշիշ տալով կրնան մտնել հոն : Իսկ Հրեաները զրախ պատին մէկ անկիւնը լալու ողբալու համար միայն կրնան մօտենալ : Այս կացի Պատին պատճառաւ է որ մօտերս Հրեաներուն ջարդ մը տուին Պաղեստինի մէջ :

Մզկիթը և գմբէթը ութը անկիւններով շինուած, կապոյտ մօղէթներով ծածկուած գեղեցիկ շէնք մըն է : Գմբէթին տակը խոշոր մէկ կտոր ժայռ մը կայ որ իբր թէ առկախ է և առանց տեղ մը դաշելու օգին մէջ կը կենայ եղեր : Այս ալ սովորական սուտերէն մէկն է որ ճամբորդներուն կլեցնելու կ'աշխատին մօլլաները : Հայր Աբրահամ այս քարին վրայ իր տղան պիտի զոհէ եղեր : Սողոմոնի Տաճարին մէջ այս ժայռին վրայ զոհերը կը մօրթուին եղեր :

Ժայռին տակը իջանք Իսլամ խօճան ըսաւ թէ հոն կեդրոնը ծով մը կայ և բոլոր դժոխք երթալիքները այն ծովէն կ'անցնին : Երանի թէ ինքը և այդ սուրբ տեղը մըջլեաներու պէս լեցնող շատ մը մօլլաներ այն ծովէն անցնէին :

Ամեն կողմ Սողոմոնի Տաճարէն մնացած սիւներու կտորները կան, որ հին փառքը և հարստութիւնը կը յիշեցնեն : Մզկիթին տակը իջանք որ հարիւրաւոր սիւներով և կամարներով մնացած ընդարձակ տեղ մըն է, ինչպէս որ էին Սողոմոնի ատեն : Մեզի ըսին թէ Սողոմոնի ախոռներն էին անոնք : Վերը բակին մէջ մէն մի քալիւն պատմական տեղ մը կը ցուցնեն : Էլ Աքսա մզկիթը՝ գատ մը տեսնելու ատեն Սողոմոնի նստած քարը, Պէթէզդալի աղբիւրը, մինչեւ իսկ այն կէտը որ Դաւիթ իր դրացիին Ուրիայի կիներ տեսաւ և սիրահարուեցաւ, երբ արդէն 500 ի չափ կնիկներ ունէր իր տըտաղորութեան տակ : Բազմակնութեան պէս բան մըն էր Դաւիթի բրածը :

ՀԵՊՐՈՆ

Գ.

Հետեւեալ օրը կառք մը վարձեցինք Հեպրոն երթալու համար : Հեպրոն երուսաղէմէն 7 ժամ հեռու զիւղաքաղաք մըն է որ Աբրահամի հայրենիքն է : Հիմա բոլորովին մահմետական Արաբներով բնակուած է : Ճամբան էսքօլի հովիտը կոչուած տեղը եկանք ուր շատ մը խաղողի այգիներ կային : Հոս է որ Իսրայէլի որդիք եղիպոսէն ելլելով մօտեցան և քանի մը լրտեսներ զրկեցին, որոնք՝ երկուքը մէկ կոյղ խաղող չկրցան շալկել : Կամ խաղողները շատ մեծ էին այն ատեն, կամ Հրեաները շատ յոգնած էին : Իրաւ ալ երբ Ամերիկացին որթատուներուն վրայ կախուած երկայն խաղողի կոյղերը տեսաւ, վերջին ծայր յուզուեցաւ : Հոս իբր զութիւն մը կը տեսնէր իր հաւատքը հաստատող :

«Ներս մօտէք, խաղողներէն կտրեցէ՛ք» ըսի իրեն :

Մարդը դարձապաւ, որովհետեւ պահապանը քիչ մը վերը հրացանը ուսին կեցած էր :

Պահապանին 10 զրուշ տուի, տակաւ մը խաղող ինքը պահապանը լեցուց մեղի բերաւ : Ինչե՛ր քաշեցինք այն խաղողները չորցնելու համար որ Ամերիկա տանի և ըսէ թէ՛ ճիշդ էսքօլի հովիտէն կտրած էր այն խաղողները :

Հոն Բուսական վանք մը կար, ճաշ մը տուին մեղի, և ճաշէն վերջը քալելով Հեպրոն քաղաքը մօտեցանք : Հոս ժողովուրդը այնչափ մոլեռանդ և վայրենի են որ խուճի մը տղաք սկսան մեղ քարկոծել : Տոքթ. Պըզլի վախէն գեփ գեղին կտրեցաւ : Սկսաւ ասդին անդին փախչել : Բայց թոյլ տուի որ Ամերիկացին քիչ մը հասկնայ մեր կեանքը այս ժողովուրդին մէջ. բայց համը փախաւ երբ քարերը վրանիս դարձան : Գեանէն Քար մը առի ձեռքս և սկսայ տղաքը հալածել, արաբերէն բաներ մը պոռալով անոնց հասցէին որ դրքի մը մէջ գրուելիք խօսքեր չէին : Տղաքը փախան, Ամերիկացին ինծի դառնալով « քանի որ կրնայիր վախչել այս սրիկաները ինչո՞ւ զիս չարչարեցիր » կ'ըսէր : Ուղեցի որ քիչ մըն ալ դուք համը առնէիք այս տեղի կեանքին, պատասխանեցի :

Քաղաքը մօտեցաւ : Հոս է Աբրահամու, Իսահակի, Սառայի և Յակոբի գերեզմանները. Մակաբեայի քարայրի մէջ թաղուած, որուն վրայ Խաչակիրները խոշոր եկեղեցի մը շինած են և հիմա մզկիթ մըն է : Որ և է Քրիստոնեայ կամ Հրեայ չկրնար մտնել այս մըզկիթը : միայն էտուարտ թաղաւորը մտաւ ներս երբ գեռզահաժառանգ էր, Սուլթան Ագիդի իրաւեով, և Ուիլհէլմ կայսրը մտաւ հոն Համիտի հրամանաւ : Իրաւ պէս այն գերեզմանները հոն են եղեր, մզկիթի տակը : Մենք դուրսի դուռը կայնեցանք և պատը ծակ մը կար

որուն մէջը մատերնիս խոթեցինք, և 10 զրուշ տուինք այսչափ թոյլտուութեան համար :

Շուկայէն շատ մը բաներ ծախսւ առինք : Տեղական հագուստներ, երկրագործական հին դործիքներ, ամաններ, զարդեղէններ :

Վերադարձին՝ ճամբան Սրաբ կնոջ մը հանդիպեցանք որ ոչխարի մօրթին մէջ հորէ մը ջուր լեցուցած էր և չալկած կը տանէր : Կինը համոզեցինք աւելորդ զին տալով, ջուրը պարպեց մեղի տուաւ մօրթը :

ՄԵՌԵՍԱԼ ԾՈՎ ՅՈՐԴԱՆԱՆ ԵՒ ԵՐԻՔՈՎ

Ե.

Ամառը Յուլիս ամսուն՝ Մեռեալ ծովի ճամբորդութիւնը տաժանելի ըլլալէն աւելի խենթութեան մօտ բան մըն է : Ըսին թէ ապահով չէին ճամբաները և անապատի վայրենիները կը յարձակէին ճամբորդներուն վրայ : Արաբ առաջնորդ մը, խոհարար մը վարձեցինք : Ուրիշ ուխտաւորներ ալ մեզի միացան և կառաւան մը կազմեցինք : Զիւրու վրայ պիտի կատարէինք այդ ճամբորդութիւնը : Առաւօտուն պանդոկի բէնիք այդ ճամբորդութիւնը : Մէյ մէկ հատ ձի դրան առջեւ ձիերը շարուած էին : Մէյ մէկ հատ ձի ընտրեցինք և ճամբայ ինկանք : Իմ բաժինս ինկած ձին կ'երեւի թէ Նոյ Նահապետին հետ տապանը մտած էր : Մէկ ոտքը հեռագրական ցողերու պէս չիփ չիտակ էր, մէկ ականջը բացակայ էր : Կ'երեւի թէ տէրը խաղողի փոխարէն ծախած էր ականջը : Կռնակը Օմարի մզկիթէն աւելի անկիւններ ունէր : Պոչին վրայ նստած ըլլալու էր որ վերէն փրթած էր : շնչառութիւնը դիւրաւցնելու համար քիթը դէպի վեր ձեղքուած էր : Ամեն մի քայլին ոտքերուն գետին դպչելը ուղեղի մէջ արծաղանգ կուտար :

մեր մարմինը, ինչպէս կարմիր պղպեղի լուծամուսքը, Միեղները կը յարձակէին միլիոններով՝ մեր մարմնոյն գուրսը մնացած մասերու վրայ։ Տանջանք մըն էր պարզապէս այդ լոգանքը։ Դուրս ելանք մեր մարմինը աղով ծածկուած էր և անուշ ջուր չկար մաքրելու համար։ Հագուստներս հազնիլ անկարելի էր. մարմնոյն վրայ փաթթեցի զանոնք, ձիուէն վրայ նետուեցայ, և քշեցի մինչեւ Յորդանան Գետը և ուղղակի ջուրին մէջ մտայ։

Որչափ կարգացեր և լսեր էի այդ գետին վրայ,
միայն այն ատեն հասկցայ թէ որչափ սուրբ և օրհնեալ
էր այս գետը, մաքրեց սրբեց բոլոր աղերը լեղիները
մարմինէս, ինչպէս որ կը մաքրէր մարդոց մեղքերը,
ի՞նչ է երջանիկ էր Տոքթ. Պըզլի Յորդանանի ջուերիուն
մէջ լուացուած ըլլալուն համար: Ոչ մի գետ այսպի-
սի մեծ ծառայութիւն մը չմատուցաներ երկրի: Քիչ մը
կեանք և գեղեցկութիւն կուտար այս չոր մեռեալ ա-
նապատներուն: Զարմանալի չէ որ, Յովհաննէս Մկըր-
տիչ մարախէն զատ ուտելիք մը էր դոնիկ այս անա-
պատին մէջ: Զեմ գիտեր թէ ի՜նչպէս և ինչո՞ւ կաթ
և մեղր հոսող երկիր կը կոչէին այս Սողոմոնեան թա-
գաւորութիւնը որ կեղտոտ գոյնով ձիթենի և մացառ-
ներէն զատ բան մը չբուսնիր և ամեն ինչ չոր է բացի
այս գետին եզերքը:

ԵՐԻՔՈՎ

2.

Քիչ մը անդին երեքով գացինք և կաթուղի վան-
քի մը մէջ հիւրասիրեցանք, Նելլէի աղբիւրը հոս
մօտ է, երեք հազար տարի առաջ Յեսու մարգարէն
իր փողը հնչեցնելով եօթը անգամ շարձաւ երիւքով:

պատերուսն շուրջը և քաղաքին պատերը ինկան : Այսպէս կը յաղթէին Իսրայէլի որդիք : Անկէ ի վեր աւերակ է այս քաղաքը և հազիւ տեղը կը նշմարուի :

Երի. քովի վանքին մէջ մեզի մէջ սենեակ տը-
ւին քնանալու համար, բայց անկողինը փռուի չափ
տաք էր. բոլոր հագուստներս հանեցի, անկողինի վրայ
ձուր թափեցի քիչ մը զովացնելու համար: Զուրը շո-
գիացաւ, աւելի նեղացաւ: Դառձաւ: Անդին եր-
կայն բազմոցի վրայ ջուր թափեցի վրան պառկեցայ
հոն ալ չկրցայ քնանալ: Մինչև առաւօտ անկողնէն
բազմոց և բազմոցէն անկողին վազեցի: Անկարելի և-
ղաւ քնանալ:

Արեւը չծագած հագուեցանք, նախաձաշ մը հը-
րամցուցին մեզի մայրապետները: Խոշոր գերք մը
բերին որուն մէջը տարիներէ ի վեր եկող զայսող այցե-
ւունները իրենց անունները արձանագրած էին: Ա-
նունները աչքէ անցուցի: Տիւգեր, Գօնթեր, Փլէնս-
ներ կային անոնց մէջ: Ես ալ գրեցի անունս ե նա-
խագասութիւն մը աւելցուցի: «Դժոխքի ամենա-
մօտ կէտը հոս է. ով որ հոն երթալ կ'ուզէ այս տեղէն
թող հրամայէ:

Ծովու մակերեսէն երեք հարիւր ոտք ցած հաս-
տեղը և այրեցեալ գետիի մօտ, անապատի մը մէջ,
Դժոխսան տաճարէնէն կ'զգայի հոն:

Իժովսային տաքութիւնը կ'զգայի հոն՝
 Ձիերով ճամբայ ելանք, արեւը ծագեցաւ, ամեն
 մարդ իմ երեսս կը նայէր և կը խնդար, Հայելի մը
 տուին ձեռքս, տեսայ որ երեսս և մարմինս կարմիր
 ներկուած էր: Թրջուած բազմոցի ծածկոցին զոյնը
 զիս ներկեր էր: Կատարեալ զաւեշտ մը ունեցան ըն-
 կերներս իմ հաշույս, որովհետեւ ջուր չկար լուացուե-
 լիք: Այսպէս խնդարով բաւական ճամբայ գացինք:

Իրիկունը երուսաղէմ հասանք, Կրանտ Նիւ Հօ-
թէլի մէջ մեր սենեակները քաշուեցանք. երկայն ճամ-
բորդութենէ վերադառնաւ չափ յոգնած էինք:

Հետեւեալ առաւօտ Տօքթ. Պըզլի առաջարկեց որ
իրեն հետ եգիպտոս երթամ երկք շարժուան համար:
Պէյրութ դպրոցի բացման օրը մօտեցած էր: Ընդու-
նելու համար պայման դրի որ դպրոցի նախագահէն թոյլ-
տուութիւն ստանայ: Անմիջապէս Պէյրութ հեռագրեց,
և հետեւեալ օրը մերժողական պատասխան ստացաւ:
Այս մերժումը զէջ կերպով ազդեց իր վրայ. ջղայնու-
տեցաւ: Քանի մը ժամ վերջը ինծի եկաւ և ըսաւ թէ իր
ընկիւնքը որոշած էր:

«Ի՞նչ էր որոշումը», հարցուցի:

«Ինծի հետ եգիպտոս պիտի երթաք, այն տեղէն
ալ Ամերիկա կ'երթանք, Շիւէալօյի համալսարանին մէջ
կը լրացնէք մնացած մէկ տարին և ապա հայրենիքդ
կը վերադառնաս. բոլոր ծախքերնիդ ես պիտի հոգամ»:

Նշաւ պատասխանը:
Ոչ, ոչ պատասխանեցի առանց վարանումի, ես
ի՛նչ գործ ունիմ Ամերիկա, հոս ինը ամիսէն բժիշկ
պիտի ըլլամ. հայրս մայրս եղբայրներս, քոյրերս, ժո-
ղովուրդս ինծի կ'սպասեն, չեմ երթար:

Այսպէս բաժնուեցանք այդ բարի մարդէն, ա՛լ
չլսեցի թէ ուր գնաց և ի՛նչ պատահեցաւ: Տասներ-
կու տարիներ վերջը երբ արդէն բժիշկ էի ամուսնա-
ցած զաւակներու տէր, Կ. Պոլիս կը գտնուէի. Պայ-
պըլ Հաուզ այս անունը լսեցի: Հարցուցի թէ այս մարդը
ժամանակին Պաղեստին այցելող Պըզլիէն էր:

Այո, նո՛յն մարդն է որ հիմա Բերա Ամերիկեան
հիւպատոսարանն է» ըսին: Ուղղակի հոն վաղեցի վեր
եկայ Ամերիկուհի մը ելաւ դէմս և այցադարդս պա-
հանջեց: Այցադարդ չունիմ վայրկեան մը Տօքթորը տես-

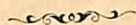
նել կուգեմ ըսի. Տօքթորը փիլիսոփայական տիտղոսն էր:

Քանի մը վայրկեան վերջը ինքը եկաւ և սկսաւ
Գաղիերէն հարցնել թէ ինչ կ'ուզեմ: «Անգղիերէն խօ-
սեցէ՛ք և փորձեցէք ձեր յիշողութիւնը թէ ես ով եմ»,
պատասխանեցի:

Աչքերուս մէջը լաւ մը զիտեղէն վերջը վիզս փաթ-
թուեցաւ առաջին անունս արտասանելով:

«Ես հիմա Տօքթ. Նազդաշեանն եմ» ըսի. I don't
care ինչ որ ես, ինծի համար Աւետիս ես միշտ». պո-
ռաց և ձեռքս բռնելով ներս տարաւ: Այն օրը ճաշը
մէկտեղ ըրինք:

Հիմա կը լսեմ թէ իր հաւատացած Փրկչին քովը
է այն պատուական Ամերիկացին:

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԽԼՍ

1898 թուականին էր: Կանոնաւոր անցագրով մը Ստանայէն եւրոպա դացած էի: Քանի մը ամիս Բա-
րիզ, Լոնտոն, Պէրլին, հիւանդանոցները այցելելէ և
քաղաքները պտտելէ վերջ վիեննայի ճամբով Կ. Պոլիս
վերադարձայ: Անցագրիս վրայ այնչափ վստահ էի որ
Սիւրբէճիի Կայարանի կառախումբէն ազատ համարձակ
դուրս ելայ: Այդ միջոցին թուրք ոստիկաններ զիս
չըջապատեցին: Կարծես թէ իշխան մը գիմաւորելու
եկած էին:

—Վերը պիտի երթանք, ըսաւ ոստիկաններէն
մէկը:

—Վերը ըսածդ ո՞ւր է, հարցուցի:

—Քալէ՛, շատ մի խօսիր, հիմա կը տեսնես՝ եղաւ
իմ հիւրընկալիս պատասխանը:

Քալելով ոստիկանութեան նախարարին պաշտո-
նատունը հասանք՝ ուր հաղարաւոր Հայեր տարուած
էին տարիներէ ի վեր: Սենեակի մը մէջ նստեցուցին
զիս. հոն քանի մը գրագիրներ ալ նստած էին:

Քանի մը ժամ սպասեցի, հարցնող վնտռող չկար:
Համբերութիւնս հատաւ. պաշտօնեաներէն մէկուն
հարցուցի. —

—Ինչո՞ւ կ'սպասեմ, ի՞նչ պիտի ընէք զիս:

—Ի՛նչ անհամբեր մարդ ես, ի՛նչ կը խառնուիս
կառավարութեան գործին, եղաւ պատասխանը:

—Իրաւ, ըսի, ինձի վերաբերեալ բան մը չկայ,
բայց անօթի եմ, այդ պատճառաւ հարցուցի:

—Կո՞յր ես, չե՞ս տեսներ որ սիւնքներ կուզան

կ'երթան, սիւնք մը առ կեր, պոռաց ապահովութեան
պաշտօնեան:

Մինչեւ իրիկուն սպասեցի, դուրսէն ուրիշ պաշ-
տօնեայ մը եկաւ, «հետս եկուր», հրամայեց: Հնա-
զանդեցայ: Ուրիշ սենեակ մը մտանք: «Վարդ ինչ
որ ունիս ինձի յանձնէ», ըսաւ մարդը: Հնազանդե-
ցայ, ժամացոյց, ստակ, թուղթ, ինչ որ ունէի, իրեն
տալով նորէն հարցուցի թէ ի՞նչ պիտի ըլլամ, ո՞ւր
պիտի երթամ:

—Ալլահ, Ալլահ, ի՞նչ աճապարող մարդ ես, քիչ
մը չե՞ս կրնար համբերել, պատասխանեց մարդը և հը-
րամայեց որ իրեն հետեւիմ:

Վար իջանք և բակին մէկ ծայրը մեծ դրան մը
առջեւ հասանք: Դուռը բացուեցաւ, ներս մտայ:
Դուռը ետեւէս գոցուեցաւ ու ինքզինքս գտայ մութ
տեղ մը:

Վերը պզտիկ պատուհանի մը լոյսով տեսայ որ
8-10 ի չափ լաւ հագուած մարդիկ խնդալով դէպի ին-
ծի կուգային:

—Բարի եկաք, հաղար բարի, հրամայեցէ՛ք, ըսելով
զիս գիմաւորեցին:

—Առտուծոյ սիրոյն, ո՞ւր եմ, դուք ո՞վ էք, հար-
ցուցի՝ ապուշ ապուշ չորս կողմս նայելով:

—Հոս Շէֆիկ փայայի հօթէլն է եւ դուք ալ մեզի
հետ հիւր էք, եղաւ պատասխանը: (Շէֆիկ փաշա
այն ատեն Համիտի ոստիկանապետն էր):

Հասկցայ որ բանտն էի, բայց այս էֆէնտիները
ինչո՞ւ այնչափ զուարթ եւ անհոգ էին. երեւոյթ մը,
որուն հետ չկրցայ հաշտուիլ:

Երկու թեւերս մտնելով զիս առանց կարասիի,
մերկ սենեակ մը տարին, սիւնքէթ մը հրամցուցին եւ
հարցուցին թէ սուրճը չաքարով կ'ուզէի թէ պարզ:

—Տիարք, շատ ազդուած եմ ձեր փառաւորը՝
դունելութենէն, որուն ինքզինքս արժանի չեմ գտներ,
որովհետեւ քանի մը թերութիւններ ունիմ, պատաս-
խանեցի քաղաքավար խոնարհութիւն մը բնելով։

— Ի՞նչ թերութիւն , քսէ նայինք , հարցուցին :

—Նախ եւ առաջ անօթի եմ, ըսի : Ամենքը մէկտեղ խնդացին եւ «հիմա դուրսի ճաշարանէն ճաշացուցակը կուգայ, ինչ որ կ'ուզէք հրաման կ'ուտաք», ըսին :

— Ուրիշ սովորութիւն մըն ալ ունիմ, գիշերը կը պառկեմ, կը քնանամ, պատասխանեցի:

—Այս սենեակին մէջ ձեր մարմնոյն տարածու-
թեանը չափ տեղ ձեր իրաւունքն է, իբրեւ հիւր կրնաք
ընտրել ոեւէ մասը, ըսին միշտ խնդալով եւ կատա-

—Բայց ուրիշ պահանջներ չունիմք, ալ ունիմ որ
ամենէն գէշն է՝ դրամ չունիմ, աւելցուցի։

—Արդէն դիտենք որ դրպանդ պարպեցին վերը,
մենք ձեզ կուտանք որչափ որ կ'ուզէք, եղաւ պա-
տարխանը:

Ա՛լ հանգիստ էի :

Կարգը եկած էր զիրար ճանչնալու, էֆէնտիններէն մէկը սկսաւ ներկայացնել. «Այս էֆէնտին, հեռագը-
րական քննիչ է, ասիկա բարձրագոյն դատարանի ան-
դամ, միւսս պարոնը Սկիւտարի Պարոյններու անօրէն,
մէկը ներքին գործոց նախարարութեան զիւանի ան-
դամ, վաճառական, փաստաբան եւայլն. բոլորը կա-
րեւոր զիրքերու տէր թուրքեր եւ հայեր էին»

Կարգը ինծի եկած էր :

—Իմ անունն Տոբ. Ն. է, Եւրոպա պտոյտի և
ռսումնասիրելու գացած էի, ըսելով ինքզինքս ներ-
կայացուցի:

Ամենքն ալ խնդացին, զարմանքի որ եւ է արտա-
յայտուածիւն չկար, սովորական բան մըն էր եղածը:

Ո՛չ անոնք հարցուցին թէ լի՞նչ էր յանցանքս որ բանտ զրկուած էի, ոչ ալ ես հարցուցի իրենց, Այդ վայրկեանէն սկսելով ինքզինքս աւան մէջ, բարեկամներու հետ զգացի (at home)։ Նարո, թղթախաղ, ներու հետ զգացի (at home)։ Նարո, թղթախաղ, ազատ համարձակ խօսակցութիւն, կատակներ, սուրճ, թէյ, ամեն բան կատարեալ էր։ Ծէֆիգ փաշայի հօթելին մէջ հիւրեր և ընկերներ էինք։

Թէէլին մէջ հիւրերը և ընկերները էլիսքով
Մեր խումբը բանտի ազնուական դասակարգին
կը պատկանէր։ Անդին կային շատ մը հասարակ ոճ-
կը պարզներ, գողեր, գրպանախոյզներ, զինովներ, հա-
րազործներ, գողեր, գրպանախոյզներ, զինովներ, հա-
շիշամոլներ։ Ասոնց քանի մը զրուշ տալով զրօսանք-
ներ ընել կուտայինք։ Երկու խումբի կը բաժնուէին
և իրենք զիրենք չունէր ձեւացնելով զիրար կը խաճ-
նէին, տեսակ տեսակ միմոսուծիւններ կը կատարէին։
Նէին, տեսակ տեսակ միմոսուծիւններ կը կատարէին։

Օր մը բանտին դուռը բացուեցաւ և թողնու
պաշտօնեաներ ներս մտան։ Կարծեցինք թէ քննիչներ
կուգային։ Աստեք քանի մը վարկեան նստելէ ետքը
ամէնքը ելան գացին։ Միայն էֆէնտի մը հոն մնաց
Հասկեցանք թէ ան ալ մեզի ընկեր բերած էին։ Քիչ մը
աւելի պատիւներով։ Կամացուկ մը սենեակը մտանք
և երկու կողմը շարուելով նստանք։ Մարդը շատ տը-
խուր էր, մեր երեսը չէր նայէր։ Սիկարէթ, սուրճ
հրամցուցինք. կը մերժէր։ Յայտնի էր թէ մարդը չէ
կրնար հաշտուիլ այս կացութեան հետ։ Մեր պարտքն
էր զայն վարժեցնել։

—Աղբիւք ի՞նչ ոճիւ գործով
հարցուց մեր ընկերներէն մին:

— Զի կամ էշ գողցած ըլլալու է, պատասխանեց
ուրիշ մը։

—Ոչ, ըստաւ ուրիշ մը, նպարալճառին խանութ-

Թէն խաղող կամ հաւկիթ գողցած ըլլալու է:

Այս խօսքերը աւելի շղայնացուցին մարդը: Ծուռ ծուռ նայիլ սկսաւ: Մեր ընկերներէն մին ձայնը բարձրացուց եւ ըսաւ.

— Հոս նայէ, էֆէնտի, շուրջդ նստողները բոլորն ալ ճէնթլմէններ են, ոչ մէկը պղտիկ յանցանք մը չէ գործած, բայց մենք կարեւորութիւն տալ իսկ չենք զիջանիր: Մենք պատուաւոր մարդիկ ենք եւ կը ծաղրենք այսպիսի վարչութիւն մը: Դուք ալ պէտք է մեզի պէս վարժուիք այս կեանքին: Հոս՝ ահ ու վախ տեղը չէ, խնդալու եւ արհամարհելու տեղն է:

Մարդը գլուխը վերցուց, իրաւունք ունիք ըսաւ, սիկարէթը առաւ, սուրճը խմեց: Պետական խորհուրդի անդամ է եղեր: Տարբերութիւն չ'ընիր, եթէ կ'ուզէ նախարար թող ըլլայ: Հոն հաւասարութիւն կը տիրէր, տեսակ մը եղբայրութիւն կազմուած էր: Սեմենքս ալ աղատ համարձակ կը խօսէինք Համիտեան վարչաձեւին դէմ: Մանաւանդ թուրք պաշտօնեաներ կը պատմէին թէ ի՛նչպէս ապականած էր այդ կառավարութիւնը եւ ի՛նչպէս յեղափոխութեան վրայ յոյս դրած էին:

Ութ օր ապրեցայ այս կեանքը: Զարմանալի էր որ հանգիստ կը քնանայի այս բաղմունքեան մէջ, գետինը փռուած բարակ անկողնի մը վրայ. կօշիկներս բարձի տեղ կը ծառայէին: Կ'ուտէի, կը խմէի. դուրսի կեանքէն աւելի առողջ կ'զգայի ինքզինքս:

Իններորդ օրը զիս կանչեցին եւ ոստիկանութեան նախարար Շէֆիք փաշայի առջեւ տարին: Փաշան շատ մը հարցութիւններէ ետք ըսաւ թէ իմ ո՛վ եւ ի՛նչ տեսակ մարդ ըլլալս հասկնալու համար վար գրեր էին եւ ուրախ էր որ իմ մասին շատ մը լաւ վկայութիւններ ստացած էր ամեն կողմէ, բայց աւելցուց. «Պէտք

է որ անմիջապէս Պոլսէն դուրս ելլէք»: Գաղտնի ոստիկանի մը յանձնեց զիս որ շոգենաւ տանի:

Դուրս ելանք: Շատ խնդրեցի որ զիս նորէն բանտ տանին, մինչեւ որ զրամ բերել տալով պարտքերս վճարեմ եւ քանի մը ժամ ընկերներու հետ մընամ: Դժուարաւ թոյլատրեցին: Իրիկուան մօտ երթաք բարոյներու մէջտեղ բաժնուցայ: Ոստիկանը զիս ծովեզերք տարաւ որ շոգենաւ դնէ: Զեռքը մէծիտ մը գրի եւ խնդրեցի որ քանի մը օր եւս Պոլիս մնամ: Ոստիկանը մէծիտը առաւ զնաց: Ես ալ Բերա գացի: Շարաթ մըն ալ Պոլիսը վայելեցի:

Ի՛նչ խստութիւն, ի՛նչ թուութիւն:

Դուրս ելայ, երկու թշնամիներս ալ հոն էին, ինծի հետ դուրս ելան, դրան առջեւը յոխորտալով ըսին: «Պիտի փլցնենք այն շէնքը, պիտի կործանենք զայն»:

— Այն բաղձանքը ձեր մէջը պիտի մնայ, ձեզ պիտի ուտէ: Այն շէնքը մէկ Աստուած մէկ ալ Սուրբանը կրնայ փլցնել և ո՛չ ուրիշ մէկը, պոռացի, բարձր ձայնով և փաշան լսեց:

Դատարան դիմեցին: Օրէնքը կը տրամադրէ որ անմիջապէս շէնքը դադրի, և եթէ 15 օր վերջը դատարանը որեւէ վճիռ մը չտայ ես աղատ եմ չարունակել շէնքը: Դատաւարութիւնը պիտի ըլլար 15 երրորդ օրը, խնդիրը այն օրը վճիռը արգելելու կամ յետաձգելու վրայ էր:

Պահրի փաշան լուր ղրկեց, սպանալով դատարանի անդամներուն՝ որ փլցնելու վճիռ տան, փաստաբաններուն ալ սպանալիք ըրաւ թէ այդ դատին չխառնուին: Փաստաբաններս և դատարանի իսլամ անդամը հրաժարեցան: Ծեր հաւատացեալ մահմետական մըն էր դատաւորներէն մէկը: «Ո՛չ», կ'ըսէր մարդը, «ես այս ձերմակ մորուքովս խղճիս և արդարութեան հակառակ գործ չեմ կրնար տեսնել»: Պաշտօնը և ամսականները թողուց գնաց: Պէտք է աւելցնեմ թէ հին թուրքերու մէջ այս տեսակ ուղղամիտ մարդիկ պակաս չէին:

ատաւարութեան օրը հասաւ, ես մինակս պէտք էի պաշտպանել իրաւունքս: Մէկ կէտը կարեւոր էր. պէտք էր այնպէս մը փաստէի որ նոյն օրը վճիռը տալ անկարելի ըլլար, և ես հետեւեալ օրը շէնքը լմցնել տայի: Ծինուած շէնք մը փլցնելը կայսերական իրաւունքով միայն կարելի էր: Այս կերպերը սորվեցուցին ինծի փաստաբանները:

Թշնամիները խօսեցան, պարզեցին իրենց տեսակէտը իբր թէ ես ապօրինի չինամ եմ և փողոցէն հող դրաւեր եմ:

Կարգը ինծի եկաւ, պատասխանեցի թէ այս մարդիկը իրաւունք չունին իմ շէնքիս խառնուելու, որովհետեւ ինծի դրացի չեմ և հոն տեղ մը չունին:

Ասիկա փաստաբանական հնարք մըն է որ ինծի սորվեցուցին: Դատարանը ապացոյց պիտի ուզէր՝ թէ իրենք դրացի են, այդ ալ անկարելի էր նոյն օրը:

Դատաւորը որչափ որ պնդեց թէ դատի էութեան մասին պատասխանեմ, չխօսեցայ: «Բանի որ օրինաւոր թշնամի չունիմ դատ չի կրնար ըլլալ» ըսի: Վերջապէս ստիպուեցան որոշել թէ դատարանի անդամ մը ուրիշ օր մը երթայ և տեղին վրայ քննէ:

Մերնպատակին հասած էինք ալ կրնայի չարունակել հետեւեալ օրը. բայց պէտք էր շուտ մը լմցնել. նոյն գիշերը բոլոր գործաւորները կէս գիշերին գործի դրի, պայմանաւ որ ամեն մարդ պիտի գործէր անդադար կերակուրը և ջուրը իրենց բերանը պիտի դրուէր, կրկնապատիկ օրական վարձք պիտի ընդունին, և երբ կրկնապատիկ օրական վարձք պիտի ընդունեն իրենց կերակուրանոցը տարուին պիտի չարունակեմ իրենց կերակուրը և վարձքը ղրկել: Այս սակարկութիւնը գործաւորները կ'ուրախացնէր: Բանտի մէջ հանգիստ առնաց 12 ժամ գործելու, օրավարձք և կերակուր ալ մէկտեղ: Ուրիշ թիւ կ'ուզէին:

Ուրիշ հնարք մը մտածել էին թշնամիները: Իրենց գործարաններէն 15-20 հատ գործաւոր պիտի ղրկէին գիշերը որոնք մեր գործաւորներուն վրայ պիտի յարձակէին, կռիւ պիտի հանէին, այս կերպով ոտի տակները պիտի միջամտէր, շէնքը չպիտի կրնայինք շարունակել: Երբ իմացայ այս խայտառակութիւնը, մեր գործաւորներուն հրահանգ տուի որ շէնքէն դուրս

ինչ ընեն, ձայն չհանեն, երբ ներս մտնեն, լաւ մը ծեծեն առանց արիւն հանելու :

Երբեք չեմ մոռնար Ուրֆացի կարապետ անուշով գործաւորի մը ուրախութիւնը . հուժկու կտրիճ երկ-տասարդ մըն էր : Ինծի մօտեցաւ անգամ մըն ալ և հարցուց թէ՝ եթէ բանտ երթայ կերակուրը պիտի ղըր-կէ՞ր : «Այո՛» ըսի, «և օրավարձդ ալ միասին» : «Օհ» ըսաւ, «այս ինչ բաղդաւորութիւն, ես մինչեւ առա-ւօտ կը ծեծեմ, ուրիշներ թող գործի նային» : Իրաւ ալ երբ այն գիշերը յարձակումը եկաւ, ականատեսնե-րը պատմեցին թէ կարապետ երկու մարդը իրարու կը փակցնէ և կը ծեծէ եղեր, մինչեւ որ իյնան, յետոյ ուրիշ զոյգ մըն ալ կ'առնէ եղեր : Մեղք որ ես չէի կրնար հոն գտնուիլ, պէտք էր հեռու մնայի : Առա-ւօտ եղաւ ժամը 10 ին մօտ էր, երրորդ յարկը շինուած լմնցած էր, պատուհանները, գուռները, պատշգամբները ամբողջացած, վրան դրցուած էր : Ինծի լուր եկաւ թէ ոստիկանական գօմիսէրը եկած էր վեց հատ ոստիկան-ներով :

Վագեցի եկայ գօմիսէրին հարցուցի. «Ի՞նչ կ'ուզէք ինչո՞ւ եկած էք» :

— Շէնքը դադրեցնելու, եղաւ պատասխանը :

— Ի՞նչ օրէնքով ի՞նչ հրամանաւ, հարցուցի :

— Կուսակալ փաշայի, հրամանաւ և քաղաքական պատճառաւ, մուտաց գօմիսէրը :

— Քաղաքականութիւնը չէնք ի՞նչ մէջ ալ մտաւ . հարցուցի : Գօմիսէրը բարի մարդ էր և ինծի ալ բա-րեկամ էր :

— Այո, ըսաւ գլուխը շարժելով. «Ես կը կարծէի թէ դուք աւելի խելացի էիք, շատ յառաջ գացիք» . գօմիսէրի դէմքէն և խօսքերէն հասկցայ թէ խնդիրը չատ լուրջ և ծանրակշիռ ձեւ մը առած էր : Կամա-

ցուկ մը «Ժուռնալ ալ կա՞յ» հարցուցի : Ժուռնալը դադարնի լուր կամ տեղեկագիրն է որ լրտեսները, կամ դադարնի ոստիկանները կուտային որեւէ մէկը իբրեւ յեղափոխական կամ դաւաճան ամբաստանելու համար : Գէշ կողմը այն էր որ այդ ժուռնալները գրողները եր-բեք պատասխանատու չէին բռնուեր և անմեղներ բանտի կամ աքսորի մէջ տարիներով կը տառապէին :

Ոստիկանապետը հասկցաւ թէ ի՞նչ ըսել կուզէի . և «այո», ըսաւ ցած ձայնով :

— Ձէ՞ք կրնար յետաձգել ըսի :

«Մինչեւ վաղը» եղաւ պատասխանը : Յայտնի էր թէ փաշան ուրիշ միջոցի դիմեր էր . հրամայեւ էր որ իմ անձս իբրեւ վնասակար ցուցնող ժուռնալ մը գրուի և զիս բանտարկէ :

Գործաւորները բանտը տարուեցան, ես կէսօրէ վերջ ոստիկանապետին քովը գացի, խոստում առի թէ նոյն օրը ազատ պիտի արձակուին : Մի քանի կարե-ւոր պաշտօնեաներու հետ տեսակցելով հասկցայ թէ այլեւս պայքարը աւելի յառաջ տանիլ անօգուտ էր պէտք էր փախչել . . . : Բայց ուր կրնայի փախչիլ :

Նոյն իրիկունը քաղաքին եզերքը քալելով գացի հոն պատրաստուած ձիուս վրայ հեծնելով վազցուցի դէպի Տաւրոս լեռները, Գոնիա երթալու համար :

ԱՏԱՆԱՅԷՆ ՓԱՆՈՒՍՍՈՒՍՏՈՒ

Բ .

Այն ատենները երկաթուղի չկար : Գոնիա եօթը օրուան ճամբայ էր ձիով : Ատանայի սահմանը անցայ հետեւեալ օրը, որոշեցի Նիկոէ երթալ որ գրեթէ կէս ճամբան էր :

Գոնիայի Կուսակալը ֆէրիտ փաշան էր : Կրթը-

ւած, ուղղամիտ և անկաշառ մարդ մը, որ լաւ դա-
ղերէն և յունարէն կը խօսէր. ընտանիքին անդամ-
ները անգլիերէն սորված էին: Նոյն Ֆէրիտ փաշան
էր որ Գոնիայի ձէնանեան Գոլէճին շատ օգնած էր և
Փրոֆ. Հայկազեանէն սկսելով բոլոր դատաւորները կը
սիրէր և կը պաշտպանէր:

Քիչ մը վերջը պիտի պատմեմ թէ ինչպէս Նոյն
տարի Պոլիս կանչուեցաւ և նախարարապետ եղաւ և
մինչև սահմանադրութիւն մնաց պաշտօնի վրայ: Ահա
այս մարդուն պաշտպանութեան գիմելու համար Գո-
նիա կը փախչէի:

Նիկիտէ հասնելուն պէս իմացայ թէ Գոնիայի ոս-
տիկանապետը հոն կը գտնուէր: Փոխը գացի և իրո-
ղութիւնը պատմեցի: Հարցուցի իրեն թէ եթէ Ատա-
նայէ հեռագիր գար, զիս ձերբակալելու և հոն զրկելու
համար, պիտի ուղէ՞ր քառորդ ժամ առաջ ինծի լուր
զրկել և վերջը փնտռել զիս որ փախչելու առիթ ունե-
նայի, թէ անմիջապէս պիտի ձերբակալէր: «Դուն
գնա հանգիստ ըրէ՛, անհոգ եղիւ» եղաւ պատասխանը,
«միայն գիտնամ թէ ուր կը քնանաս»: Իրիկուն մօտ
ստիկանապետը եկաւ զիս քունէն արթնցուց. ձեռքը
հեռագիր մը բռնած էր: «Ելէ՛ք պիտա կ'ուզեմ, մէզէ
կ'ուզեմ», կը պոռար: Ինձմէ վերջը Ֆէրիտ փաշայի
հեռագրած էր և հարցուցած էր, թէ ի՞նչ պիտի ընէ
զիս յանձնէր թէ ոչ: Փաշան սապէս պատասխանե-
ր. «Երբեք մի՛ յանձնէր, ինծի զրկէ»:

Այլևս ապահով էի, Ատանայի բարեկամներէս
հեռագիրներ եկան, մէկը 100 ոսկի զրկել, միւսը՝ չէնքը
փլցնելու հրաման զրկել կը յանձնարարէր: Պատաս-
խանեցի թէ անհոգ ըլլան. ես ապահով եմ:

Քանի մը շարաթ ետքը ընտանիքով Գոնիա գա-
ցինք, տուն մը վարձելով և կահաւորելով տեղաւոր-

ուեցանք: Ֆէրիտ փաշան տեսակ մը հպարտ կ'զգար
մեզ պաշտպանելուն համար: Երբեմն ճաշի կը հրա-
ւիրէր: «Գիտեմ Պահրի փաշայի ինչ սրիկայ ըլլալը»,
կ'ըսէր:

Ամառը այսպէս անցաւ: Նոյեմբերի մէջ օր մը
Սուլթանէն հեռագիր եկաւ, մէկ ժամուան մէջ Ֆէրիտ
փաշան մասնաւոր կառախումբով Կ. Պոլիս տարին:
Այն գիշեր Ազիզիւր էի: Գալմագամի հետ կայարան
դացինք զինքը տեսնելու: Հարցուցինք թէ ինչո՞ւ կը
տանէին զինքը:

— Չեմ գիտեր, ըսաւ փաշան. բայց կը ժպտէր.
որոշ էր թէ Համիտի բարկութեան գոհ էր. իրեն
նպաստաւոր էր:

— Պետական խորհուրդի նախագահութեան համար
ըլլալու է ըսաւ դալմագամը:

— Ո՛չ, ըսի խօսքի խառնուելով, նախարարապե-
տութեան համար է:

— Չեմ գիտեր շիտակը, կ'ըսէր, բայց զուարթ էր.
այսպէս բաժնուեցաւ:

Գոնիա վերագարձայ, նոր կացութիւն մը ստեղ-
ծուած էր, եթէ Ատանայէն զիս պահանջէին ո՞վ պիտի
պաշտպանէր: Ոստիկանապետը ըսաւ թէ ստիպուած
էր զիս յանձնել: Պոլսոյ համար անցագիր ուղղեցի.
անկարելի էր, այն ատենները ոչ մէկ Հայ Պոլիս կրնար
ոտք կոխել:

Ոստիկանապետը հնարք մը գտաւ. Թուրք պաշ-
տօնեան եթէ կամենայ միջոց մը կը գտնէ:

— Ռոտտիթոյի համար ձեզի անցագիր տամ, դացէք
— Ռոտտիթոյի համար ձեզի անցագիր տամ, դացէք
Պոլիս մտէք. հոն ձեր գլխուն ճարը նայեցէք, ըսաւ:
Որովհետեւ ճամբան Պոլսէն անցնելու էինք: Քանի
մը օր ետքը Թուրքիոյ Գոնիան, կորսնցնելով մեր տան
կահ կարասիները, ճամբայ ինկանք: Երկրորդ օրը

Հայտարար փաշայէն Պոլիս մտանք : Արդեւք չեղան : Չեմ գիտեր ինչպէ՛ս իրենց կոյր կամ բարի ատենին հանդիպեցանք :

Երեք օր վերջը առաւօտուն կանուխ մեր հիւր եղած տանը դուռը զարնուեցաւ : Վար իջայ դուռը բացի երկու հատ դադտնի ոստիկան ձեռքերնին թուղթ մը բռնած կեցած էին : Թուղթի վրայ իմ անունս և մականուննս գրուած էին : «Ես եմ ձեր փնտռածը, ի՞նչ կ'ուզէք», հարցուցի :

— Նախարար փաշան ձեզ տեսնել կ'ուզէ, եղաւ պատասխանը :

— Ո՞ր նախարար փաշան, հարցուցի շուարած :

— Ոստիկանութեան նախարար, Շէֆիզ փաշա պատասխանեցին :

Այս տղերքը կարգացողը եթէ չ'ապրեցաւ Համիտի օրերուն, չի հասկնար, բայց անոնք որ գիտեն թէ ի՞նչ ըսել էր Համիտի ոստիկանութիւնը, չեն մեղադրեր զիս եթէ ըսեմ թէ սկսաւ բոլոր մարմինս դողալ : Մինչեւ հիմա Շէֆիզ անունը ահ ո՛ր սարսափ կ'ազդէ հազարաւորներուն :

— Դ՞ո՞ւք պիտի տանիք թէ ես գամ, հարցուցի հասկնալու համար թէ ձերբակալուած էի թէ ոչ :

— Մենք պիտի տանինք, եղաւ պատասխանը : Ընտանիքիս լուր տուի թէ ո՛ւր կ'երթայի և ճամբայ ինկանք : Գիտնալով թէ ամենէն աժան ազատումը բանտն էր կամ աքսորը :

Նախարարի մօտ մտցուցին զիս, դէմը պարապ աթոռ մը դրուած էր. հրամայեց որ նստիմ : Քիչ մը շունչ առի և նստեցայ : Նստելու թոյլտուութիւնը լաւ նշան մըն էր : Հարցուփորձը սկսաւ. անունս, ծընընդավայրս, գործս, ընտանիքս, եկած տեղս, թէ ի՞նչ լեզուներ գիտէի, ինչո՞ւ Գոնիա գացեր էի : Իսկ ես

կարճ կտրուկ պատասխաններ կուտայի : Ամենէն ետքը ըսաւ. «Ձեր մատին մեզի կարդ մը լուրեր տուեր են, զանոնք հասկնալու համար կանչեցի ձեզ» :

— Եթէ նպաստաւոր լուրեր են, երջանիկ կ'ըլլամ. եթէ գէշ բաներ են, գէշ մէկը զրպարտութիւն ըրած ըլլալու է, պատասխանեցի :

— Շատ գէշ են, ըսէ՛ք նայիմ ո՞վ կ'ընէ ձեզի դէմ այս չարիքը :

— Փաշա, ամեն մարդ բարեկամ ունի, թշնամի ունի, ես ի՞նչ գիտեմ ով է, սա չափ գիտեմ որ ես որեւէ յանցանք մը գործած չեմ, քաղաքական խնդիրներու ալ չեմ խառնուիր :

— Ո՛ր, ըսաւ նախարարը, ամեն մարդ գիտէ թէ ով է իր թշնամին. ըսէ՛ նայիմ ո՞րմէ կը կասկածիս :

Այլեւս գաղտնիք մը պահել չիտակ չէր և վտանգաւոր կընար ըլլալ, պէտք էր ամեն բան բացատրէի :

— Ատանայէն ըլլալու է, Պահրի Փաշայէն, ըսի :

— Այս չիտակ է, պատմեցէ՛ք նայիմ ինչ պատահեցաւ :

Խնդրեցի որ ինքը կատարէ քննութիւնը և ես մինչեւ իսկ բանտարկուած պիտի սպասէի իր վճիռին և պիտի ընդունէի առանց այլեւայլի : Չ'ընդունեց հրամայեց որ ամեն բան պատմեմ :

Պատմութիւնը կէս ժամէն աւելի տեւեց, համբերութիւնով մտիկ կ'ընէր, երբ կարգը եկաւ Ատանայէն փախուստիս, խօսքս կտրեց և ըսաւ :

— Ըսել է որ դուք փախստական մըն էք :

— Այո, փախստական եմ, եթէ այն ժառանգը ձեր մասին գրէին, դուք Պաղտատ պիտի փախչէիք. ի՞նչ պէս կընայի հոն մնալ և բանտ մտնել իբրեւ կառավարութեան դաւաճան մէկը, և ո՞վ պիտի ազատէր զիս, Պահրի փաշայի ձեռքէն, պատասխանեցի :

անդամ չէր գիտեր, Այսպիսի խօսքեր իրեն համար
Չինարէն էին: Մտածեցի թէ ինչ գիւրիւն գործ մը ու-
նէին այս մեր սրնաւարները: Անմիջապէս իրեն տոմ-
սակ մը առի, հասցէ մը տուի Նիւ Եօրքի մէջ, ապըս-
պրեցի որ այդ թուղթը չի կորսնցնէ և այս թուղթին
տէրը գտնէ: Բաժնուհեայ գաղի, ինքը երբորդ կար-

Բարեկէն անցանք Շէրպուրկ . Անդրադլանտեան
նաւ մը մտայ և ճամբայ ելանք : Հետեւեալ օրը շո-
գենաւի բժիշկը եկաւ շոգենաւի վերնայարկին վրայ
զիս գտաւ , աչքերս քննեց և յայտարարեց թէ թրա-
խոմայի հիւսնդութիւն կար կոպերուս տակ , և թէ
պէտք էր ինքը զիս դարմանէր : Իգո՛ւր պնդեցի թէ
ես ալ բժիշկ էի , և աչքերուս մէջ թրախոմա չկար ,
եթէ ըլլար ալ դարմանուամբ օգուտ չունէր , Հինգ օր
մնացած էր Նիւ Եօրք հասնելու : Իմ խօսքերս ունէ օ-
գուտ չունեցան , պնդեց թէ աչքերս հիւսնդ էին և պէտք
էր ինք դարմանէր զիս փրկելու համար , ապա թէ ոչ իր-
բեւ թրախոմա պիտի տեղեկագրէր Նիւ Եօրքի քննիչ-

Հարցուցի թէ ի՞նչ կ'ուզէր դարձանելու և ռա-
դիօր չընելու համար, 100 տուար պահանջեց, Հաս-
կըցայ թէ խնդիրը տուարներու վրայ էր, որոշեցի Նիւ-
Եորք հասնելուս ինքզինքս պաշտպանել համ քախախ
ձգել:

Շօգեհնաւին գանձապահը մեր սեղանը կը նստէր
 և իմ տեղս ճիշդ իրեն քովն էր։ Այդ իրիկուն չկը-
 ցայ կերակուր ուտել։ շատ տխուր էի։ սովորական զը-
 ուարթութիւնս կորսնցուցած էի։ Սեղանէն ելայ,
 սենեակս գացի։ Գանձապահը սեղանի ընկերներուս
 կը հարցնէ և վերահասու կ'ըլլայ խնդրոյն։

Հետեւեալ առաւօտ երբ կամրջակին վրայ խա-

զով ժամանակ կ'անցնէի, պաշտօնեայ մը եկաւ, անունս հարցուց և զիս առաւ շոգենաւի միւս կողմը տարաւ, ուր սենեակի մը մէջ փառաւոր մարդ մը կայնած էր. զիս ներկայացուց անոր և խօսարհելով քաշուեցաւ: Հրամայեցէք, ըսաւ մարդը, աթոռ մը ցուցնելով, և առանց ձեռակերպութեան ըսաւ թէ շոգենաւին թիշկին հետ պատահած խնդիրը հասկնալ կ'ուզէ՞ս բոլորովին շուարած էի, հարցուցի թէ՝ «որուն ներկայանալու պատիւն ունիմ?»

—Ես այս շողենաւի հրամանատարն եմ, ասէ՛ր
մարդը խորունկ ձայնով մը:

Պատմեցիւ ըստ թէ «բոլոր կը պնդէին որ
Բախուման ունիւր է 100 տողար կ'ուզէ առողջացնելու եւ
գլխ նիւ-երոյք անցընելու : Ամեն պարագայի ստախօս
մըն է , որովհետեւ եթէ թրախուման ունիւր , այս քանի
մը օրուան մէջ չի կրնար բշչկել . հաւը ժամը 24 մը
ղոն երթալու վրայ է եւ քանի մը օրէն նիւ-երոյք պիտի
հասնինք : Եթէ չկայ նորէն ստախօս մըն է » :

ՀԱՄԱՐ ԻԾԱՆ

Նաւապետին յօնքերը վարելան, լուրջ
առաւ և ըստէ. «That is what I call a blackmail».

Պատասխանեցի նաւապետին թէ, իմ
մըն եմ եւ չէք գիտեր թէ ի՞նչ տեսակ մարդ եմ, իմ
խօսքերս ասպարոզանելու համար որեւէ վկայ չունիմ,
կը զգուշացնեմ ձեզ բժիշկը զատապարտելէ լոկ իմ
խօսքերուս վրայ հիմնուելով, «Ես կը նամատուզել»,
մուտաց մարդը և իր քովէն բաժնուեցայ։

մուտաց մարդը և իր քովէն բաժնուցիչը՝
Կէսօրէն վերջը բժիշկը ինքը եկաւ եւ յուզուած
ձայնով մը ըսաւ թէ մէկտեղ նաւապետին երթալու
հրաման ստացած է։ Բժիշկը շատ ընկճուած երեւոյթ
մը ունէր։ Գաղինք նոյն սենեակը, որ կընամ ըսել թէ
արքայաւայել էր։ Նաւապետը բժիշկին դարձաւ եւ
«Ըրէ՛ք ձեր պատմութիւնը», հրամայեց։

Բժիշկը որ երիտասարդ անփորձ մէկն էր, պատմեց. ինքզինքը արդարացնելու կ'աշխատէր, բայց չէր կրնար ձեռն մը գտնել, խղճալի վիճակ մը ունէր, կերպով մը գուժս շարժեցաւ և կը մտածէի թէ ի՞նչ պէս կրնամ ազատել սա երիտասարդ արուեստակիցս, առանց ինքզինքիս հակասելու:

Բայց, երբ կարգը եկաւ իմ բժիշկ ըլլալու պարագային, ըսաւ թէ. «Ես չհաւատացի իր խօսքերուն, որովհետեւ հասկցայ թէ հայ մըն էր»:

Այս խօսքերը լախտի հարուածի մը պէս իջան գլխուս վրայ. դժոխքի բոլոր սատանաները օգնուածեան կանչեցի, պատասխանի պատրաստուեցայ: Նաւապետը ինծի դարձաւ, և «Հիմա դուն պատմէ», հըրամայեց, «Տէր նաւապետ, պատմութիւնս նոյնն է ինչ որ էր այս առաւօտ»: Այս բժիշկը ամէն պարախօս է, եթէ թրախոմ չունիմ, ստաքանի մը օրուան մէջ, ստակի փոխարէն չի կրնար զիս բժշկել»:

Գալով իմ բժիշկ մը ըլլալուն չը հաւատալուն, այս ալ սուտ է, որովհետեւ ես իրեն հետ խօսեցայ բժշկական լեզուով, զոր դուք չէք կրնար հասկնալ: Գալով իմ Հայ ըլլալուն համար ստախօս ըլլալուն», ըսի և ստքի ելայ ու երկու քայլ նաւապետին մօտեցաւ: «Տէր նաւապետ, ես կ'ընդունիմ որ մեր մէջ կան ստախօսներ, գողեր և անպատիւ մարդիկ, ինչպէս որ ձեր մէջը կան, բայց պէտք է գիտնաք որ մեր մէջը կան պատուաւոր, ազնիւ, ուղղամիտ, ճիշդ լոկաւորներ, ինչպէս որ կան ձեր մէջը: Այս խօսքերը զգուշացուցող կը մերժեմ իմ և իմ ազգիս անունով և կը վերադարձնեմ այս ստախօս մարդուն, որ բժիշկ անունը կը կրէ»:

Նաւապետը մեզ ճամբու գրաւ: Հետեւեալ օրը բժիշկը եկաւ զիս գտաւ, տղու մը պէս կ'աղաչէր, որ զինքը փրկեմ և դոնէ նաւապետին նամակ մը գրեմ: Գրեցի, խնդրեցի որ ներէ բժիշկին, ես արդէն ներած եմ:

Շոգենաւը Նիւ-Եորք հասաւ: Քննիչները բան մը չգտան աչքերուն մէջ: Դուրս կ'ելլէինք, նաւուն գանձապահը եկաւ, ուրիշ մի քանի պաշտօնեաներով, զիս գտաւ և ըսաւ. «We are going to send him to hell.» Բժիշկը պաշտօնանկ եղած, վնասուած էր:

Չորս ամիս Ամերկայի մէջ մնացի, Գէորգէ ուէ լուր մը չեկաւ: Քանի մը տեղեր նամակներ գրեցի, բայց չկրցայ գտնել իր հետքը: Քովս մնացած ոսկիները թողուցի թէլֆէեաններու քովը, որոնց հասցէն իրեն տուած էի: Թուրքիա վերադարձայ, և ես Գէորգէն աւելի պարզամիտ էի, որովհետեւ Ատանայի գէպքին պատճառաւ այնչափ տառապելէ ու կորսնցնելէ, և անգամ մը այս երկիրը սոք կոխելէն ետքը, նորէն ելլել հոն երթալ՝ ուղեգային հիւանդութիւն մըն էր, որմէ շատերս վարակուած էինք և մեզ չէին փակեր մօտակայ հաստատութեան մը մէջ: Տասն և չորս տարի ալ տանջուեցայ հոն կորուստներով, բանտերով ահ ու սարսափի մէջ, նորէն եկայ հոս, գոհ մնալով որ գլուխս միասին բերի: Չեմ գիտեր քանի ամիսներ վերջ, Գէորգէ եկած գտած էր թէլֆէեանները: Ես Գէորգը այնպէս նկարագրած էի որ դժուարութիւն չէին կրած ճշգրտու թէ մէր Գէորգն էր և զրամը իրեն յանձնեց էին:

Անցեալ օր, Նիւ-Եորքի մէջ օֆիսս մտաւ մէկը. խոշոր բերանը գէպի ախանջները լայն բացուած կը խնդար և ուրախութեան շարժումներ կ'ընէր:

— Բարեւ, զիս կը ճանչնաս, հարցուց:

նը նստած էր, խնդրեցի որ այս դատէն հրաժարի և իրեն 50-100 ոսկի տամ, աղաչեցի, պաղատեցի, չ'ընդունեց։ Վերջապէս խօսման ըսաւ. «Տղա՛ս, ես քեզի գէշութիւնն ընել չեմ ուզեր, բայց այս քեաֆիրները մզկիթը պիտի կտրեն — քեաֆիրները ըսածը երիտասարդ Թուրքերն էին։

— Խօճա, ես ի՞նչ յանցանք ունիմ, պատասխանեցի։

— Գիտեմ, յանցանք չունիս, բայց պէտք է մըզկիթը իր տեղը շինել տաս, ինչպէս որ աղատեցիր քու կալուածներդ, մզկիթն ալ կրնաս փրկել այս անհաւատներէն, այն ատեն ես ալ քեզի չեմ դպչիր, մուտաց խօսման համրիչը քաշելով։

— Կ'աղաչեմ, խօճա, դուք որ երկրին ամենամեծ խօսման էք, միւսլիման մարդ էք, չկրցաք աղատել, ես կեալուորի կտոր մը ի՞նչպէս կրնամ մզկիթը աղատել։ Խօճան խնդաց... գլուխը շարժելով ըսաւ.

— Դուն կրնաս, միայն դուն կրնաս, այս անհաւատներուն հետ գլուխ ելլել, ես գիտեմ։

Բոլոր պայմաններ, առաջարկներ, խնդրանքներ, անօգուտ էին. խօսման մէկ պայման ունէր. Մզկիթը իր առջի տեղը շինել։

— Լաւ, ըսի խօսային, երթամ փորձեմ...

— Գնա՛, տղաս, Աստուած հետդ ըլլայ, ես այս վայրկեանէն դատը կը դադրեցնեմ, ըսաւ խօսման գոհունակ երեւոյթով։

Դուրս ելայ, խոր մտածմունքի մէջ էի, կա՛մ մզկիթը շինել տալու կամ կալուածէս ձեռք քաշելու էի։ Որոշեցի բախտս փորձել, բայց ձէմալ Փաշան ի՞նչ պիտի ընէր, աքսոր, բաճնա, ո՞վ գիտէ ինչ պիտի ելլէր բերնէն. բոլորը աչքի առի։

Վարպետները և բոլոր գործաւորները գործի դրի,

որ իմ շէնքիս մէջ մզկիթին բոլոր պակասները շինեն պատրաստեն, աղիւս, տախտակ, քար, պատ, ձեղուն, դուռ, պատուհան ամէն բան պատրաստուեցաւ։ Առիթի կ'սպասէի որ տեղն ի տեղօք շինել տամ եւ տեսնեմ թէ ձէ՞մալ Փաշան ի՞նչ պիտի ընէր։ Անշուշտ գիշեր թէ ձէ՞մալ Փաշան շինել տալ եւ կատարուած իրօտան միայն կրնայի շինել տալ եւ կատարուած իրօտ դուրսէն առջեւ գնել զինքը։ Գործաւորներու հետ սակարկեցի որ գիշերը գործեն եւ եթէ բանտ տարուին մինչեւ որ ազատուին իրենց օրականը եւ ապրուստը կուտամ։

Ճիշդ այդ օրերուն ձէմալ Փաշան քննական պառտի համար Սէլէվիքէ գնաց, հետեւեալ օրը Հինգշաբթիէն Ուրբաթ գիշերը գործի սկսանք։ Այն գիշերը եւ հետեւեալ առաւօտ մինչեւ կէսօր առանց դադարի հայ արհեստաւորներ գործեցին։ Բայց ի՞նչ գործել... մզկիթը գրեթէ լմացած էր։

Կէսօրին լուր եկաւ թէ թաղապետութեան նախագահը կուգար կարգ մը պաշտօնեաներով։ Վաղեցի գիմաւորեցի, «Հրամեցէք, սիկարէթ մը, սուրճ մը խմեցէք. աթոռ բերէք» կը պոռայի մէկ կողմէն։ Մարդիկը որոնք բոլորն ալ խօլամ էին, մէկ մը մզկիթին մէկ մը ինծի նայեցան, չէին գիտեր թէ ի՞նչ ընեն կամ ի՞նչ ըսեն։ Կացութիւնը փափուկ էր եւ դաւեշտական։

— Այս ի՞նչ է ըրածդ, պոռաց նախագահը։

— Ի՞նչ ըրած եմ Պէյ էֆէնտի, բան մը ըրած չունիմ, պատասխանեցի, հրամայեցէք, հրամայեցէք սուրճ մը խմեցէք։

Նախագահը լուրջ ձեւով՝

— Այս ըրածդ մեծ ոճիր մըն է, ծանր պատիժ պիտի կրէք, ըսաւ։

Ալ համբերութիւնս հատած էր. դիմացը տնկուե-

լով պոռացի :

— Տէր նախագահ , դուք ինչպէս եկաք այնպէս ալ գացէք այստեղէն , ապա թէ ոչ հիմա « Մի'ւսլիւմաններ , եկէք , տեսէք , ես մզկիթը կը շինեմ կոր , այս մարդիկը արդեւք կ'ըլլան » կը պոռամ եւ ձեզ քարկոծելով մեռցնել կուտամ ըսի :

Նախագահը եւ շուրջիները սկսան վախկոտ վախկոտ չորս կողմը նայիլ , ամբոխ մը խռնուած էր ու վրտանգաւոր էր :

— Աստուած պէլադ տայ , մոլտաց եւ սկսան ետ ետ քալել երթալ :

— Աստուած ձեր պէլան տայ , մէկ կողմէն կ'այլւէք , միւս կողմէն վազք ըսելով գրաւել կ'ուզէք , մեզի ապրելու միջոց չէք տար , կը պոռայի :

Անոնք գացին . անմիջապէս խօճան կանչել տուի . մզկիթին առջեւը աթոռի մը վրայ նստեցուցինք , նարկիլէ մը , սուրճ մը խմեց :

— Ապրի'ս , տղաս , տեսա՞ր մի , ես չըսի՞ որ դուն կրնաս ասոնց հախեմ գալ , թող գան փլցնեն տեսեմ , հայտէ դուն ալ տունդ շինել տուր : Աստուած քեզ օրհնէ , կ'ըսէր մօլլան պեխին ու մօրուքին մէջտեղէն ահաւն ցուցնելով :

Մզկիթը շինուեցաւ , իմ առնա ալ շինուեցաւ : Ո՞վ կրնար երթալ ձէմալ Փաշայի լուր տալ թէ մզկիթը առջի տեղէն շինուած էր եւ կեալուրի մը ձեռքով :

ԻՆՉՊԷՍ ԱԶԱՏԵՑԱՅ

Հինգ տարի առաջ Այաշի բանձը անունով գրքոյկի մը մէջ հրատարակել էի այն պատմութիւնը՝ թէ ինչպէս 1915 Ապրիլ 24ին ձերբակալուեցանք Կ. Պոլսոյ մէջ եւ Կեդրոնական բանտը տարուեցանք . հետեւեալ գիշերը մասնաւոր կառախումբով զինուորներով շրջագատուած տարուեցանք Անատոլուի խորերը : Էնկիւրիի պատուած տարուեցանք եւ մի մասը Չանկըրը , մօտ երկու մասի բաժնուեցանք եւ մի մասը Չանկըրը , մօտ երկու մասի բաժնուեցանք , հոն զօրանոցի մը մէջ մնացածը Այաշ տարուեցանք , հոն զօրանոցի մը մէջ բանտարկուեցանք :

Այս խումբին մէջ , որ 225 հոգի էր , կային Օսմանեան եւ աղգային երեսփոխաններ , ինչպէս Տօքթ . Տաղաւարեան , Տօքթ . Փաշայեան , Ա . Գասպարեան , Ջաղաւարեան , Տօքթ . Փաշայեան , Մուրատ , Հ . Կիւրճեան , . . . Չերազ , Հայկ Խօճասարեան , Մուրատ , Հ . Կիւրճեան , . . . Յեղափոխականներ . ինչպէս Խաթալ , Ակնուշի , Ռ . Զարգարեան , Ծիհանկիւլեան , Բարսեղ Շահպազ , Ժ . Սայեպալեան , Խմբագիրներ . ինչպէս Բ . Քէչեան , Շահրիկեան , Կալուօշ , Գ . Թորոսեան . . . Կրօնականներ . ինչպէս Գ . Պալագեան , Կոմիտաս եւ Յովհան Վարդա-ինչպէս Գ . Պալագեան , Կոմիտաս եւ Յովհան Վարդա-հերոսներ , Բրիտեան եւ Հրաչ . Բանաստեղծներ ինչպէս Վարուժանը եւ Սիւսանթո , Սեւակ . . . վաճառա-կաններ , գինեպաններ արհեստաւորներ հարուստ եւ աղքատ մտաւորական եւ պարզ դասակարգը :

Այն գրքոյկին մէջ պատմելի թէ ինչպէս 71 հոգի մէկ սենեակի մէջ կը նստէինք կ'ուտէինք կը պառկէինք , ինչպէս կ'ապրէինք , կ'ողորունէինք , կը յուսա-հատէինք , կը զուարճանայինք եւ ժողովներ կը կազմէինք : Ինչպէս մեր ընկերներէն օրէ օր կ'առնէին

գրելով, հեռագիր տալով ան ալ գնաց :

Ուրիշ մը կար որ կատարեալ խենթ էր, կոնտիկին վրայ վերմակ մը կ'առնէր կը նստէր : Վայ եկեր էր գլխուն ան մարդուն որ ներսի սենեակին դուռը կը բանար այն տաք օրերուն, կը պոռար, կը կանչէր : Մէկ օտքը կալ էր, աչքերն ալ լաւ չէին տեսներ : Կը զարմանայինք թէ ինչո՞ւ բերած էին այս մարդը : Վերջապէս հասկցանք : Անունը Հայկ Թիրեաքեան էր, որ 1896 ին Օսմ. պանքան մանող յիշատիտա-կաններէն մէկուն անունն է եղեր, որ Հրաչ կեղծանու-նով ճանչցուած է : Բուն Հայկ Թիրեաքեանը Չանկը-րը տարուած էր սխալմամբ, եւ երկու հատ Հայկ բռներ էին : Հրաչ ինքը հեռագիր տուաւ Պոլիս, թէ իրենց փնտոածը ինքն էր : Այս խենթն ալ ազատ արձակեցին, Հրաչն ալ մեր քովը բերին :

Երբ ասոնք նկատի կ'առնեմ, կը մտածեմ թէ արդեօք ե՞ս ալ անոնց դասակարգին կը պատկանեմ եւ անոր համար ողջ եմ : Կրնայ ըլլալ որ ես ալ խենթ եմ եւ լուր չունիմ : Եւ ամէն օր ապացոյցներ կը փնտռեմ իմ վրաս :

Քանի մը շարաթ առաջ Ամերիկեան քաղաքացի ըլլալու համար քննութիւն տալու դացեր էի : Կը վախ-նայի թէ արդեօք ի՞նչ հարցումներ պիտի ընէին, արդ-եօք պիտի մերժուէ՞մ եւ կրկին պիտի մնայի առանց հայրենիքի (man without country) : Մարդուն տու-ջեւ կանգնած ոիրտս կը արփէր, ի՞նչ հարցնէ նէ կը կը հաւնեմ. — «Ո՞վ է Միացեալ Նահանգաց նախա-գահը?»

Մէկէն ի մէկ դողալ սկսայ, ալ տարակոյտ չկար թէ ես խենդ եմ, կամ դատաւորը խենդ է : Քանի որ դատաւոր մը չէր կրնար խենդ ըլլալ, անանկ է նէ... ո՞վ սարսափելի բան... Ինքզինքս ժողովեցի, «Մըս-

թըր Հէրպըրթ Հուվըր» ըսի, մէկիկ մէկիկ արտասա-նելով : «Ե՞րբ ծնած ես», հարցուց : Ահա հարցում մը որ չէի գիտեր, չէի կրնար պատասխանել : Մայրիկս ըսած էր թէ Էջեքլինբուրո տունը շինուած տարին ծնած եմ : Բայց մարդուն հասկցնել կարելի չէր այդ պարա-գան : Թուական մը գլտորեցի, մարդը կլկեց :

«Պոլշեվիկութիւնը կը սիրե՞ս», հարցուց : Վրաս գլուխս նայեցայ, արդեօք պոլշեվիկի նմա-նող բաներ մը ունի՞մ :

«Ինչ ըլլալը չեմ գիտեր որ սիրեմ», պատասխա-նեցի :

«Ամուսնացած ես», եկաւ ուրիշ հարցում մը, եւ երբ «այո» ըսի, «Ի՞նչպէս հաւնեցար», աւելցուց :

Անհրաժեշտ այս մարդը իմ տան կոնսնեբուս մա-սին բաներ մը լսած է, կամ ո՞վ գիտէ կինս բերնէն րաներ մը փախցուցած է, մտածեցի : «Այո, հաւնե-ցայ», պատասխանեցի : Բայց յաջորդ հարցումը զիս յանցանքի վրայ բռնելու բնոյթն ունէր : «Աւելի կնիկ առնելու նպատակ ունի՞ս», հարցուց : Վա՛յ սոսկա-ւորելու հաւանք : «Անտանկ է նէ սուտ խօսեցար, ա-լի... եթէ ոչ ըսեմ, «անտանկ է նէ սուտ խօսեցար», ա-ռաջունը չեմ հաւնած» պիտի ըսէ : Եթէ «այո» ըսեմ, ուրիշ կնիկ մըն ալ առնելու սարսափը խելքս տակնու-վրայ ըրաւ :

Բաներ մը մոլորացի : «Մ. Նա-վերջին հարցումը գլուխ դործեց էր : «Մ. Նա-հանգաց համար պատերազմելու պատրաստ ես», հար-ցուց : Ալ ինքնիրմէս յոյսս կտրեցի : Կամ այս դատա-ւորը սխալ տեղն էր, պէտք էր մտային հիւանդներու յատուկ հաստատութեան մը մէջ ըլլար, կամ ես թեկ-նածու էի հոն : Վերէն վար ինքզինքիս նայեցայ, հա-ւի մը հետ պատերազմելու երեւոյթ չունիմ, բայց քա-նի որ Ամերիկա կը պահանջէ որ իրեն համար պատե-

լազմիմ, պէտք էր որ ընդունէի:

«Այո, շուր» մը պոռացի, միեւնոյն տառն կը մը-
տածէի թէ կամես իմ փրկուած ընկերներու տեսակէն
էի, կամ այս դատաւորը ամենաերեւելի տեսակէն ա-
պուշ մըն էր:

Ուստի ասկէ ետքը ով որ Մ. Նահանգաց գէմ
պատերազմ հռչակէ, թող գիտցած ըլլայ որ զիս պիտի
գտնէ իր գէմը:

Քննութիւնը լմնցած էր, ես մէկ կողմ քաշուե-
ցայ և վճիռին կ'սպասէի: Անմիջապէս վերջը Ռուս
մը մտաւ քննութեան համար, որ ինծի նոր յոյս տը-
ւաւ: Հետեւեալ հարց-պատասխանը տեղի ունեցաւ:

—Անճշդ:

—Կրէջովսքի:

—Ծնունդդ:

—Բոլոր մարմինս մէկէն ծնած է:

—Ո՞ւր ծնած ես, ո՞ւր:

—Ռուսիա:

—Ինչո՞ւ թողուցիր Ռուսիան:

—Ձէի կրնար հետս բերել:

—Ո՞ւր է Ուոշինկթըն:

—Մեռած է:

—Միացեալ Նահանգաց գալիթալը (մայրաքա-
ղաքը):

—Եւրոպայի փոխ տուին:

—Սահմանադրութիւնը կրնա՞ս պահել (support).

—Ոչ, ինչպէ՞ս կարող եմ, կին մը և չորս զա-
ւակներ ունիմ:

Հասկցայ թէ միայն իմ վրաս չէ որ ապուշու-
թիւն կը փորձեն: Այն տեղէն աղատ արձակուեցայ,
բայց ամէն օր ղէպքեր կը պատահին որ ինծի նոր կաս-
կածներ կուտան:

Անցեալ օր բարեկամ մը ըսաւ թէ եթէ մենք հա-
յերս լաւ զինուած և պատրաստուած ըլլայինք, թուր-
քերը մեզ չէին կրնար ջարդել:

Եթէ այսպէս ըսողը չղթայով մը կապուած ըլլա՞ր
խնդիրը պարզ էր, բայց ազատ համարձակ կը պտտէր
և հերոսներու մէջ ալ կը դասուի: Ուստի ես պէտք
է ինքզինքս փորձի ինթարկեմ:

«Հայաստանի ժողովուրդը պէտք է զինենք, որ
երբ Սովիէթ կառավարութիւնը իյնայ ինքզինք պաշտ-
պանէ», կը գրեն ոմանք:

Ինչո՞ւ մեղքս պահեմ այս ժողովուրդը զինելու
խնդիրը չկրցայ հասկնալ: Ռուսը պիտի իյնայ և ժո-
ղովուրդը պիտի կուռի ու ինքզինքը պաշտպանէ կազ-
մակերպեալ բանակներու գէմ...!

«Եթէ Ամերիկա մեզի զօրաբանակ տայ,
Մերսինէն կը մտնենք՝ Էրզրումէն կ'ելլենք», կը պո-
ռար օր մը ուրիշ մը: Ասոնք խելացի մարդիկ են և
կը ծափահարուին, նորէն խնդիրը իմ վրաս կը դառ-
նայ:

Մոռցայ, պիտի պատմեմ թէ ինչպէս բանտէն
ազատեցայ:

1896 էն ի վեր գործիս կեդրոնը Ստանա էր, բայց
ամառները օդը այնչափ տաք կ'ընէ հոն որ ստիպուած
տեղիէն տեղեր անցնել ամառը: Երբեմն ալ Անա-
էի ուրիշ տեղեր անցնել ամառը: Երբեմն ալ Անա-
տօլուի քաղաքներէն մէկը կ'երթայի թէ՛ օդափոխու-
թեան և թէ գործելու համար: Ամառ մը Գասթեմու-
նի գտնուեցայ, որ անտառներով շրջապատուած զով
ու մաքուր քաղաք մըն է: Հոն տեսակ մը աքսորա-
վայր էր և Ապտիւլ Համիտ քաղաքական յանցաւորնե-
րը հոն կը զրկէր: Այն տառն Մեքքոն Կիւրճեանն
(Հրանտ) ալ հոն էր: Անկէ զատ շատ մը թուրք մը-
տաւորականներ ալ կային:

քին մէջ խօսելու վարժուած չեմ», ըսի կամաց մը եւ քառորդ ժամ վերջը, հետեւեալ օրը Բերայի պարտէզը տեսնուելու պայմանաւ, բաժնուեցայ:

Դուրսը սպասողները երկրաչափ եւ գօնաօքթորներ են եղեր որ այս մարդէն պաշտօն խնդրելու կ'ըսպասէին: Անոնց մէջ քանի մը հայեր ալ կային, որոնք ինձմէ օգնութիւն խնդրեցին. յանձնարարեցի որ քիչ մը համբերեն եւ չտարաձայնեն: Եւ իրաւ ալ վերջը ամեն մէկը լաւ պաշտօններու մէջ տեղաւորել տուինք բարեկամաբար:

Այս նոյն մարդն էր որ անգամ մը Լոնտոն գնաց իբրեւ պատուիրակ, անգամ մըն ալ Հունգարիա, եւ քննական պառոյտներ կատարեց Գոսօվայէն մինչեւ Պադտատ: Ինքը երբեք համամիտ չէր իթթիհատի գործած ոճիրներուն եւ դէմ էր Թուրքիոյ պատերազմի մտնելուն:

Երբ Այաշի բանտն էի, ընտանիքս եւ բարեկամներս իրենց բոլոր ուժովը կ'աշխատէին փրկել զիս: Պրն. Շմաւոնեան, Ամերիկեան գեսպանին թարգմանը, մասնաւորապէս խնդրեր էր Թալաթէն, որ զիս ազատէ, ամէն միջոց սպառած էր. խումբ խումբ կը տանէին մեր ընկերները, ինչպէս Մուրատը, Տօքթ. Տաղաւարեանը, Ակնունին, Խաժակը, Ռ. Զարդարեանը, Ս. Մինասեանը, Ճիհանկիւլեանը տարին, Զոհրապի, և Վարդգէսի մասին լուր առեր էինք որ տարեր են: Ամէն վայրկեան մահուան աւելի կը մօտենայի:

Ես երկու զինուորներու հսկողութեան տակ ամէն օր շուկայ կ'երթայի ընկերներուս կերակուր բերելու համար, և կերպով մը Թուրքի մը հետ բարեկամացած էի: Հասկցայ որ տարագրութիւնը և ջարդը սկսած էին, թէ Մարգուսանը պարպուած էր, Կեսարիա կը ջարդուէր, կը տեսնէի Թուրք չէթէները որ տարօրինակ

հազուստներով խումբ խումբ կ'երթային: Ալ յոյսս կտրած էի: Ճիշդ այդ պարագային այս մարդը՝ Պուրհանէտալինը՝ միտքս ինկաւ. Կ. Պօլիս քարտով մը հասկըցուցի որ երթան զինքը տեսնեն: Բրօֆ. Գ. քովը կ'երթայ և լուր կուտայ թէ իր բժիշկը բանտն է և թէ զանազան կերպերով կ'աշխատին զիս ազատելու համար:

«Ոչ, կ'ըսէ Պուրհանը, ոչ, դուք մի աշխատիք այլիւս, ոեւէ մէկուն բան մի՛ ըսէք, մոռցէք և մոռցընել տուէք իր անունը: Ինծի թողուցէք ամէն բան, ես ձեզի լուր կուտամ»:

Իրաւ որ հինգ օր վերջ այս մարդը լուր կուտայ որ պիտի ազատիմ:

Յուլիսի մէջ օր մը, կէսօրէն յետոյ քաղաքէն եկած բանտի զրան առջեւ նստած էի. հեռագրատան չափուշը եկաւ և հեռուէն «Բարի լուր կայ քեզի» պոռաց: Բայց մի կը համարձակէր յուսալու: Չափուշը թուզիմը ձեռքս տուաւ, չկրցայ բռնել, գետին ինկաւ. ժաղ Սայեպալեանը առաւ և բացաւ զայն: Ազատուած էի: Նոյն օրը իրարմէ բաժնուեցանք, լալով, զիտէինք թէ այլեւս զիրար պիտի չտեսնէինք:

Յարգա՞նք իրենց յիշատակին:

ԺԱՄԱՑՈՅՑԸ

Հին ատեններ ժամացոյցը հարուստներու նամար պերճանք մըն էր, հիմա մարդոց վրայ իշխող բռնակալ մըն է։ Առաջ մարդիկ ժամացոյցը իրենց ուղածին պէս կը դործածէին, հիմա ժամացոյցն է որ մարդոց վրայ կը տիրէ։ Բանի կը դառնան անոր սլաքները՝ մարդկութիւնը կ'աշխատի, կը վազէ կը կենայ, կը քնանայ, կամ կ'ուտէ։ Բազաքակրթուած երկիրներու ամբողջ մեքենան վարողը ժամացոյցն է։ Նա կը հրամայէ և ահագին կառավարմբերը կը շարժին, շոգենակեր կը սուրան դէպի ուղիւնոս։ Մեր նախնիքը ժամացոյցի երեսն անգամ չէին տեսներ, կամ օրը մէկ անգամ կը տեսնէին, հիմա ամէն վայրկեան մարդկային ցեղի աչքը ժամացոյցին վրայ է, անոր հրամաններուն կ'սպասէ, անոր գերին է։

Այսչափ կարեւոր դեր մը ունենալով մէկտեղ ժամացոյցներու չափ անուղղայ և նկնգամիտ արարածներ չկան։ Ոմանք երգում ըրեր են շիտակ չքալելու, ասոնք այնչափ փնտաղար չեն, որովհետեւ գիտես թէ սխալ են և և ինքզինքդ կը յարմարցնես անոնց անկարգութիւններուն։ Բայց ուրիշներ կան որ մարդիկը չարչարելու համար երբեմն խենթութիւններ կ'ընեն, կամ առաջ կամ ետ կ'երթան, երբեմն ալ խելքէ մօքէ չանցած ստեն մը կը կենան, և կարծես առանց ամբշնալու կը ծիծաղին։

Ժամացոյցներու մեծագոյն քմահաճոյքն է քեզի կառավարմբը փախցնել տալ։ Մէկ կողմէն պայուսակը պատրաստելու ետեւէ ըլլալով՝ մերթ րնդ մերթ ժամացոյցը կը քաշես, ասդին անդին կը վազվառնես։

Վերջապէս՝ չորրորդ անգամ մնաք բարոյներէն և «ապստրանքները մի մոռնաք»ը լսելէ յետոյ շնչառապա կայարան կը հասնիս, կամ կ'առաջադրես աչքիդ առջեւ ճամբայ կ'ելլէ կամ դեռ 35 վայրկեան կայ, որովհետեւ հինգ վայրկեան առաջ քալելը բռներ է խենթ ժամացոյցին։ Եթէ կայ որեւէ մէկը որ համարեութիւնը չէ հասած և ժամացոյցին ուղղած խօսքերով իր հանգերձեալ կեանքը վառնգի մէջ չէ դրած, այդ մարդը կամ Յոր Երանելիի սերունդէն է, կամ անփնտ յիմարներու հաստատութեան թեկնածու է։ Երբեմն զրոյանիդ մէջ կը կենան անօրէնները, և երբ դուրս կը քաշես, անմիջապէս դործելու կ'սկսին իրենց յանցանքը ծածկելու համար։ Սարեբան։

Ամէնէն թշուառականները ճաշարահի ժամացոյցներն են, ես չեմ կարծեր որ ոեւէ ճաշարանի մէջ պատուաւոր, քաղաքակիրթ ժամացոյց մը գտնուի։ Ան սեփականութիւնն է ամենուն, ոչ ոքի պատասխանատու է նա։ Կը քաշէ, կամ կը կենայ իր ուղածին պէս և բոլոր տունը տակնուվրայ կ'ընէ։

Հոս, այս երկրին մէջ, ուրիշ փորձանք մըն ալ կայ, երբեմն բոլոր ժամացոյցները կը համաձայնին մէկ ժամ իրենց ընթացքը փոխելու, յառաջ երթալու մէկ ժամ իրենց ընթացքը փոխելու, յառաջ երթալու մէկ ժամ իրենց ընթացքը փոխելու «ցերեկուան յոյսը խրկամ ետ մնալու» ասիկա կը կոչեն «ցերեկուան յոյսը խրկամ ետ մնալու» (Daylight Saving) վայր երբ է գլխուդ եթէ այն օրուան ժամացոյցներուն չհետեւիս։ Սեպտեմբերի մէջ էր պատահեցաւ որ երկրի բոլոր ժամացոյցները մէկ ժամ ետ քաշուելու են կղեր, բարեմացոյցները մէկ ժամ ետ քաշուելու են կղեր, և այն կամա Արարհամ աղա մէկ ժամ առաջ քշեր է, և այն օրը կերակրի ըլլալով, եկեղեցի երթալը միտքը կ'իյնա, երկու ժամ առաջ կը հասնի, որ ժամկոչը դեռ եկեղեցին կ'աւել, երկու ժամ փողոցներու մէջ կը սըլըքտայ։

Պոլիս գտնուած ատենս ժամացոյցն երէս վրէժ էր լուծէի, ողջ ըլլան Պոլսոյ զրպանախոյզները կ'առնէին կը տանէին, առանց ինծի հարցնելու: Պոլսոյ զողերը ժամացոյցի անհազ մը ունէին. չորս հատ առին ինձմէ, ամէն անգամ խնայողութիւն կ'ընէի. 27 տուարնոց և ոսկի չղթայէն սկսանք, մինչեւ երկու տուարնոց և առանց չղթայի հասանք: Հոս Ամերիկայի մէջ ժամացոյցի չին գիշանիր գողերը, հարկւրներով, հազարներով տղարի ետեւէն են, հօջ ընի մը կ'ընեն, կ'առնեն կը տանին: Շատ չէ, եթէ Պոլսէն զոյգ մը ներածուի այն վերաբերուով, ճերմակ օծիկով շեք միւսիւ փիփ-փօփերներէն, շարթուան մը ընթացքին Նիւ Եորքի ժողովուրդին քովը ժամացոյց չի մնար և կ'ազատինք այս փորձանքներէն:

Լոնտոն գտնուած օրերուս, ժամացոյցը ինծի խաղ մը խաղաց, զոր յաւիտեանս չեմ կրնար մոռնալ և չպիտի ներեմ ալ: Անշան եղանակն էր, արեւելեան Լոնտոնի մէջ Միսիս Հիպընդ անուանով կնկան մը տունը սենեակ վարձեր էի: Օր մը՝ հետեւեալ առաւօտ ժամը իննին Հօլպօրն մէկու մը հետ տեսնուելու համար ժամագրութիւն ըրած էի: Գիշերը հագուստներս կախելով կանուխ պառկեցայ: Առաւօտուն կանուխ արթնցայ, լոյսը վառեցի, բաճկոնիս զրպանէն ժամացոյցը քաշեցի որ ժամը 8 ը քառորդ անցած էր. զսպանակի մը պէս անկողնէս վար յատկեցի, ժամացոյցը քովի սեղանին վրայ նետեցի, և սկսայ խենդի պէս լուացուիլ ու հագուել: Երեսակայեցէք ժամը 9ին Հօլպօրն պիտի ըլլայի և երեք քառորդ ժամ մնացած դեռ անկողնի մէջ էի:

Չեմ գիտեր ինչպէս լուացուեցայ, ինչպէս հագուեցայ, վար վազեցի հիւրանոցի մէջ լոյս չկար, վառարանը չէր վառուած, Միսիս Հիպընդը մէջտեղ չկար,

նախաճաշի ունէ նշան չկար, նորէն ժամացոյցին նայեցայ 8. 30 եղած էր: Միսիս Հիպընդի հասցէին բաներ մը մուտացի, այդ բառերը դրքի մը մէջ գրել անկարելի է, դուռը բացի փողոց նետուեցայ:

Այն օրը Լոնտոն մշուշով մը ծածկուած էր, այնչափ որ երեք մէթը անդին տեսնել անկարելի էր: Լոնտոնի այն օրերէն մէկն էր երբ գիշերը և ցերեկը իրարու հետ կը շփոթուին: Առանց մտածելու քառորդ ժամ վազեցի, ինծի այնպէս երեւցաւ թէ փողոցները մարդ չկար, կը մտածէի թէ այս ժողովուրդը մշուշի պատճառաւ տունէն դուրս չէին ելած և կը դարմշուշի պատճառաւ տեղ մը հասայ, ուր կաղամբով մանայի: Վերջապէս տեղ մը հասայ, ուր կաղամբով մէջէն ոտտիկան մը կ'երեւէին: Ժամացոյցը ձեռքս մէջէն ոտտիկանին մօտեցայ և հարցուցի թէ ժամը բոնած ոտտիկանին մօտեցայ և հարցուցի թէ ժամը քանի՞ն էր: Ոտտիկանը առջեւս տնկուելով. «Ժամը հասկնալ կ'ուզէ՞ք, մտիկ ըրէ՞ք հիմա և կը լսէք» մը ըլլաւ:

Նոյն վայրկեանին մօտակայ ժամացոյցներէն մէկը սկսաւ զարնել, երեք անգամ զարկաւ և զազրեցաւ:

«Բայց, այս ժամացոյցը երեք զարկաւ», ըսի:

Քանի՞ կ'ուզէիք որ զարներ Մըթըրը», ըսաւ ոտտիկանը ծաղրական ոճով մը:

Ժամացոյցս ցուցնելով «ահա 9ին քառորդ կայ», պատասխանեցի:

Ոտտիկանը ձեռքը ուսիս դրաւ և աչքերուս մէջ նայելով հարցուց:

«Դիտե՞՞ թէ ուր կը բնակի»,

«Այո՛, գիտեմ», պատասխանեցի և հասցէս տուի:

«Սա ժամացոյցը զրպանդ գիր, մէկու մը մի ցուցներ և առջեւէս քալէ նայիմ տունդ կրնա՞ս գրաւ նել», պատասխանեց:

տեղումները չեն բարձրացած» ըսաւ : «Մէյ մը ազա-
տիւմ սա տեղէն ականջներս թող վար մնան» պատաս-
խանեցի :

Գերմանիայ մէջ մեծ նուազահանգէսի մը գացի ,
բարձր , գրաւի միւղիւմ է եղեր : Հազարներով մարդ
լեցուած էր . հարիւրէն աւելի նուազածուներ առջիւ
շարուած էին : Խոշոր պղտիկ ջութակներ , մէկ մէթը
տրամագծով թմբուկներ և փողեր . մէջտեղը տէվրիշի
պէս մարդ մը կայնեցաւ և սկսաւ խենդի պէս շար-
ժութներ կատարել : Երբ երկու ձեռքերը դողացնելով
երկու կողերուն կը զարնէր ահուկի ձայներ կ'ելլէին :
Գլխուն , մատներուն , ձեռքերուն շարժումները երկ-
րաշարժի առեն փուլուցումներու պէս որոտումներ յա-
ւաճ կը բերէին : Հազիւ ինքզինքս դուրս նետեցի
քիչ մը շունչ առի :

Երաժշտութեան երեսէն գլուխս փորձանք մը ե-
կաւ , որ երբ մտածեմ մարմինս փուշ փուշ կ'ըլլայ :
Լոնտոն էի . Պրիթիլ միւղիւմի մօտ քանսիօն մը կը
բնակէի , ուր կային շատ մը քրանսացի , Անգլիացի և
Եւրոպայի ուրիշ երկիրներէն հիւրեր : Իրիկունները
ձաշէն վերջ հիւրանոց կը հաւաքուէինք , կը խօսե-
ինք , կը խնդայինք , սմանք կը նուազէին , ուրիշներ
կ'երգէին :

Երկու հատ Ամերիկացի երիտասարդներ կային ,
որ Գերմանիայէն նոր եկած էին և պէտք է ըսեմ որ
շատ հանած վարած տղաք էին :

Իրիկուն մը մեզի հարցուցին թէ երբեք երաժշ-
տագէտ Բրոֆ . Շլախթըն Շուսթընը լսե՞ր ենք :

«Ոչ» պատասխանեցինք ամէնքս ալ : Մեզի
պատմեցին թէ Հէր Շլախթընը աշխարհիս ամենէն ե-
րեւելի նուազածուն և երգիչն է : Մանաւանդ երեւե-
լի գովիգ երգ մը ունի որ եթէ երգէ մարդ խնդալէն կը

մարի : Հէր Շլախթըն անգամ մը Գերման կայսեր
առջեւ երգեր է և անկողին տարեր են , այսինքն կայս-
րը անկողին տարեր են : Մեզի ըսին թէ այս բրոֆէ-
սօրը Լոնտոն եկեր է և ճիշդ մեր գտնուած տան մէ-
ջըն է : Եթէ ուզենք պիտի երթան կանչեն , որ երգէ :

Ամէնքս ալ ուրախացանք և խնդրեցինք որ ան-
միջապէս կանչեն և խնդարով գիշեր մը անցնենք :

Քիչ յետոյ բրոֆէսօրը եկաւ , և մինչև կէս մէջքը
ծռելով ամենուս ալ խոնարհութիւն ըրաւ , ու դաշնա-
կին առջեւ նստաւ : Մարդուն երեսը գուարճութեան
կամ խնդալու տալանորութիւն չէր թողուր , ընդհակա-
կամ խնդալու տալանորութիւն չէր թողուր : Կարելի է
ուսկը շատ ալ տխուր երեւոյթ մը ունէր : Կարելի է
երգը խնդալիք է , մտածեցինք : Նուազելու սկսաւ ,
երգը խնդալիք է , մտածեցինք : Երբեք որ Ս-
յինք , այնչափ տխուր էր եղանակը : Խորհեցայ որ Ս-
մերիկացի պարոններուն շարժումները գիտեմ և ա-
նոնք ինչ որ ընեն հո ալ նոյնը ընեմ :

Կ'երեւի թէ միւս հիւրերն ալ նոյն գաղափարը
ուսեցեր են : Ամերիկացիները խնդացին , մենք ալ
խնդացինք , անոնք ձեռքերնին ծռեկերնուն զարնե-
լով խնդացին , մենք ալ նոյնը ըրինք : Բայց բրոֆէ-
սօրը դո՞ չէր թուեր , քանի մը անգամ մեզի դար-
ձաւ այնպէս մը նայեցաւ , որ չլսաղը վախցայ :

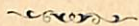
Վերջապէս եղանակը լմնցուց ձայնը դողդաղանե-
լով և շատ տխուր կերպով : Իսկ մենք մարդուն ա-
ւելի յարգանք ընելու համար բարձր ձայնով քահ քահ
մը փրցուցինք :

Հէր Շլախթընը ոտքի ելաւ , ակոսներն ու ձեռ-
քերը սեղմելով բաներ մը ըսաւ և դուրս փախաւ :
Խօսածներէն բառ մը միայն հասկցայ . էյզը . որ ա-
ւանակներ ըսել է :

Զորս կողմ նայեցանք այդ երկու Ամերիկացի-

ները անհետացած էին : Սրիկաներ , մարդուն երգը
չատ ախուր եղանակ մըն է եղեր մեզ խաբեր են թէ
խնդալիք է :

Կամաց մը ամէն մարդ իր սենեակը քաշուեցաւ :
Պաղ գիշեր մը եղաւ այն գիշերը :

ՍԱԿԱՐԱՆԻ ՓՈՐՁԱՌՈՒՅԻՒՆՍ

Տղայութենէս իվեր սակարանի մասին կը լսէի ,
բայց չէի գիտեր թէ ի՞նչ էր և ինչո՞ւ համար էր : Պո-
լիս , Կալաթայէն անցած պահուս , երբեմն սակարան
կոչուած տեղը կը գիտէի և կը կարծէի թէ գինոյնե-
րու կամ խենդերու հաւաքոյթ մըն էր : Մարդիկ կը
ցատկուտէին , կը պոռային , օգին մէջ կռիւներ կ'ը-
նէին :

Նիւ Եորք եկայ , Սթաք Էքսչէնճ , Ուոլ Սթրիթ
բառերը կը լսէի , բայց ինծի համար նշանակութիւն
չունէին : Սաչափ միայն գիտէի թէ տեղ մը կայ ուր
մարդիկ շուտ մը միլիոնատէր կ'ըլլան , կամ ունեցած-
նին վրայ տալով անձնասպան կ'ըլլան : « Ինծի ի՞նչ » ,
կ'ըսէի և երբեք չէի հետաքրքրուեր :

Ներկայ տարուան ընթացքին այս տեսակ խօսակ-
ցութիւնները այնչափ շատցան , որ ալ չէի կրնար անկէ
հեռու մնալ : Երբ բարեկամներու այցելութեան կ'եր-
թայի կամ անոնք ինծի կուգային , միշտ « Սթաք Էքս-
չէնճ » ի խօսքեր կ'ընէին , « Քլինըր և տալը » ներու
խանութը կը մտնէի , նոյն խօսքը , ժողովներու , ճա-
շարաններու , սրահներու , ակումբներու մէջ նոյն
նիւթն էր օրուան խնդիրը : « Մօնթկօմըրին ցատկեց ,
Էչիսընը ինկաւ , Փօսթըմը ճեղքուեցաւ , Ուօրնըր եղ-
բայրները շարժեցան , Քրայսլըրին խերը անիծուե-
ցաւ » , և այլն , և այլն , իսկ ես ապուշ ապուշ մտիկ կ'ը-
նէի , առանց զաղափար մը ունենալու : Սկսայ տե-
սակ մը ամօթ կամ պակասութիւն զգալ իմ վրաս , չէի
ուզեր ինքզինքս այնչափ տգէտ ցուցնել , երբ հա-
զուստս արգուկողը կամ « ղլնճ րուս » ի սպասուորը ըս-

Նապէս սկսայ առնել: Այսօր կ'առնեմ, հետեւեալ օրը երկու կէտ կ'իջնայ և հոն կը մնայ: Քանի մը օր վերջ երկու կէտ ևս կ'իջնայ, կը ձանձրանամ, կը ծախեմ, հետեւեալ օրը կէտ մը վեր կ'ելլէ, սրիկան: Ճէնըրը Մօթըրը, Րէտիօ, Պօրտըն, ալ գոց եղայ: Առի, ծախեցի, կարծես թէ խօսք մէկ ըրած են, երբ կառնեմ կ'իջնան, երբ կը ծախեմ՝ կը բարձրանան: Հաշիւ ըրի որ պրօֆըրին տուած քանի մը հարիւր տոլարն ալ վրայ գացեր է:

Քովս եկող հիւանդներն անգամ Սիթի Սըրվիսի, Չեյզի, Բոյլինկի, չեմ գիտեր Մակնայի վրայ կը խօսէին: Ժողովներու մէջ խիստ խօսակցութիւնը կը դառնար Հոսթըն Օյլի կամ Եունայթըտ Գօրփօրէյշընի վրայ: «Օյլերը լաւ են» կ'ըսէ մէկը, «չէ, պանք սթաքները աղէկ են», կը պնդէ ուրիշ մը:

Ալ խրատ տուողներու հաշիւը չկայ: «Ծախէ եղբայր, շահեր ես, ալ ինչի՞ կ'սպասես», կ'ըսէ մէկը: «Ոչ, մի ծախեր, թող մնայ, ես 37 էն Գընսօլիտէյթըտ առած եմ, հիմա 160 է», կ'ըսէ ուրիշ մը:

Իսկ ես ամէն ամիս պրօքըրին կը վճարեմ տոկոս, պահելու գրամ, քըմիշըն, չեմ գիտեր ինչեր, սրտեց խելք չի հասնիր:

Ինչէ՞ր սորվեցայ: «Մընը րէյթ»ը 14ի բարձրացեր է, կամ 8ի իջեր է, «Րըզըրվ»ը 60 միլիոն եղեր է, կամ «Մօրկըն»ը հարբուխ եղեր է, գիշերը կնկան հետ կռուեր է, Հուվըր Մէլընին հետ թէյ խմեր է: Ասոնք ամէնքն ալ մեր քսակին կ'աղդէին: Խեղճ միամիտները . . . :

«Նոր ընկերութիւն մը կազմուեր է», ըսաւ բարեկամ մը, շուտ մը ինծի վազեցով, և այսինչ հայ հաբուստը, 500 բաժին գներ է: Մենք ալ առինք 29էն: Երկու շաբաթ վերջը 14ի իջաւ, Հայ հարուստին ա-

նունը 500 տոլարի նստեցաւ մեր վրայ: Երանի՜ թէ չճանչնայի այդ մարդը:

Եկաւ անկողնը: Առաջուան թուղթի վրայի շահերը սրբուեցան: Ամէն մէկ սթաք 30-40-50 կէտ վար ինկաւ, զանոնք բռնելու համար դրամ հասցուր, կամ ինչ որ ունիս լմնցած է . . . :

Գիշերները ժամը մէկին երկուքին դուռը կը զարնուի, կը բանաս, հեռագիր մը պրօքըրէն. «Մինչև ժամը 9ին 500 տոլար ալ հասցուր» գրուած է: Ոտքերդ տաք ջուրի մէջ դիր, գլուխդ պաղ լաթիւր կապէ և աշխատէ քնանալ: Ռ՛ւր են այն հարիւրները, հազարները. օդին մէջ էին, օդին մէջ կորսուեցան: Միայն միութարութիւն մը կը մնար, այն էր թէ ինծի պէս 20 միլիոն ուրիշ ապուշներ ալ կան եղեր: Կը լսեմ որ ոմանք իրենք գիրենք սպաններ են: Ես ատանկ բան մը չըրի և նպատակ ալ չունիմ, բայց գործնական մարդ եմ, բաներ մը սորվիլ կ'ուզեմ: Ես սորվեցայ թէ կանոնաւոր աշխատութիւնով վաստըկւած 100 տոլարը մէկ գիշերուան մէջ հազար չըլլար: Բայց մէկ գիշերուան ընթացքին գրպանիդ մէջ 60 սէնթի ալ չի փոխուիր:

Հիմա կռնակս Ուօլ Սթրիթին դարձուցած եմ եւ իրիկունը կը քնանամ, առտուն կ'արթնեմ, առանց քնաբեր գեղահատ կլլելու կամ դուլիս պաղ ջուր դնելու:

ԳԻՆԵՀԱՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐԷՆՔԸ

Ամերիկայի մէջ գինարգելութեան օրէնքին յառաջ բերած տարօրինակ դէպքերու վրայ դադափար մը տալու համար պընի մը արկածները պիտի պատմեմ :

Այսօր Ամերիկայի մէջ պատահած ոճիրներուն մեծ մասը եթէ քննելու ըլլանք, արմատը այս դժբախտ օրէնքին մէջ կը գտնենք : Ամենօրեայ լրագիրները անոր վերաբերեալ դէպքերով եւ ոճիրներով լեցուն են : Նպատակաւ բարի՝ բայց անգործադրելի այս օրէնքը առիթ տուաւ որ ոճրագործ դատակարգը մեծագումար դրամներ չահին : Անոնք այնպէս մը կազմակերպուեցան որ կառավարութեան մէջ կառավարութիւն եղան եւ անդիմադրելի ոյժ մը դարձան : Միլիոններով տղար կը հոսի պոռթկելու կոչուած ըմպելիք փախցնողներուն գրպանը : Այդ դրամով կաշառեցին պաշտօնեաները եւ ապականեցին բոլոր կառավարական գրութիւնը :

Այս պատմութեան հերոսը Հայ Պըն մըն է, որ առանց գիտնալու ինկած էր Պոռթկելիներու ցանցին մէջ : Պըն կամ Հըպօ կը կոչուին այն դատակարգը որ տեսակ մը մարդկային մակարոյժներ են : Անոնք չեն գործեր, ընտանեկան կամ մարդկային ոեւէ պարտականութիւն չեն կատարեր. ծոյլ անպիտաններ են : Ձեռքը ինչ որ անցնի կ'ուտէ, կը ծախսէ, ընկերներուն ալ կը հրամցնէ : Կ'ուտէ, կը խմէ երբ գտնէ. երբեմն ալ կը մուրայ : Քալելով կամ բեռնակառքերուն մէջ պահուելով կը ճամբորդէ : Վաղուան հոգը չունի այն. օրը օրին կ'ապրի : Միշտ գուարթ է եւ բարիք ալ կ'ընէ ուրիշներուն : Ոմանք բարի, աղնիւ ընտա-

նիքի զաւակներ են, բարձր կրթութիւն առած են, բայց ինկած են նիւթապէս եւ բարոյապէս :

Նիւ-Եորք հանդիպեցայ այդ պընին՝ որուն հայրըն ու մայրը կը ճանչնային : Գուէճական կրթութիւն ստացած, երիտասարդ, Հոս միջավայրը փոխած էր զինքը, անգործ կը պտըտէր. կը խմէր եթէ գտնէր, եւ գինով վիճակի մէջ կը կռուէր ոստիկաններու հետ : Բանտ կը դնեն զինքը. բայց քանի մը օր վերջ դուրս կը հանեն աւելորդ ծախքէ ազատելու համար :

Օր մը քովս եկաւ որ երեսները սեփ սեւ, ուռեցած, թեւը երկու տեղէն կոտրուած, մարմինը վէրքեցած, ծածկուած : Չլըցանք հասկնալ թէ ի՞նչ պատահած էր իրեն : Պըմը պատիւ ունի, չ'ըսեր : Երբ վէրքերը կը կապէի, ինծի ըսաւ, «Իրեք ես դըրամ չունիմ» : Աստուած հոգիդ չկրնար առնել ես ի՞նչպէս դրամ պիտի առնեմ» ըսի :

Ամիսներ անցաւ օր մը փողոցը հանդիպեցայ իրեն որ մաքուր հագուած, կօշիկները ներկուած, ածիլուած, լորտի պէս կ'երթար : «Ի՞նչ է Ձարլի, (առնունք Գեորգ է) այս ի՞նչ փոփոխութիւն» ըսի :

Ձարլի սկսաւ խնդալ. «Եկուր հոս, սա լընչ բուսմը մտնենք որ պատմեմ» ըսաւ. մտանք սեղանի մը երկու կողմը նստեցանք. սկսաւ պատմել :

«Ողջ ըլլան սա գինեհատութեան օրէնքը գնողները, զիս հարուստ ըրին : Վարը չուկան գաղտնիները, զիս հարուստ ըրին : Մայք անուշով մէկը կը պահէ. երբեմն ինծի ձրի մէկ երկու գաւաթ կուտային : Անցեալ օր նորէն գացի, չտուաւ : Աղբա՛ր, երես ալ չմնաց, վերջապէս կնկանը աղաչեցի, գաւաթ մը առի խմելու չմնաց, «ոստիկանները կուգան կորի՛ ձայն մը լսեցի : Խանութիւն ետեւը փախայ, հոն բարձր պաշտօնի : Խառնութիւն ետեւը փախայ, դուրս ցատկեցի. տուհան մը կար, պատուհանը ելայ, դուրս ցատկեցի :

հոն վարը սպասող ոստիկանի մը գլուխը ինկեր հմ։ Սկսանք կռուիլ, իրար առնել պառկիլ։ Վեր վար, ոստիկանի սօփան ձեռքս անցաւ, գլխուն հատ մը զարկի, մարդը գետինը ինկաւ։ Եթէ փախչէի, ուրիշներ պիտի բռնէին։ Վայրկեան մը մտածելէն ետքը հնարք մը գտայ։ Ոստիկանին հազուստը հանեցի ես հագայ, գլխարկը գլուխս դրի, վազեցի։ Անդին ճանբուն վրայ ոստիկանին մօթօրսայքըլը կիցած էր և մեքենան կը գործէր։ Վրան հեծայ և քաղաքէն դուրս ելայ։ Ճամբան իմ գալս լսողները կը կարծէին թէ ճամբաներու ոստիկանն եմ։ Քանի մը հատը կայ-նեցուցի, զրպանէս փոխին տետրակը հանեցի, իբր թէ շուտ քշելու համար տուգանք պիտի գրեմ, ձեռքըս հինգ տոլար տուողները թող կուտայի։ Շահաւոր գործ մըն էր, միևնոյն ատեն զրօսանք մըն էր ինծի համար։

Մէկ ժամէն աւելի քշեցի, բայց մօթօր սայքըլի կազը հատնելու վրայ էր։ Բայց կը վախնայի տեղ մը կենալ կազ առնելու համար։ Կրնային զիս ճանչնալ։ Այս միջոցին տեսայ որ առջեւս խոշոր թրըզ մը կերթար, «կեցի՛ր», հրամանը տուի։ Նպատակս կազ առնել էր։ Մարդուն քովը մօտեցայ ես խօսք մը չըսած «որչափ կուզես» հարցուց։ «Երկու կալօն կը բաւէ» ըսի։

Մարդը շուարած ինծի նայեցաւ «դուն ընկերնի-րէդ աւելի յարմարող մարդ ես, մէր պիտի պահես» հարցուց։

Հասկցայ թէ թրըզը խմելիքով լեցուն էր, և նա խմելիք հասկցած էր։ Շիշ մը հուլիսքի երկնցնելով, «առ քիչ մը խմէ և խօսինք», ըսաւ։

Շիշը բերանս տարի, բայց չխմեցի։ Այսպիսի պարագաներուն խմել չըլլար։ «Ինծի նայէ կատակը

մէկդի ձգենք, հազար տոլար կուտաս նէ կը թողում, ինծի նեղութիւն մի՛ տար» ըսի փորձի համար։

«Ի՞նչ կըլլաս կոր, բարձրագոյն դատարա՛նն անգամ այդչափ կաշառք չպահանջեր։ Բոլոր ապրանքը քեզի պիտի տամ, 500 կը բաւէ» ըսաւ։ Քովս ղէնք չկար, արդէն ղէնքի հետ գործ չունիմ, ձեռքս զրպանս տանելով։ «Երկայն մի ըներ, ժամանակ չու-նիմ դրամը տուր ապա թէ ոչ հիմա քեզ կը տանիմ» պողացի։ Մարդը ձեռքը երկնցուց որ դրամը տայ, որովհետեւ հեռուէն ուրիշ մօթօրի մը ձայնը կուզար, ձեռքէն քաշեցի գլխուն հատ մը զարկի, գետինը պառկեցաւ։ Հագուստները հանեցի, ես հագայ, ոստիկանի հագուստներն ալ իրեն հագցուցի։ Թրըզին վրայ նստայ, սկսայ քշել։ Թրըզին մէջը սնտուկներով հուլիսքի լեցուն էր և առջեւը 1000 տոլար դրամ կար, որ ճամբան կաշառք տալու համար քովը տուեր էին։

Կէս գիշեր էր, մէկ կողմէն կը քշէի և կը խնդա-յի։ Կը մտածէի թէ հիմա ոստիկանները պիտի դային մարդը պիտի գտնէին, ոստիկանի հազուստովը, մինչեւ որ իր տէրտը հասկցներ։ Ես 50 մղոն տեղ դացած պիտի ըլլայի, բայց մինչեւ մէր պիտի երթայի։

Քիչ մը վերջը ուրիշ խոշոր թրըզի մը հանդիպեցայ, որ կաթ լեցուն է եղեր։ Մարդը վար իջած էր թրըզի աւրուած մէկ մասը շտկելու համար։ Զիս տեսածին պէս «քովդ թուրումպա ունիս» հարցուց։

«Այո» ըսի վար իջայ և սկսանք մէկտեղ գործել թայրը լեցնելու համար։ Գործը լինեցաւ առջի մարդուն ինծի տուած Հուլիսքի շիշը իրեն երկնցնելով «հրամ-մեցէք խմեցէք» ըսի։ Կառապանը ուրախութենէն մեցէք խմեցէք» ըսի։ Կառապանը առաւ և լաւ մը քաշեց։ Շիշը ակուանները ցուցնելով առաւ և լաւ մը քաշեց։ Շիշը ինծի երկնցուց որ ես ալ խմեմ։ «Ոչ ընկեր, ես չափ խմեցի, դուք խմեցէք» ըսի և շիշը պարպեց։

Քանի մը վայրկեան խօսակցելէն վերջը «օ՜ք ինծի բաներ մը կ'ըլլայ կոր, գլուխս կը դառնայ կոր» ըսելով գետինը ինկաւ։ Նախ վախցայ որ մարդը կը մեռնէր։ Անմիջապէս հասկցայ թէ առաջուան մարդը այս շիշը զիս քնացնելու համար տուած էր։ Նոր առիթ մը ներկայացաւ։ Անմիջապէս կաթի կառքին մէջէն կաթերը, խմելիքի կառքին մէջ փոխադրեցի և հուսաքիններն ալ կաթի կառքին մէջ փոխադրեցի, կաթնալաճառի հագուստները վրաս հագայ, իմիններս իրեն հագցուցի։ Հուսաքիններու վրայ բաւական կաթի շիշեր ալ շարեցի։ Ճամբայ ելայ։ Այլեւս կաթի ընկերութեան մարդն էի ճերմակ հագուստներով, ճերմակ գլխարկով։

Կէս ժամ յառաջանալէն հտ.քը դիմացը ճամբու
վրայ ինքնաշարժ մը տեսայ. որուն մէջէն երեք հոգի
ելլելով ինծի մօտեցան. և «ճամբան թրմդ մը տե-
սա՞ք» : հարցուցին :

Ես ապուշ ապուշ պատասխաններ տուի, ըսին թէ մէկը ագարակի համար աղբ պիտի բերէր, անոր կ'սպասենք» Գիշ մը մտածելէ վերջը նոր յիշածի պէս ըսի թէ «երկու հատ մօթօր սայլով՝ փօլիաներ Թրըգի մը քովը կեցած էին, բայց ինչ բնաւ չ'հաս- կըցայ»

Այս խօսքերուն վրայ շուարած իրարու բաներ մը մոլորացին, ինքնաշարժ մտան և փախան, վախցան թէ իրենք ալ պիտի բռնուէին:

Նախ մտածեիր էի թէ սա հազար տողաբը առնեմ
 փախչիմ, բայց երբ միտքքս եկաւ թէ Մայքլն գինե-
 տունը խուզարկուեցաւ և խեղճ մարդուն քովը բան մը
 չմնաց, որոշեցի թրքզը քշել հոն երթալ իրենց յանձ-
 նել: Ամիսներով ինծի համար ձրի խմելիք պիտի ըլ-
 լար հոն:

Եւո դարձայ, առաւօտուն կանուխ քաղաքը հա-
սայ, դեռ խանութները չէին բացուած: Անկիւն մը
դարձայ ոստիկան մը առջեւ տնկուեցաւ որ զիս կը
ճանչնար: Քանի մը անգամ կռուած էինք իրեն հետ
և մէկ հատ ալ ահռան կոտորէր էի: «Հէլօ՞ Չարլի,
այս ի՞նչ բարեփոխւմ, խելօքցա՞ր և ժողովուրդին կաթ
կը լւաժնես կոր,» ըսաւ:

«Պրն. ոստիկան, կը սխալիք կոր, իմ անունն ձորձ Լէյն է, ահա տետրակիս նայեցէ՛ք՝ պատասխանեցի եւ կաթի ընկերութեան տետրակը իրեն երկնցուցի որ թրըզի մէջ մնացած էր։ Ոստիկանը մէյ մը տետրակին մէյ մըն ալ երեսո նայեցաւ, թրըզին մէջէն քանի մը շիշ առաւ որ իրաւ կաթ էր։ «Ո՛հ» ըսաւ, «աչքերուս ալ չեմ հաւատար, սատանայ մը կայ այս գործին մէջ, կեղրսնին լուր պիտի տամ որ այսուհետեւ կաթի կառքերուն ուղադրութիւն ընեն։ «Դուն կաթէն շատ հեռու մէկն ես»։

Թրբբը քչեցի, Մայքի գաղտնի գինետան առջևը հասալ, երբ հասկցան թէ Թրբբը հուխքիով լեցուն էր սկսան պարպել, տեսնելու էիք Մայքի և կնկանը ուրախութիւնը: Մայք խնծի փաքէթ մը տուար երկըն-ցուց, և սկսաւ ճակատս համբուրել: «Ոչ չեմ ըն-դունիր, ես ապօրինի կերպով վառտկուած գրամ չեմ առներ» ըսի: 1000 տողարը գրպանս գրի քալեցի, Հիմա Լորտի պէս կը հագուեմ, կ'ուտեմ և խմելիքն ալ ձրի է»:

ձրի էն :
Գէորգ պատմութիւնը լինցուց . դեռ կը խնդար :
Իսկ ես կը մտածէի թէ գինեհատութեան օրէնք կոչ-
ուած անիմաստ փորձը ի՞նչ ոճրագործութիւններու
ճամբայ բացաւ և օրէնքը ծիծաղելի դարձուց :

ԼԻՃԵՐՈՒ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՄԷՋ

Ձեռք գիտեր աշխարհիս վրայ կա՞յ ուրիշ ոեւէ տեղ ուր բնութիւնը իր ամենագեղեցիկ և հրաշագեղ տեսարանները ցուցադրած ըլլայ, որչափ ըրած է Միացեալ Նահանգաց լիճերու շրջանին մէջ։ Կարծես բնութիւնը հին աշխարհի դէմ բարկացած է և իր բոլոր շնորհքները հոս այս նոր աշխարհը բերեր ու թափեր է։ Զուլցեցրիոյ մէջ 3—4 հատ մանր լիճեր կան և ամէն կողմէ հոն կը վազեն այս լիճերու և լեռներու տեսարանները դիտելու ու հիանալու համար, իսկ հոս Տիթրոյթի շուրջ միայն 460 լիճեր կան իրարու մօտ, որոնք իրենց անոյշ ջուրերով 120 հազար քիլոմէթր տեղ կը ծածկեն և ջուրերը մէկ լիճէն միւսը վազելով գետեր և հոսանքներ կը կազմեն։ Այս լիճերէն մէկը՝ Իրի, գրացի Օնթէրիօ լիճէն 165 ոտք բարձր է, որով աշխարհի հրաշալիքներէն մէկը՝ Նիակարայի ջրվէժը, կազմուած է հոն։ Նիակարա ոչ թէ միայն գեղեցիկութիւն մըն է ինքնին, այլ վեց միլիոն ձիու ոյժ արտադրող աղբիւր մըն է երկրին համար։ Այս շրջանը այցելելու նպատակաւ Նիւ Եորքէն ճամբայ ելայ Յու-նիսի տաք օր մը և Հըտսըն գետին վրայ ճամբորդող նաւ մը մտայ։ Լուսնի լոյսով երկու կողմի բլուրները, անտառները, գիւղերը և ամառանոցները դիտելով գետնի վեր կ'երթայինք։ Վոսիոր հոչակ հանած է իրբեւ գեղեցիկ նեղուց մը, իրաւ ալ գեղեցիկ է, բայց երկու կողմը ամայի բլուրներ և աւերակ դարձած հին տգեղ շէնքեր միայն կը տեսնես, իսկ հոս ամէն բան նոր է, ամէն կողմ կանաչ և ամենուրեք կեանք կայ։ Ութը ժամ այս գեղեցիկ նեղուցին մէջէն լեռներու,

կղզիներու շուրջը դառնալով Ալպընի հասանք։

Ալպընի պատրաստ շոգեկառքի մը մէջ նստուելով Նիւ Եորք նահանգի վերի մասերէն Իւթիգա, Սիւրազիւզ, Րօչէսթըրի պէս սիրուն քաղաքներու, կանաչ դաշտերու մէջէն, գետերու և լիճերու քովէն անցնելով Պըֆալօ եկայ։

Պըֆալօ՝ Իրի լիճին արեւելեան եզերքը շինուած չափ սիրուն քաղաք մըն է, ուր քանի մը ժամ պտտեցայ։ Նախագահ Մըքլինլիի զարնուած տեղը և հոն կանգնուած արձանը դիտեցի։ Ծուկայի մէջ ուր որ գորգավաճառի մը խանութը կը տեսնէի ներս կը մըտնէի և զիս յաճախորդ կարծելով փութացող հայ գորնէի և զիս յաճախորդ կարծելով փութացող հայ գորնէի զավաճառին «բարեւ ձեզ»ով մը յուսահատութիւն կը պատճառէի։ Ամերիկայի մէջ ուր որ գորգավաճառի խանութ կը տեսնես առանց վախճալու մտիւր, ընդհանրապէս հայ են, բայց երբ կը հասկնան թէ յաճախորդ չես կը կարծեն թէ հանգանակութեան կամ նպատակի մը համար եկեր ես, վախ մըն է կը պատէ զիրենք։

Այդ իրիկուն խոշոր շոգենաւ մը նստելով Իրի լիճին վրայ դէպի արեւմուտք 15 ժամ ճամբորդեցի։ ամբողջ գիշերը բէտիոյով Նիւ Եորքի և շրջակայ քաղաքներու զօնէրները մտիկ կ'ընէինք, սրահներու մէջ կը կարգայինք, կը զուարճանայինք։ Առաւօտուն երկու ժամ գետի մը մէջէն նաւարկելով երկու կողմի բլուրները, ծառերը և գործարանները դիտելով Տիթրոյթ հասանք։

Այս՝ Տիթրոյթ էի։ Գործարաններու քաղաքը, աշխարհիս ամէնէն հարուստ մարդուն հայրենիքը եւ կած էի։ Իրի և Հուրօն լիճերուն իրար գրկած, իրար համընկած տեղը նստած գեղեցիկ, սիրուն, հարուստ, բազմամարդ, երիտասարդ քաղաք մըն է Տիթրոյթ։

ուրիշ մը 120 միլիոն գնդասեղ, ուրիշ մը օրական 15,000 շիշ մեղան կ'արտադրէ: Քաղաքին շրջանակը 40 մղոն, մէկ պողոտան 9 մղոն է. օրական 100 հազար կէլըն կաթ կը գործածուի և ընդհանուր հարըստութիւնը մարդ գլուխ 200 տուար է:

Պու Գատիլլաք անունով հօթել մը կայ հոս՝ որ աշխարհիս ամենէն բարձր հօթելն է, 29 յարկի վրայ չինուած է: Երկու թատրոն կայ հոս, մէկը Եբրայեցեբէն, միւսը Զինարէն լեզու կը գործածեն, քաղաքին ջուրի շտեմարանը 16 էյքըր տեղ կը բռնէ և օրական 360 հազար կէլըն ջուր կը զտէ և կը զրկէ քաղաք:

Տէլրէյ կոչուած թաղն ալ այցելեցի, ուր քանի մը հազար Հայեր կը բնակին. տեսայ կարգով սրճարանները, նարտի ձայնին հետ տաճիկերէն կը խառնուէին, և հոն ալ երկրին կարօտը առի քիչ մը:

ԴԷՊԻ ԳԱԼԻՖՈՐՆԱ

Այս ճամբորդութիւնը Նիւ-Եօրքէն դէպի արեւմուտք 3200 մղոն հեռաւորութիւն մըն էր: Անկէ անդին Խաղաղական Ովկիանոս և ետեւը Ճաբոնիա է, ուր երթալու նպատակ չունիմ: Հինգ օրուայ երկայն ճամբորդութիւն մըն էր այդ հեռաւորար կառախումբի մէջ անկողին մը վարձեր էի, բայց կեանքիս մէջ երբեք անկողնով ննջարան վակոնով չէի ճամբորդած, ինծի համար նորութիւն մըն էր այդ:

Նիւ-Եօրքի կայարանը սեւ բեռնակիր մը պայուսակս առաւ, վակոնի մէջ առաջնորդեց և նստարան մը ցուցնելով «ահա հոս է ձեր տեղը» մուտաց, անհետացաւ:

Վերը նայեցայ պայուսակ դնելիք տեղ մը չկար: Իմ դէմս միեւնոյն բաժանումի մէջ երկու հատ երկտասարդ և աղուոր աղջիկներ նստեր էին: Աչքս որ կողմը որ դարձնեմ անոնց երեսը կը տեսնէի: Մտածեցի թէ ի՞նչպէս դէմ առ դէմ նստելով, ոտքերնիս իրար դպչելով հինգ օր հինգ գիշեր պիտի մնայի հոն առանց իրենց հետ խօսելու, ինչպէս սովորութիւն է Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ չխօսիլ: Մանաւանդ ինծի համար հանելուկ մըն էր թէ ի՞նչպէս և ո՞ւր պիտի պառկէինք գիշերները: Որոշեցի խօսակցութեան սկիւլ:

«Հոս քնանալու համար տեղ մը վարձեր եմ, ուր է այդ տեղը գիտե՞ք» հարցուցի աղջիկներուն:

Մեր գլխուն վերը ցուցնելով «ահա հոն է» պատասխանեցին. և զարմանքս տեսնելով «գիշերները այդ վրայի մասը կը բացուի, հոն կ'ելլէք կը քնանաք», աւելցուցին:

Աշխարհիս ամենամեծ սպանգանոցն ալ Շիգակոյի մէջ է : Հոս տարեկան 3 միլիոն խող , 3 միլիոն եղ և 2 միլիոն ոչխարներ կը մորթուին : Հոն ալ գացինք , մէկ մըն հեռուէն արիւնի հոտը քիթերնիս բարեւեց : Քիչ մըն ալ մօտեցանք . ձայներ մը եկաւ մեր ականջին , կարծես թէ հարիւրաւոր սղոցներով տախտակ կտրէին . խողերու ձայնն էր : Խեղճ կենդանիները նեղ ճամբայէ մը անցած պահուն մէյ մէկ ոտքէն չըլանով մը կը բռնուին , օղէն կը կախուին և այսպէս շարուած անցած պահուն , սեւ հսկայ մարդ մը ձեռքի դանակը կոկորդին կը խոթէ և արիւնը վազելով անդին կ'երթայ , անդին ան տաք ջուրի աւազանին մէջը կ'իյնայ և մորթը կը հանուի . քիչ մը անդին գըլուխը , ոտքերը , աղիքները կը բաժնուին : Այսպէս ամէն երկու ըսպէն խող մը կը մորթուի , կը մաքրուի սառնարանի մէջ կը դրուի : Կեանքիս մէջ այսպիսի վայրագ տեսարանի մը չէի հանդիպած : Արիւնը գետակի մը պէս կը հոսէր փոսի մը մէջ : Եղներու գլուխը մեծ մուրճով մը կը զարնէին , կը մեռցնէին : Ամէն վայրկեան մուրճը կ'իջնար և եղ մը կը տապալէր գետինը :

Շիգակոյէ վերջը Նիւ-Մեքսիգօ , Թէքսաս , Արիզօնա նահանգներէն անցանք . ամէն մէկը Ֆրանսայի չափ ընդարձակ այս երկիրները անապատներ են զրեթէ . տաքը սոսկալի էր : Միակ հետաքրքրական բաները զոր տեսանք քարիւղի հորերը և Ամերիկեան Հնդիկներն են : Այս վերջինները որ Ամերիկայի բուն տէրերն են , Նիկրօներէ շատ աւելի տգեղ , գեղին , կարմիր գոյներով արարածներ են , որ իրենց յատկացուած տեղեր միայն կրնան բնակիլ : Մինչեւ հիմա քաղաքակրթութեւն ձգտում չեն ցուցներ :

Գալիֆօրնիոյ սահմանին մօտանք , կեանքը սկսաւ :

ԳԱԼԵՖՈՐՆԻԱ

Ա .

«Խնչպէս գտաք Գալիֆօրնիան» : Ահա այս հարցումն է որ կ'ուզուի նորեկի մը : Ուր որ ալ ըլլայ , որու հետ որ խօսիս , շրթունքներէդ կ'սպասեն թէ ինչ պատասխան պիտի տաս : Վայ է եկեր գլխուդ , եթէ քիչ մը վարանում ցոյց տաս կամ աննպաստ բան մը ելլէ բերնէդ : Անմիջապէս երեսնին կը կախուի և եթէ քիչ մը անխոհեմ գտնուի՝ կարելի է լաւ ծեծ մըն ալ ուտես : Այս տեղի ժողովուրդը իրենց երկիրը գովելու կամ ուրիշներու կողմէ գովուելու այնպիսի վարժութիւն մը ստացած է որ տեսակ մը մեղաք մեկնալիս — գովելու խենթութենէն վարակուած են :

Լոս Անճէլըս ոտք դրած չգրած այս հարցումը այնչափ նետուեցաւ ինծի , որ եթէ ուրիշ անգամ այցելեմ այս քաղաքը , խոշոր տախտակի մը վրայ գրել պիտի տամ . «Գալիֆօրնիան գեղեցիկ գտայ» և ան ալ ցիցի մը ծայրը կախելով կռնակս պիտի տնկեմ և այնպէս պիտի պտտիմ փողոցներու մէջ , որ ամէն մարդ կարգայ . կամ թէ տորճանակ մը և բաւականաչափ փամփուշտ պիտի տանիմ հետոյ և ամէն հարցնողի ճակատէն պիտի զարնեմ որ ճամբորդները հանգիստ թուան : Ամենէն գէշը սա է թէ ժամանակ չեն տար որ չորս կողմդ նայիս և հասկնաս թէ ի՞նչ է : Առաջին վայրկեանէն կ'ուզեն որ բերանդ բաց մնայ , հիանաս և սխիս գովեստներու :

Ինչո՞ւ չըլլայ , ինչո՞ւ չսիրահարուին այս երկրին տեսակ մը սիրային հիւանդութեան չ'ենթարկուին : Յաւիտենական արեւ , միշտ զարուն , միշտ կեանք և

տպաւորութիւն մը կը դործէ նորեկին վրայ, մանաւանդ Նիւ-Եորքէն եկողին վրայ: Քաղաքը 442 քառակուսի մղոն գետնի վրայ տարածուած է: Տուները միայարկ, ցած և ցրուած են: Ամէն մի տուն ունի պարտէզ, առջեւը և ետեւը փողոցները լայն, երկար և մաքուր: Լոս Անճէլըս մեծ գիւղի մը տպաւորութիւնը կուտայ: Ո՞ւր են Նիւ-Եորքի երկնաքերձ շէնքերը... ո՞ւր են այն բազմայարկ տունները, ուր միայն սեւամորթ մը քեզ կը տանի դէպի վեր: Հոս չկան գետնի տակը կամ փողոցներու վերեւ երկաթուղիներ, չկայ նաեւ այն մեծութիւնը, վեհութիւնը, հարստութիւնը, չկայ նաեւ դժուարութիւնը, ապրելու համար պայքարը, այն տեղի կեանքի ծանրութիւնը որ կը ճնշէ ամենուն ուսերուն վրայ: Սանկ պարապ կ'երեւայ այս քաղաքը, որովհետեւ 20—25 տարուան մէջ գիւրին չէր 440 քառակուսի մղոն տեղ մը լեցնել: Անկատար է Լոս Անճէլըս իբրեւ քաղաք, եւ ամենանշանաւոր պողոտաներու վրայ կը տեսնես շատ մը պարապ գետններ որ շատ ալ բարձր գին ունին: Դէպի վեր, դէպի երկինք կը մեծնայ Նիւ Եորք, բայց լայնքին և երկայնքին կը մեծնայ Լոս Անճէլըս, Բասէտինա, Հօլիվուտ: Տուներ և վիլաներ տարածուած են մինչեւ լեռներու գագաթը:

Տեսայ Բասէտինան, ան որ միշտ նկարագրուած է իբրեւ դրախտ: Ծիքակոյի մէջ բարեկամ մը կը կոչէր զայն «անմահներու երկիր»: Իրաւ որ գեղեցիկ է, շատ գեղեցիկ, բայց չեմ կարծեր որ անմահ ըլլան այդ տեղի բնակիչները: Եթէ կան անմահներ Հօլիվուտի, Պիվեր Հիլի բնակիչներէն ոմանք են, որ շարժապատկերներով իրենք զիրենք անմահացուցեր են: Երբ կը պտըտէինք Հօլիվուտ և Պիվոլի Հիլ, բարեկամ մը ինձի ցոյց տուաւ շարժապատկերի աստղերուն

տունները, որոնցմէ իւրաքանչիւրը պալատ մըն էր: Տարբեր ձեւերով և ճարտարապետական նորութիւններով շինուած բոլորն ալ: Տեսայ Ուիլ Բաճըրսի, ձէթի Կէյնըրի, Չարլս Ֆարելի, Տուկլաս Ֆէրպէնքսի, Գօրին Կրիֆիթի, Մէյրի Փիքֆըրտի, Չարլի Չէվլինի տունները, որոնք աշխարհածանօթ են և միլիոններու տէր: Հոն էր նաեւ տունը լրագրիւններու մէջ այնչափ յիշուած Տօհէնիի, ծանօթ քարիւղի հարուստը, որ կաշիշուած Տօհէնիի, ծանօթ քարիւղի հարուստը, որ կաշիշուած էր Ֆօլին, և որուն դատաւարութիւնը շառք տուած էր Ֆօլին, և որուն դատաւարութիւնը ցնցեց Ամերիկան: Հոս է նաեւ ծիլէթի տիրոջ տունը և Հըրսթի պալատը: Չմոռնամ յիշելու թէ երբ դէպի Լոս Անճէլըս կ'ուղևորուէի, հարեւրաւոր Պիչ կ'ուղևորուէի ծովեզերքը կ'երթայինք, հարեւրաւոր քարիւղի հորեր տեսայ, որոնց մեքենաները կը գործէին գիշեր ցերեկ գետնէն կասօլին հանելու համար, որ Գալիֆօրնիոյ հարստութեան մեծ մասը կը մար, որ Գալիֆօրնիոյ հարստութեան մեծ մասը կը կազմէ: Ականատես եղայ նաեւ թէ ինչպէս նարինջ-ները սնտուկներու մէջ կը շարեն Ամերիկայի ամէն կողմերը զրկելու համար: Մէկ կողմէն նարինջները ջուրի մէջէն անցնելով կը լուացուին, քիչ մը անդին տարբեր մեծութիւններով տարբեր տեղեր կը թափուին, աղջիկներ և կիներ սնտուկներու մէջ կը շարեն և անդին սնտուկներու մէջ կը գոցուին և այս բոլոր գործողութիւնները մեքենաներով կը կատարուին գործատեղիներու մէջ:

ԳԱԼԵՖՈՐՆԻԱ

Բ.

Գալեֆորնիոյ բնակչութեան աճումին վրայ գաղափար մը կազմելու համար հետեւեալ թուանշանները կարգաւ կը բաւէ :

1890ին Լոս Անճէլըսի բնակիչներուն թիւն էր 50,395 : Տասը տարի վերջ, այսինքն 1900ին, կրկնապատկուած է, 102,000 : 1910ին՝ 320,000, 1920ին՝ 576,673, 1925ին՝ 1,100,000ի հասած է, 1928ին՝ 1,366,000, հիմա՝ 1,468,663 եղած է :

Կիլիկիոյ կլիման ճիշդ այս տեղի կլիմային նման է և հոն հողը աւելի բարեբեր ըլլալէն զատ շատ մը գետեր ալ կան : Եթէ Կիլիկիոյ ժողովուրդը այս համեմատութիւնով աւելնալու ըլլար, 500 տարիէ ի վեր, թուրք վարչութեան տակ, քանի՞ միլիոններու պիտի հասնէր : Թուրք փաշա մը անձամբ ըսաւ ինծի թէ՝ «Եթէ մեր տեղը (Թուրքին ըսել կուզէ) Գնչուները եկած և վրաններու տակ բնակած ըլլային, այս երկիրը աւելի կը չէնցնէին» :

Ահա այս է յառաջագէտ և յետագէտ ժողովուրդներու տարբերութիւնը :

Լոս Անճէլըս քաղաքի կալուածներուն արժէքը հիմայ 1,870 միլիոն կը հաշուուի : Քաղաքին մէջ 25 զբամաստներ կան՝ 241 մասնաճիւղներով և 1563 միլիոն զբամասներով : 1929ին միայն 31,721 նոր շէնքի համար արտօնութիւն տրուեց : Հոս 746 եկեղեցի, 158 հիւանդանոց, 75 հատ շարժապատկերի սթուսիոյ, 178 թատրոն, 4,780 մզոն երկայնութիւնով շինուած փողոցներ, 73 հանրային պարտէզներ կան,

որոնք 5,122 էլքը տեղ գրաւեր են :

Հոս տարեկան 45 միլիոն տոլար արժէքով պղտուղ և ընկոյզ կ'արտադրուի, և ամբողջ երկրագործական բերքին արժէքը 67 միլիոն տոլարի կը հասնի :

Ճարտարարուեստի մէջ ալ ետ մնացած չէ Լոս Անճէլըս : 1899 ին՝ 15 միլիոն տոլար արժէքով ապրանք շինուած է հոս : 1919 ին՝ 278 միլիոն, 1929 ին՝ 610 միլիոն : Այս հսկայ յառաջդիմութիւնը միայն Գալեֆորնիոյ յատուկ է :

Շատ յուսահատ պիտի ըլլալի եթէ Գալեֆորնիա եկած ըլլալով շարժապատկեր և ձայնապատկեր շինուած սթուտիոներէն ներս մտնել և տեսնել չկարողանայի : Բարեկամի մը շնորհիւ մուտքի արտօնութիւն մը ստացանք և ֆոքս սթուտիոն մտանք : 240 էլքը հողի վրայ շինուած այս հաստատութիւնը ինքնաշարժով պտղտեցանք, մեր քով ունենալով մասնաւոր առաջնորդ մը :

Այն խոշոր և հոյակապ շէնքերը, որոնք շարժապատկերներու մէջ կը տեսնենք, հոս միայն խաւաքարտէ շինուած պատեր են, ետեւը բան չկայ : Խոշոր ծառեր կան հոս որ թուղթէ և պարզ «ալլըյէ» շինուած են, պատկերին մէջ մենք իրական ծառ կը տեսնենք, ճիւղերով և տերեւներով :

Մէկ տեղ մը Չինաստանի մէջ ծովեզերեայ թաղ մը շինուած էր, ճիշդ Չինական տուններով և փողոցներով, առջեւը ջուր լեցուած, իբր թէ ծով էր, միայն ներքով, առնելու համար : Տուններու երեսն է ճիշդ պատկերը առնելու համար : Տուններու երեսն է միայն որ կը տեսնուի և թուղթէ շինուած են, անոնց ետեւը պարապ է :

Ասդին անգլիս խոշոր ժայռեր և քարեր կը տեսնուին բնական դոյնով և ձեւերով : Թուղթ են անոնք : Հոն տեսայ Նիւ-Եորքի Չինական թաղը, ճիշդ նոյն

խանութներով և տուններով։ Անդին Նիւ-Եորքի եր-
րորդ էվլենիւն մասնք՝ էլէվէյթըրի երկաթեայ սիւնե-
րով, վեր ելլելու համար սանդուխներով և քովի խա-
նութներով։ Բոլորը խաւաքարտէ շինուած և երկա-
թի գոյնով ներկուած են։ Նիւ-Եորքի Կրանտ Սէնթ-
ըը կայարանը հոն էր, ճիշդ վերի և վարի փլէթ-
ֆորմներով։

Տեղ մը շինուած էր մեծ գեղեցիկ գաղինս մը,
անդին թատրոն մը՝ բեմը, սեղանները, աթոռները,
նուագածուններու յատուկ տեղը, ինչպէս որ կ'երեւ-
նան պատկերներու մէջ, բոլորը կեղծ են և միայն
երեւոյթի համար շինուած են։

Ահա Լոնտոն քաղաքի մանրանկարը, Սբ. Պօղո-
սի գմբեթը, փարլամէնթի շէնքը, կամուրջը, պատու-
հանները, շէնքերը, որոնք կ'երեւին այնպէս ինչպէս
որ պիտի երեւնային հեռուէն, ցերեկ կամ գիշեր ա-
տեն։

Հոս Սինկ—Սինկ բանտը, որու վրայ մէկ նոր
պատկեր մը շինած էին քանի մը օր առաջ։ Բոլորը
կեղծ և շինծու են և անմիջապէս որ պատկերը
լմնայ՝ կ'այրեն ու կը վերցնեն։ Տեսանք այն տեղը,
ուր կ'այրեն այս լմնցած պատերն ու շէնքերը։

Կեղծ աշխարհի մը մէջ կը պտըտէինք, բայց ամէն
կողմ գեղարուեստ ու գիտութիւն կար։ Կրնայի երե-
ւակայել թէ ի՞նչ ծախք կ'ըլլար և ո՞րչափ զրամ կը
վատնուէր մէկ պատկեր մը շինելու համար։

Ուրախութիւնս կատարեալ եղաւ երբ տեղ մը
հասանք, ուր ճիշդ այն պահուն ձայնաւոր պատկեր
մը կ'առնէին։ Հոն էր աստղը, այն աղջիկը որ մու-
վիներու մէջ կը տեսնենք, Լուի Մօրէնը, հոն էր նաեւ
իր սիրահարը՝ Ֆիլիփ Հօլմը և կեանք անուշով պատկեր
մը կը շինուէր։ Մեղի թուլատրեցին որ մէկ կողմ կե-

նանք և դիտենք։ Ես չեմ կրնար նկարագրել այն
գործիքները, լուսանկարները, որ գործի վրայ էին։
Զատ զատ մարդիկ երեսն գործիքներուն վրայ էին,
դերակատարները իրենց դերերը կը կատարէին իբր թէ
հանդիսականներու առջեւ եղած ըլլային։

Բարձր սուրիչ մը նշան կուտար լռելու, մենք
ամէնքս լուռ կը կենայինք և դերակատարները կ'ըս-
կըսէին իրենց խօսակցութիւնները և սիրաբանու-
թիւնները իրարու հետ։ Կը տեսնէի, կը լսէի իրա-
կան թատերախաղը որ մենք վարժ էինք վարագոյրի
վրայ տեսնել հազարաւոր մղոն անդին։ Ի՞նչ ուշադ-
րութիւնով և իրական զգացումով անոնք կը կատա-
րէին իրենց դերերը։ Ամէն անգամ որ մաս մը կը
լմնար, կը կրկնէին, այնպէս որ ամենալաւը ընտրեն
պատկերներուն մէջէն։

Տղայոց դպրոցի մը ձայնապատկեր մը կ'առնէին,
բոլոր դերակատարները զրատեղաններու առջեւ նըս-
տած, վարժուհին վերը իր տեղը գրաւած՝ տղաքը կը
կանչէր մէկիկ մէկիկ և քարետախտակին վրայ գրել
կուտար։ Տղոցմէ ոմանք անկարգութիւն կ'ընէին,
միւսները բարձր ձայնով կը խնդային։ Նոյն պահուն
վարժուհիին սիրահարը կ'երեւնար պատուհանէն։ Այս
բոլոր շարժումները և ձայները կ'արձանագրուէին։ Ո՞վ
բոլոր շարժումները և ձայները կ'արձանագրուէին։ Ո՞վ
գիտէ աշխարհի ո՞ր կողմերը ցուցադրուելու համար։

Ուրիշ տեղ մը Սպանիական պատկեր մը կ'առնեն,
բոլոր դերակատարները, աստղը և ուրիշներ Սպան-
իական հագուստներ հագած՝ զէնք կը պարպէին, կը
նիական հագուստներէն ոմանք ձանչցայ և ան-
պարէին։ Դերակատարներէն ոմանք ձանչցայ և ան-
գամ մը՝ «Նա», սա աղջիկը կը ձանչնամ ըսի բարձր
գամ մը, որ լսուելով խնդուք պատճառեց։ Այն-
ձայնով, որ լսուելով խնդուք պատճառեց։ Այն պատշա-
տ անդիտակցաբար խօսած էի։ Այս պատշա-
տ անգամ օղապարիկներ
նէն հետաքրքրական էր։ Շատ մը օղապարիկներ

տեսանք՝ մանր չափով, կ'երեւի թէ պատկերի մէջ կը խոշորցնեն կամ հեռուէն տեսնուածի տպաւորութիւնը կուտան: Տեսանք նաեւ խոշոր շոգեհաւ մը, որուն միայն մէկ մասը շինուած կը ցուցադրուէր, տախտակէ և թուղթէ շինուած էր:

Մեզ տարին նաեւ շարժապատկերի աստղերուն սենեակները, ամէն մէկը 4—5 սենեակներով պլտիկ տուններ են, ուր կը հազուին և կը պատրաստուին: Ուիլ Րաճըրսի, Մէյրի Փիքֆըրտի, Տուէլէս Ֆէրպէնքսի, Ճէնէթ Կէյնըրի (Սընի ապշ ընի և Սեյլընք Յէյլընի հերոսուհիին) հազուելիք սենեակները: Գօրին Կրիֆթի և Չարլի Չէփլինի էրարթմէնթները տեսանք և պըտեցանք: Իրականութեան և կեղծիքի աշխարհն էր որուն ականատես կ'ըլլայինք:

Չեմ կրնար անցնիլ առանց խորին շնորհակալութիւն յայանելու Լոս Անճէլըսի և Փասէտինայի բարեկամներու: Արեւմտեան աշխարհի և արեւմուտքի ամենայեան ծայրը ապրող այս պատուական հայերը արեւելեան հիւրասիրութեան ամենաբարձր տեսակը կը պահեն իրենց սրտին մէջ: Ժամերով չէ՝ բոլոր օրը իրենց գործը ձգելով զիս կը պտոցնէին: Պիտի չիլիւն ամոնց անուները, որովհետեւ անկարելի է արգարուծիւնով յիշել զանոնք: Ազնիւ, հիւրասէր ժողովուրդ մըն են հոս մեր ազգակիցները: Կը յանձնարարեմ բոլոր բարեկամներուս որ անգամ մը այցելեն Գալիֆօրնիան և խօսքը մէջներնիս միշտ պէտք է գովեն այս երկիրը որչափ ատեն որ հոս են, այն ատեն պիտի տեսնեն թէ ձեռքերու վրայ կը պտտին, և հիւրասիրութիւնը ծայր աստիճանին կը հասնի: Եթէ ունին ուէ աննոյապտ բան մը այս նահանգին մասին, գոնէ հազար մղոն հեռանալէն վերջը թող ըսեն:

ՔԻՉ ՄԸՆ ԱԼ ՆԻՒ ԵՈՐՔ

Քանի մը ամիս առաջ երբ Լոս Անճէլըս էի՝ Գալիֆօրնիոյ վրայ գրեցի, յուսալով որ գոհ պիտի թողում այն տեղի իմ հիւրընկալ բարեկամներս: Այն գրութիւններու մէջ «հոն գետ չկայ» ըսեր եմ, Ուոթըրթաունի հայաքաղաքէն Տք. Հ. Ճէլալեան բարեկամս հաւար մը բարձրացուց: Կարծես թէ պիտի չորցնէի Գալիֆօրնիան, նարնջենիներովը, արմաւենիներովը, ձմերուկներովը ու մուլի սրտներովը:

Աշխարհացոյցը 50 տարի առաջ Աստուածատուր Խալֆայի քովը սորվեր էի և մինչեւ հիմա Զինաստանի գետերը միտքս են: — Օպի, Ենիսէ, Լէնա, Եանկիկեան, Եւն. բայց Գալիֆօրնիայիները միտքս չեկան: Եթէ գիտնայի թէ բարեկամս այդքան դժգոհ պիտի ըլլար՝ գետերով կը ծածկէի ամբողջ նահանգը, և կամ հակայ լիճի մը կը վերածէի զայն:

Մեր քաղաքը Սասունցիներ կային: Անոնցմէ մէկը Աւագ Ուրբաթ գիշերը եկեղեցի գացեր է, երբ վարդապետը կը քարոզէ և չափազանցելով կը նկարավարէ թէ ինչպէս Հրեաները մեր Քրիստոսը ծեծեր, գըրէ թէ ինչպէս Հրեաները մեր Քրիստոսը ձեռնալարեր և սպաններ են: Սասունցին բարկութիւնով լեցուն դուրս կ'ելլէ, Հրեայ մը կը գտնէ, կը ծեծէ, գլուխը կը պտտէ: Հրեան արիւնները վազելով ծէ, գլուխը կը պտտէ: Սասունցին կը ձերբակալեն: Դատաւորին կ'երթայ. Սասունցին կը ձերբակալեն: Դատաւորը կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ վիրաւորեց Հրեան:

— Տէր դատաւոր, կը պատասխանէ Սասունցին, ասոնք մեր Յիսուսը չարաբերով սպաններ են:

— Ասիկա հին դէպք մըն է, 1900 տարի առաջ եղաւ, կ'ըսէ դատաւորը:

— Տէր դատաւոր, ես երէկ միայն լսեցի, կը պատասխանէ Սասունցին:

Եթէ անգամ մըն ալ հոն երթամ, կազանդ-պապային նուէրը, որ խոշորացոյց մըն է, հետո կը տանիմ:

* * *

Տեսակ մը նախանձ է կարծեմ որ զիս կը մղէ քիչ մըն ալ Նիւ Եորքի վրայ գրել: Պակաս թողուցածներու համար պատասխանատու չեմ որովհետեւ շատ պակաս պիտի թողում, Նիւ Եորքի մասին գրելու համար մէկ տարի շարունակ «Պայքար»-ի բոլոր էջերը լեցնելու է, իսկ հիմա քանի մը սիւնակ հազիւ կուտայ մեզի «Պայքար»ը:

Հոլանտական ընկերութեան մը կողմէն Հըտսըն անունով նաւապետ մը 1609-ին Նիւ Եորք կը հասնի և Հըտսըն գետէն վեր մինչեւ Ալպընի կը նաւարկէ: 1626-ին 200-ի չափ գաղթականներ կը հաստատուին հոն և Փրիթըր Մինուլիթ անունով մէկը Մանհաթթըն կոչուած մասը 24 տղարնոց համրիչի փոխարէն Հնդկէ մը ծախու կ'առնէ:

1664-ին բնակիչներու թիւը կը հասնի 1500-ի երբ Անգլիացիները Տիւք ալ Եորքը նաւատորմիղով մը կը ղրկեն և կը գրաւեն զայն Հոլանտացիներէն:

Հիմա Մանհաթթըն Նիւ Եորքի կեդրոնական մասն է որ չորս կողմէն գետերով շրջապատուած է 22 քառ. մղոն տեղ մըն է և վրան կը բնակին 3 միլիոն ժողովուրդ: Եթէ այս ժողովուրդը Հոս Անձէլըսի պէս միայնակ տուններու մէջ բնակէին՝ 22 քառ. մղոնի տեղ 500 քառ. մղոն տեղ պէտք պիտի ըլլար: Հոս քաղաքը գէպի վեր կը մեծնայ, հոն՝ լայնքէն և երկայնքէն կ'ընդարձակուի:

Մեծն Նիւ Եորք կը պարունակէ նաև Պրօնքսը, Պրուքլինը և Լօնկ Ալէնտը, որ 191,000 էջք է, ուր

կը բնակին 7 միլիոն հոգի: Շիքախոյի տարածութիւնն է 125,000 էջքը:

Նիւ Եորքի կալուածային հարստութիւնն է 19000 միլիոն տոլար: Ամբողջ Միացեալ Նահանգաց կալուածային հարստութիւնն է 320,000 միլիոն տոլար:

Նիւ Եորք քաղաքի պարտքն է 1858 միլիոն տոլար, որ մարդ գլուխ 1500 տոլար ըսել է: 415 միլիոն տոլարը եկամուտ բերող կալուածի վրայ է և եթէ քաղաքը իր կալուածները ծախէ իր պարտքը գոցելէ զատ՝ բոլոր նահանգներու պարտքին 15 առ հարիւրը կը վճարէ:

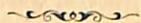
Նիւ Եորք 4000 մղոն փողոցներ ունի 32,000 անկիւններով, 120,000 ելեկտրական լոյսեր կը վառին ամէն գիշեր փողոցներու մէջ, միայն լոյսերու ծախքն է ամէն օր 5 միլիոն տոլար:

Ամէն առաւօտ 4 միլիոն ժողովուրդ փողոցները կը թափին և իրիկունը կը վերադառնան: Այս բազմութիւնը փոխադրելու համար 1945 մղոն երկայնութիւնով գետնի տակէն և փողոցներու վրայէն երկաթուղիներ կը գործեն: Միայն ասոնք օրական 5000 կաթուղիներ կը գործեն: Մարդ կը վառեն և 2,800,000 մարդ կը փոխադրեն: Պըսեր, թէքսիներ, ինքնաշարժեր և հանսադրեն: Պըսեր, թէքսիներ, ինքնաշարժեր և հանսադրեն կառքեր այս հաշիւին մէջ չեն: Հոս 400,000 անձնական և 23,000 վարձու ինքնաշարժներ, 15,000 պըս, 70,000 բեռի կառքեր կան: Ոստիկաններու բանակ մը կ'աշխատի գիշեր ցորեկ երթեւեկը կանոնաւորելու, նորէն շատ անգամ խեղդուելու աստիճան ժողովուրդը կը սեղմուի կառքերու մէջ, և տարեկան 20,000 արկած կը պատահի:

Նիւ Եորքի մէջ ամէն վայրկեան զաւակ կը ծնի, ամէն մի ժամ 14 զոյգ կ'ամուսնանան: Ամէն օր դուրսէն կէս միլիոն հոգի քաղաք կուգան: Ամէն 20

Քանի որ պակաս պիտի թողունք ա՛լ պէտք է
դադրինք, բայց չլմնցուցած պիտի ըսեմ:

Նիւ Եորք մեծ է, հարուստ է, հոյակապ է, մա-
քուր է, կանոնաւոր է, միեւնոյն ատեն գեղեցիկ է:
Բնութիւնը զայն օժտած է իր բոլոր գեղեցկութիւն-
ներով. ծով, գետ, կղզի, բլուրներ, անտառ, մաքուր
օդ և մաքուր ջուր: Կրնամ ըսել թէ աշխարհիս մայ-
րաքաղաքներուն մէջ ամենէն փառաւորն է:

ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՎՏԱՆԳԻ Մէջ

Ներկայ ժամանակին մէջ ամենաբուռն յարձակու-
մի ենթակայ է ընտանիք կոչուած հաստատութիւնը:
Քաղաքակրթութեան այս միջնաբերդը, իր իսկ ձեռքով
փրցուելու վտանգին մէջ է: Քանի մարդկութիւնը կը
յառաջդիմէ քաղաքակրթութեան ճամբուն մէջ, քա-
նի գեղջկական կեանքը կը փոխուի քաղքենի կեան-
քի՝ ընտանիքն ալ դժուարակազմ և կնճառոտ հաստա-
տութիւն մը կը դառնայ: Մէկ կողմէ նորերու կազ-
մութիւնը կը պակսի, միւս կողմէն արդէն իսկ կազ-
մուածները կը քակուին: Այս կերպով մարդկային
ընկերութեան առաջին և հիմնական կորիզը կործա-
նումի ճամբուն մէջ կը մտնէ:

Ցաւալի իրողութիւն մըն է որ քանի ճարտարա-
ուեստը և հարստութիւնը կ'աւելնան, քանի մարդը
կը զարգանայ և կը յառաջդիմէ մտաւորապէս և տըն-
տեսապէս, այնչափ կը պակսի ամուսնութիւնը և կ'ա-
ւելնան ամուսնալուծումները:

1926ին Մ. Նահանգներու մէջ մէկ միլիօն ամուս-
նութիւններ պատահած են: Ըսել է որ 120 անձերէն
մէկը միայն ամուսնացեր է: Ասոր փոխարէն 181,000
ամուսնալուծումներ եղած են: Ըսել է թէ ամէն վեց
ամուսնացողի դէմ մէկ ամուսնալուծում եղած է: Ա-
ւելին կայ, ամուսնալուծումներու թիւը տարուէ տա-
րի աւելնալու վրայ է: 1870ին 616 ամուսնացեալնե-
րէն մէկը լուծուած է 1890ին 225էն մէկը, 1916ին
206էն մէկը, 1926ին 134էն մէկը: Այդ հաշուով 50
տարուան մէջ 5 անգամ աւելի պիտի ըլլայ ամուսնա-
լուծուածներու թիւը, այսինքն 25 ամուսնացեալներէն

դուն, բայց խնդիրը սա է թէ մարդկութիւնը կրնար անոր տեղը լեցնել այդ ասպարէզներու մէջ, բայց չկայ անոր տեղը բռնող ուրիշ մը՝ ընտանիքի մէջ։ Կերպով մը իգական սեռը մրցակցութեան ելաւ այրերու հետ եւ հետեւանքը եղաւ զրկում անոնց սէրէն եւ կործանում ընտանիքի։

Մեր համոզումն է թէ իգական սեռի ազատագրութեան գործը ծայրայեղութեան տարուելով կրնը ընդօրինակելու ելաւ այր մարդը եւ իր վրայէն վերցուց այն հրապոյրը որ այր մարդուն սիրտը գրաւելու համար ամենաազդեցիկ եւ բնական ոյժ մըն էր։ Սէրը բարոյական եւ ֆիզիքական զգայարանքներու կը հետեւի եւ ոչ թէ արուեստի կամ մտային տաղանդներու։ Հիացումն ու գնահատումը սէրէն բոլորովին տարբեր բաներ են։ Սէրը նկատի կ'առնէ միայն ցեղի համար օգտակարը։ Թող կրնը ուզածին չափ ընդօրինակէ մարդը, բայց պէտք է զիտնայ թէ սէրը կ'ուղղուի երկու սեռերու մէջ եղած տարբերութիւններու։ Նմանութիւնը կը կտրէ այն միասնիկ կապը որ կը միացնէ արականը իգականին։ Ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ երիտասարդ մը սիրէ այն աղջիկը որ պայուսակը ձեռքը՝ դուռնէ դուռ բռնելով եւ կ'ազդէ, կամ դանակի ի ձեռին վիրաբուժութիւն կ'ընէ։ Մարդ կը վախնայ ամուսնութիւն առաջարկելու աղջկան մը որ փաստաբանական գրասենեակին մէջ նստած՝ ամուսնալուծումի դատով մը զբաղած է, կամ երկայն կօշիկներով ձիարշաւ կ'ընէ, կամ ձեռքը ամպլոնին զարնելով ճառ կը խօսի։ Ինչպէ՞ս համարձակիս առաջարկելու որ քու տանդ մէջ պարփակուի եւ զաւակներուդ հոգ տանի այն աղջիկը որ կառավարական մեծ պաշտօն մը կը վարէ կամ աստղաբաշխութիւնով կ'զբաղի։

Ազատութիւնը իգական սեռի իրաւունքն է,

մարդկութեան շահն իսկ է, բայց պայմանաւ որ կրնը կրն մնայ։ Քանի հեռանայ կրնը իգականութենէն՝ այնչափ կը հեռանայ ընտանիքէն։ Մինչ կրնը կոչուած է ընտանիք կառավարելու։ Միթէ ընտանիք մը կառավարել աւելի՞ զիւրին է քան զրամատուն մը կառավարել։ Պակա՞ս տաղանդ եւ կարողութիւն կը պահանջէ բարձր, ազնիւ նկարագրի տէր մարդիկ հասցնել աղբին քան թէ նոր տարրի մը կամ աստղի մը գիւտը ընել։ Նաբոլէօն մը չէր կրնար ուրիշ Նաբոլէօն մը ստեղծել, բայց մայր մը կը հասցնէ այնպիսիներ։ Բանակներու յաղթել, երկիրներ գրաւել, հերոսութիւններ կն, բայց ընտանիք մը կազմել ու զայն վարել աւելի մեծ ռազմագիտութիւն կը պահանջէ։ Ինչո՞ւ կրնը արհամարհէ այս Աստուածատուր ձիրքը եւ պարտականութիւնը։ Աւելի մեծ է այն կրնը որ Գ. Լուսաւորիչ մը, Սահակ մը, Մեսրոպ մը, Լինքըն մը կը հասցնէ աղբին քան թէ ախոյեան մը կ'ըլլայ լողալու կամ սաւառնելու մէջ։

Ընտանիքին ուրիշ մէկ թշնամին է Համայնայնությունը։ Գօմմիւնիզմը չճանչնար սեփականութեան իրաւունք, ան կը հարուածէ ամէն տեսակ իշխանութիւններ։ Կը յարձակի ամէն տեսակ կառավարական ձեւի վրայ, կը խլէ ամուսնութեան նուիրագործեալ կապը եւ անոր տեղ կը դնէ ազատ սեռը։ Պակա՞ս կ'ընդունի իբրեւ անուական ձեւակերպութիւն մը եւ միւնչիւ իսկ կը վերցնէ զաւակներ հոգալու պաշտօնը ընտանիքէն, դարձնելով զայն պետական գործ մը։ Ամէն տեսակ սեփականութեան իրաւունք ջնջելով՝ կը խափանէ նաեւ երկան սեփականութիւնը կնոջ վրայ եւ ծնողքներու իրաւունքը՝ իրենց զաւակներուն վրայ։ Կրնը երկանը չէ այլեւս, ինչպէս տղաքը ծնողացը չեն։ Ահա մեծագոյն հարուածը ընտանիքին։

Այսօր աշխարհի ուշագրութիւնը դարձեր է Ռուս
սխալ վրայ, ուր կը կատարուի այս հսկայ փորձը. զօ-
րաւոր բանակի մը գիկտագորութեան կռիւած՝ ժո-
ղովուրդին կը պարտադրուի այս ալանդակ ձեռնարկը
որ պիտի տեսէ մինչեւ այն ատեն երբ ժողովուրդը ար-
թըննայ և տէր դառնայ իր բնական և օրինաւոր հա-
կունքներուն և փրկուի կործանումէ։ Գոհ է հոն ժո-
ղովուրդը և չկրնար ալ ըլլալ։ Այն կէնը որ երկու
տարուան մէջ 12 ամուսին փոխեր է՝ կը ցանկայ հին
դրութեան պէս մէկ ամուսին միայն ունենալ։ Գօմ-
միւնիզմը չկրցաւ տալ ոչ մարդուն, և ոչ կնկան այն
երջանկութիւնը որ կը գտնէին անոնք ընտանիքի սեղմ
չըջանակին մէջ։ Կառավարութիւնը չկրցաւ փրկել այն
աղաքը որ կը թափառին փողոցները՝ խնալով ան-
բարեյականութեան և ոճիրի ամենախորին անդունդ-
ներու մէջ։ Մայրը, միայն մայրն է որ կրնայ զաւակ-
ներ մեծցնել, խնամել, և անոնց տալ մարդկային կրթ-
ութիւն։ Ինչո՞ւ մարդկային մայրը զրկուի այն ա-
ռանձնաշնորհումէն՝ զոր կենդանիներն իսկ կը վայե-
լեն։ Ինչո՞ւ մարդ ձագուկը բացառութիւն կազմէ այս
բնական օրէնքին։

Անոնք որ բնութեան հաստատ օրէնքներուն գէտ
կը մաքառին, դատապարտուած են անյաջողութեան և
կործանումի։ Վարձու կ'ինեք, կառավարական բնակա-
րաններ չ'են կ'ընար տալ այն խնամքը՝ զոր ամենաաղ-
քատ և ազէտ մայրն իսկ իր փափուկ ձեռքերով կու-
տայ իր զաւակին։ Յեղին գոյութեան մ'իսկ պայմանն
է բնտանիքը։

Գլէրանս Տարրօ, հռչակաւոր փաստարանը և նորագոյն ըմբռնումներու դրօշակիրը՝ այս նիւթին շուրջ ստղէս կ'արտայայտուի. «Բնոանիքի մասին կայացած ըմբռնումներն ալ փոփոխութեան ենթակայ

եղած են : Իրաւ է որ վերջին 50 տարիներու ընթաց-
քին ամուսնալուծման պայմանները զիւրացած են ,
բայց ասիէ Հնտեւիր թէ սեւերու յարաբերութեանց օ-
րէնքները փոխուած են : Պէտք է ձեռք բերուի հետ-
զփոթել , Ընտանիք կամ տուն՝ կեանքը պահպանող ըն-
կերային հաստատութիւն մըն է : Ամուսնական օրէնք-
ներ քոյութիւն ունենալէ շատ առաջ ամուսնութիւններ
տեղի կ'ունենային՝ բնական օրէնքներու հիման վրայ :
Մարդուն սահմանած օրէնքները կը փոխուին , բայց
բնութեան կարգադրութիւնները կը մնան միշտ նոյնը » :

Բնտանիքի զաղափարը ստացական չէ, որեւէ դա-
րու մէջ օրէնսդիրներու կողմէ հնարուած և մարդկու-
թեան վրայ բռնադատուած օրէնք մը չէ։ Անասուն-
ներն անգամ նախանձախնդիր են իրենց ընտանիքին,
չատերը բաղմալնութիւնն իսկ չեն ներել։ Անոնք
կ'ապրին իբրեւ այր ու կին, իրենց ձագուկներովը,
մինչև որ ձագուկները կարող ըլլան իրենք զիրենք հո-
գալու եւ զիմադրելու կեանքի պայքարին։

գալու եւ դիմադրելու կեանքը պահպանելու համար
Ընտանիքին տրուած այս հարուածներուն ամու-
նայտուի ազդեցութիւնը երեւան կուղայ սերնդաբերու-
թեան եւ ազգերու ապագային վրայ: Որչափ ընտա-
նիքի հին կազմը կը խախտի, այնչափ նուազ զաւակ-
ներ կը ծնին: Ո՞ւր են այն օճախները որոնց շուրջ
կը հաւաքուէին 10-12 ամէն սեռէ եւ տարիքէ անդամ-
ներ: Մեծ հայր, մայր, զաւակներ, հարսեր եւ թոռ-
ներ: Ես կը ճանչնամ ընտանիքներ ուր 40 հոգի մէկ
սեզանի շուրջը կը նստէին: Կը ճանչնամ կիւն մը որուն
57 հոգի «Մեծ մայր» կը կանչէին: Ազգի մը ամենա-
մեծ աղէտը սերունդներու պակսիւնն է: Յրաճուա իր
այնչափ հարստութիւնով, իր այնչափ լայնածաւալ
գաղթավայրերով՝ ա՜հ ու սարսափի մէջ կ'ապրի Գեր-
մանիոյ առջեւ, որովհետեւ Յրաճուայ ընդգրկած քա-

դաքականութիւնը եւ ընկերային կազմը աւելիք կը հանդիսանան սերունդի արտադրութեան: Ֆրանսա ազատ երկիր է եւ մարդ կրնայ կենակցիլ որուն հետ որ կ'ուզէ: Այս ազատութիւնը աղէտ դարձեր է այդ զեղեցիկ երկրին:

Ասոր վրայ աւելցուցէք ամուսնալուծումներու դիւրութեան պատճառաւ զաւակներու ենթարկուած ֆիզիքական եւ բարոյական անկումները, եւ ահա պատկերը կատարեալ կ'ըլլայ: Ամենավտանգաւոր եւ ստորին ոճրագործները լուծուած ընտանիքներու արտադրութիւններն են: Հիքմէնի եւ Հընթի պէս հաւա-մարդկային ոճրագործներու ծնողքը 7 տարիէ ի վեր բաժնուած ծնողքներու զաւակներ են, որ 10—12 տարեկան հասակին մէջ աշխարհ նետուած են անխընամ: Բոյնէն ելած թուչունի կը նմանին անոնք որ ամէն տեսակ փորձանքներու եւ անկումներու ենթա-կայ են:

Ուրեմն ի՞նչ ընենք, դամբանականը կարգա՞նք ընտանիքին, դարերէ ի վեր մեր ազգին պարծանքը եղող Հայ քրիստոնեայ ընտանիքին:

Պէտք է խոստովանիլ թէ հայ ընտանիքն ալ զերծ չ'մնաց այս ընդհանուր յարձակումէն: Կարելի չէր չ'աղդուիլ այն միջավայրէն ուր նետուած է մեր ազգը ցրտուցան: Դժբաղդ ենք ամէն կերպով, դժբաղդ նաեւ անով որ ամբողջ հայրենիք մը չունինք մաքուր պահե-լու համար մեր ազգային նկարագիրն ու աւանդու-թիւնները: Զրկուած ենք այն շատ մը ազգականերէն եւ միջոցներէն որոնք կը ծառայեն պահելու ընտանիքը եւ անոր հետ ազգային յատկանիշները:

Աշխարհս յեղաշրջումի մէջ է. ընտանիքի գաղա-փարն ալ փոփոխութեան պիտի ենթարկուի: Հին, նահապետական դրութիւնը պիտի վերցուի, իշխանու-

թեան, հնազանդութեան գաղափարները պիտի փոխ-ուին. բայց այս բոլոր փորձերէն վերջը մարդկութիւնը պիտի վերագառնայ ընտանիքի գիրկը: Որչափ որ մոլորի նորանշան վարդապետութիւններով, ուշ կամ կանուխ պիտի դառնայ հոն, ուր միայն պիտի գտնէ հանգիստը իր տանջուած մտքին, վրդոված ջիւղերուն եւ չարչարուած հոգիին:

Իսկ մենք հայերս որ կողոպտուած ենք բոլոր ազ-գերու վայելած օրհնութիւններէն, պէտք է ամուր բռնենք ընտանիքի կազմը: Այս է մեր ամենասուրբ եւ անհրաժեշտ յենակէտը: Հայ երիտասարդը, մա-նաւանդ Հայ կիներ, մեծ դեր եւ մեծ պարտականութիւն ունին: Մեզի համար ընտանիքը բանաստեղծական վերացում մը չէ, ստիպողական պէտք մը եւ ազգային պարտականութիւն մըն է: Ես հաւատք ունիմ հայ օրիորդին եւ հայ կնոջ վրայ. չկայ ուրիշ կին մը աշ-խաղհիս վրայ որ հայ կնոջ չափ փորձուած, չարչար-ուած եւ կատարեալ գտնուած ըլլայ: Հայ կիները շատ ազնիւ եւ բարձր գիրք մը կը գրաւեն բոլոր ազգերու կիներու մէջ: Քաջալերենք զանոնք, օգնենք անոնց, որովհետեւ անոնք են որ պիտի կարողանան պահել հայ ընտանիքը, հայ լեզուն, հայ աւանդութիւնները եւ ա-նոնք միայն կրնան հասցնել ճշմարիտ հայեր եւ պահել մեր վտանգի ենթարկուած գոյութիւնը:

ԱՆՅԱՂԹԵԼԻՆ

Մեծն Նաբոլէօն իւր զինուորներուն վրայ հպարտանալով «այս մեծ բանակը չյաղթուիր» պոռագեր էր : Երրորդ Նաբոլէօնն ալ նոյնօրինակ խօսք մը քսաւ , «եթէ երկինք իյնայ , սուրներով կը կանգնեցնեմ» : Գերման Կայսրը երբ 8-10 միլիոննոց երկաթեայ բանակը աչքին առջեւ բերաւ , կարծեց թէ անյաղթելի է . բայց բոլորն ալ յաղթուեցան : Իմ զրեկիքս ուրիշ անյաղթելի մը վրայ է :

Կարելի է կը կարծէք թէ միգրոսներու վրայ պիտի ճառեմ . իրաւ ալ անոնք մարդկութեան ամենաառաւելի եւ ամենամաքաւ թշնամիներն են . բայց զիտութիւնը վերջապէս զանոնք մէկիկ մէկիկ թաղստոցներէն հանելու վրայ է : Անոնցմէ շատերը յաղթուած են եւ գիտութեան ձեռքը գերի ու խաղալիք դարձած են : Անոնք գործողութեան սենեակէն յաւիտեանս վաճառուներ են . անոնցմէ շատերը իրենց իսկ արտադրած թոյնով մեռնելու գաղտնաբացուած են : Զուրերը , կաթը , մարդկային սնունդը եւ բնակարանը անոնց դէմ պաշտպանուած են : Անոնք հիմա հեռուէն կը նային շատ մը տեղերու , որոնց մէջը ազատ համարձակ կը մտնէին առաջ : Մարդկութիւնը օդի , ծովու եւ բնութեան ոյժերուն վրայ յաղթանակ տարաւ բայց բան մը կայ որուն առջեւ անկար եւ անօգնական մնացած է :

Մօսան է այն , նորաձեւութիւնը՝ որ մարդկութեան կիսուն վրայ կ'իջիտէ , եւ որ անպարտելի է : Ան իր բռնապետութիւնը տարածեր է նախնական կրթութիւն առած ազգերէն սկսեալ՝ մինչեւ ամենէն զարգա-

ցած ազգերու վրայ : Ան զլիսաւորապէս իգական սեռի վրայ կը յարձակի եւ զանոնք իրեն գերի կը դարձնէ : Մարդիկ որչափ ալ աշխատին , անկարող են անոր ձեռքէն այս խեղճերը ազատելու :

Թող ներեն ինձ տիկիներն եւ օրիորդներն որ իրենց խեղճ ածականը տալու յանդգնութիւնը ունեցայ : Շատ քիչ են անոնց մէջը այնպիսիներ՝ որ այս բռնակալին հրամաններուն դէմ դնելու եւ իրենք իրենց վրայ իշխելու կարողութիւնը ունին : Ան կը հրամայէ եւ իրենք կը գործադրեն , ան կը դնէ զիրենք ամէն տեսակ ծիծաղելի ձեւերու մէջ , ան կը թաթիսէ զիրենք ամէն տեսակ ներկերու մէջ : Գիտեն . կ'զգան թէ սխալ է . իրար կը դատապարտեն , իրար կը ծաղրեն , բայց նորէն իրենք ալ կը տարուին այն հոսանքէն . ազատում չկայ :

Անյաղթելի եւ Մօսան . Ինչ խորունկ է անոր ազդեցութիւնը , ի՞նչ զիւրթիչ են անոր կախարհական միջոցները : Ան կը կուրցնէ աչքերը , կը փոխէ ճաշակները ուղած կերպով . չարը բարի կ'ընէ , տգեղը գեղեցիկ կը դարձնէ , անպաշտօնը պատշաճ կը ցուցնէ , անհամեստը համեստի տեղը կը դնէ : Ան բռնած է ամբողջ իգական սեռը իր մագնիսական թելերու մէջ ու կը դարձնէ , կը խաղցնէ ուղած կերպով եւ շատ քիչ են անոնք որ այդ մագնիսական հոսանքին մէջէն կրնան ազատիլ :

Անիկայ զգայարաններու , աչքի , ականջի , ուղեղի , ճաշակի , գաղտնութեան վրայ կ'իջիտէ , կ'աղտափոխէ զանոնք : Հիմա ցուցուցէք ռեւէ տիկիներ կամ օրիորդի՝ այն բանը զոր տարի մը առաջ իբրեւ ճաշօրիորդի՝ այն բանը զոր տարի մը առաջ իբրեւ ճաշօրիորդի , գեղեցիկ եւ հայրապետ կը գործածէր ու կը սիրէր , կաւոր , գեղեցիկ եւ հայրապետ կը գործածէր ու կը սիրէր , ու այն քեզ ապուշի տեղ պիտի դնէ . դուռն կ'ըլլաս անձաշակ եւ ագէտ : Եթէ առաջարկէիք օրիորդի մը ներկայ հագածը ասկէ՝ կամ մէկ երկու տարի առաջ հագ-

նիլ, զգուսնքով կը փախչէր և քեզ կ'արհամարհէր։ Ի՞նչ ոյժ է, ի՞նչ ազդեցութիւն է որ, նոյն տիկինին, նոյն բանը, որ տարի մը առաջ անվայել, անճաշակ, անհամեստ և տգեղ էր, այս տարի վայելուչ, ճաշակաւոր, համեստ և գեղեցիկ դարձուցած է։ — Երովհետեւ Մօտայի կողմէ հրամցուած է։ Ըսէք, կ'աղաչեմ, ուրիշ ո՞վ, ո՞ր ոյժը կրնայ մարդկային էակներու հոգեբանութեան մէջ այս տեսակ հակոտնեայ ազդեցութիւններ յառաջ բերել։

Տարի մը կամ վեց ամիս առաջ ո՞վ կը համարձակէր օրիորդի մը առաջարկել՝ որ մինչեւ սրունքները բանայ և գուլպայի կապերն ու ծունկերը ցուցադրէ ենթուղիի կամ հիւրանոցի մէջ, շատ մը մարդոց և կանանց առջեւ։ Հրամանը վերէն եկաւ, և ահա բոլորը հնազանդեցան անոր։ Նոյն կախարդը չէր որ մի քանի տարի առաջ հրամայած էր, «Փէշերը մինչեւ գետին», ի՞նչ նեղութիւններ քաշեցին, որչա՞փ ինկան ելան, չկրցան քալել խեղճերը (ներողութիւն կը խնդրեմ), բայց հրամանը եկած էր, Մօսսն էր ըսողը և հրնազանդեցան։

Որո՞ւն մտքէն կ'անցնէր օրիորդները մերկացնել ծունկէն վար, կուրծքէն վեր և ծովեղերքը պտըտցնել, մինչեւ խսկ քաղաքի փողոցներուն մէջ ցուցադրել կամեցաւ Մօտան և եղաւ։

Տեսած էք կին մը, աղջիկ մը որ չքննադատէ այս բաները. հանդիպած էք մարդու մը որ չծիծաղի այս բաներուն վրայ, բայց ի՞նչ օգուտ, պէտք է կատարուի։

Որո՞ւն բերանը ինկած էր Ճազ Պանէս ըսուած խայտառակութիւնը ընտանիքներու, սալօններու, ազգային հաւաքոյթներու մէջ մտցնել։ Անոնք դուրս պիտի վռնտուէին իբրեւ խումբ մը գինովներ։ Հիմա

ի՞նչպէս եղաւ որ մեր բոլոր շրջանակները միայն Ճազով զրաւուեցան։ Ո՞ւր են մեր հայկական երեկոյթները, սովորոյթները, բարձր եղանակները, նուագները. ո՞ւր են մեր նազելաշուք զարգացած օրիորդները, որ իրենց գեղեցիկ, բարձր տաղանդները իսպաս կը դնէին և մեզի երջանիկ և համեստ հաճոյքներ, աշնուացուցիչ ժամանցներ կը պարգեւէին։ Ճազ ըսուած տղայական կամ գինովական ցատկոտութիւնները միայն մնացին մեզի։ Տիար Մօտան հրամայած է։ Ո՞ր երիտասարդը կը համարձակէր, կամ ինքզինքը կ'ստորնացնէր պարած ատեն իր թեւերուն մէջ բռնած օրիորդը, իր բոլոր ոյժովը իր մարմնոյն վրայ սեղմելու, այն աստիճան որ խեղճը աղեղի պէս ծռի և ոտքերը գետինը հանցնելու անկարող ըլլայ։ Այդպիսի երիտասարդ մը սրահէն դուրս կը հանուէր իբրեւ ստահակ մը։ Հիմա ի՞նչ եղաւ որ ներելի դարձաւ, և առարկութիւն ընող չկայ։

Թող հայրերը իրենց գլուխը պատին զարնեն, թող մայրերը աղաչեն։ Ս. Պապէն սկսեալ մինչեւ յետին մայրերը աղաչեն, թող աշխարհ աղաղակէ Հրքարողիչը թող բողբոջեն, թող աշխարհ աղաղակէ Հրքարողիչը մինչեւ Սան Ֆրանչիսկօ, Կ. Պօլէն մինչեւ Նորվեկիա, թող լրագիրները էջեր լեցնեն, թող բարոյագէտները ճառեր խօսին ու եկեղեցիները միաբերան չզոյլեն այս մոլուցքը, բայց իզո՞ւր. աստը հոգիներուն մէջ մտեր է. միգրոպը բոլոր արիւնը վարակեր է։ Անյաղթիւի է։

«Թեւերը բա՛ց մինչեւ անութիւն» կը պոռայ Մօտան։ Կ'ըլլայ. «Թեւերը դո՛ց մինչեւ ձեռքի ծայրը», տալիս կը հրամայէ յաջորդ ամսուն, բոլոր տիկինները շուկայ կը հրամայէ յաջորդ ամսուն ճարելու համար։ «Մազեկիյնան թեւերով հագուստ ճարելու համար։ «Մազեկիյնան թեւերով հագուստ ճարելու համար և իգական սեռի ամեւրը կտրեցէ՛ք», կուգայ հրամանը և իգական սեռի ամեւրը

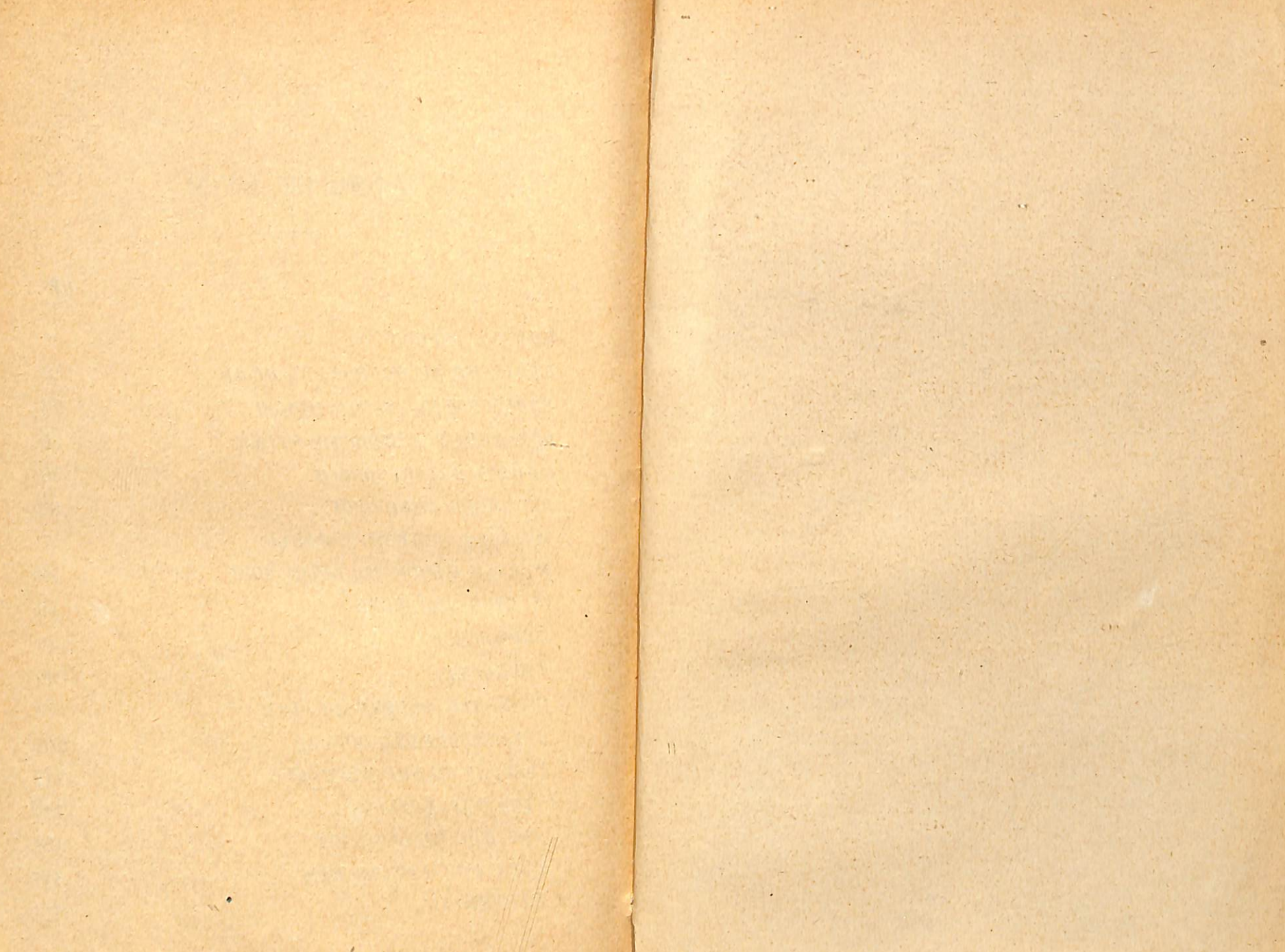
նամեժ զարդն ու հրապոյրը եղող մազերը կ'անհետանան։ Մարդիկը ահ ու զոզով կ'սպասեն թէ արդեօք ի՞նչ պիտի ըլլայ յաջորդ հրամանը։

Լրագիրները կը պոռան. — «Ո՞ր են խղճամիտ և բարեբարոյ հայ կիները», «ինչո՞ւ բողոքի ձայն չեն բարձրացներ այս վատասերածներուն դէմ», կ'աղաղակէ «Կոչնակ»։ «Հոգեւոր առաջնորդներուն պարտքն է» կը գրէ մէկը։ «Պէտք է լրագիրները պարահանդէսներու ծանուցումները չհրատարակեն», կ'առաջարկէ միւսը։ «Եթէ պար չըլլայ երիտասարդները չեն գար և հասոյթ չըլլար» կը պատասխանէ ուրիշ մը։ Բայց ինչո՞ւ այս եռուզեռը, արգահատանքը դէպի մեր իգական սեռը։ Միթէ անոնք առանց կամքի՞ էակներ են։ Չկա՞յ անոնց մէջ հերոս մը որ ելլէ ու ըսէ թէ, «ես հոս եմ եւ հոս պիտի մնամ։ Կ'ընդունիմ ինչ որ ինքնին բարի է, գեղեցիկ է, պատշաճ է, համեօտ է, հայու վայել է։ Կը մերժեմ ամէն ինչ որ հակառակ է, մինչեւ իսկ եթէ աշխարհ անոր հետեւի»։ Կտրե՞նք յոյսերնիս։ Անուղղակի բռնի միջոցներով գիմենք։ Ո՞ր են իրենց պատւոյն, կրօնքին և աւանդութեան համար կրակներու, գետերու մէջ նետուող հայ օրիորդները։

Բայց դեռ կան մեր մէջ հայ արիւնը ունեցող տիկիներ։ Կան անպարտելի, յաղթող մեծ հոգիներ։ Եւ այսպիսիներ աւելի գեղեցիկ, աւելի ճոխ, աւելի բարձր կը հազնին։ Այսպիսիներուն է որ մարդկութիւնն իր յարգանքը և սէրը կը մատուցանէ։ Այն օրիորդը կամ տիկինը որ կուրծք կուտայ այս հրէշին և իր մազերովը, գոց սրունքներովը, թեւերովը կ'երեւի ընկերութեան մէջ, չ'արհամարհուիր, այլ ընդհակառակը աւելի յարգանք կը վայելէ էրիկ մարդոց կողմէ։ Թող բոլոր իգական սեռը վստահ ըլլայ ատոր։ Ես վստահ

եմ թէ իմ պատկանած սեռի զգացումներուն թարգման եղած կ'ըլլամ երբ կ'ըսեմ թէ մենք կը սիրենք միայն համեստը, աշխիւը, լուրջը, և բնական գեղեցկութիւնը,

—ՎԵՐՁ—

1/2 3րդ

ԳԻՆՆ Է՝

Սմերիկայի համար 50 Սենթ
Այլ երկիրներու համար 6 Ֆրանկ

56129

Երևան

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0260961

